

**T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ**

**TÜRKİYE - ABD KARŞILIKLI BAĞIMLILIK
İLİŞKİLERİNİN SEKTÖREL ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

KEMAL DEDELİ

İSTANBUL, 2020

**T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KÜRESEL SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI**

**TÜRKİYE - ABD KARŞILIKLI BAĞIMLILIK
İLİŞKİLERİNİN SEKTÖREL ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Kemal DEDELİ

Tez Danışmanı: Dr. Öğrt. Üyesi Pelin YANTUR

İSTANBUL, 2020

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
İLGİLİ ENSTİTÜ ADI
YÜKSEK LİSANS PROGRAM ADI

Tezin Adı:
Öğrencinin Adı Soyadı:
Tez Savunma Tarihi:

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğu
_____ Enstitüsü tarafından onaylanmıştır.

Ünvan, Ad ve SOYADI
Enstitü Müdürü
İmza

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğunu onaylarım.

Ünvan, Adı ve SOYADI
Program Koordinatörü
İmza

Bu Tez tarafımızca okunmuş, nitelik ve içerik açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak yeterli görülmüş ve kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmzalar

Tez Danışmanı
Ünvan, Adı ve SOYADI

Ek Danışman
Ünvan, Adı ve SOYADI

Üye
Ünvan, Adı ve SOYADI

Üye
Ünvan, Adı ve SOYADI

TEŐEKKÖR

Bu çalışmanın yÖrÖtÖlmesi sırasında desteğini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Pelin YANTUR'a, motivasyonel anlamda desteğini esirgemeyen değerli abim Tamer OLAKOğLU'na, tez yazım sürecimde bana sağlamış oldukları desteklerinden dolayı değerli akademi arkadaşlarım İsmail Hasan Can COŐKUN ve Murat şEKER'e, her karamsarlığa kapıldığımda bana umut ışığı olan ve inancımı kaybetmeme bir an bile izin vermeyen değerli aileme, yoğun çalışmalarım sırasında sabır göstererek destek olduğu için eşim Yasemin'e, girişmiş olduğum bu zorlu süreçte ileride örnekteşkil etmesi ümidi ile kızım Ayliz'e ve çalışmam sırasında küçük veya büyük katkısı olan herkese teőekkÖr ederim.

ÖZET

TÜRKİYE - ABD KARŞILIKLI BAĞIMLILIK İLİŞKİLERİNİN SEKTÖREL ANALİZİ

Kemal DEDELİ

KÜRESEL SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğrt. Üyesi Pelin YANTUR

Ocak 2020, 86 Sayfa

Türkiye ile ABD ilişkileri incelendiği zaman, ikili ilişkilerin değişken bir seyir izlemesinin pek çok farklı etkisi olmuştur. Türkiye ekonomisi bu süreçte daima olumsuz etkilenmiş ve ABD ile yaşanan en ufak krizlerde bile etki altında kalmıştır. Bu çalışmada, Türkiye – ABD karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin sektörel analizi ile yaşanan krizlerin Türkiye’ye olumsuz yansımaları araştırılmıştır. Bu araştırmada veriler bağlamında ulusal ülke raporlarından elde edilen veriler birincil kaynak ve bilimsel çalışmalardan elde edilen veriler ise ikincil kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları 1960- 2018 yılları arasında gerçekleşen Türkiye ve ABD arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin sektörel analizi bağlamında ulaşılan İthalat ve İhracat verileri ve yorumları olarak belirlenmiştir. Çalışma toplam altı ayrı başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde çalışmanın hazırlanma amacı ve yöntemini de bulunduran giriş bölümüne yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde konu ile ilgili kavramsal ve teorik bilgilere yer verilmiş olup karşılıklı bağımlılık, entegrasyon, karşılıklı bağımlılığın siyasi süreçleri, tarihsel arka plan ve literatür taraması üzerinde durulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde konu üzerine yapılan araştırmalar incelenerek ABD’nin dış ticaret politikası ve tarihsel sürecine yer

verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde Türkiye’de ki süreç ile ilgili geçmiş tarih incelenmiş ve yaşanan ticari gelişmeler adım adım verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada 1960- 2018 yılları arasındaki Türkiye’nin tarımsal ithalatı üzerinde ABD tarımsal ithalat-ihracat, toplam ithalat-ihracat ve gıda ithalat-ihracat değerlerinin etkisi incelenerek, bu değişkenler üzerinde yöntem bakımından ilişkiler çok yönlü olarak ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiyel taramanın, vektör otoregresyon ve nedensellik yöntemleri bir arada ve ilgili değişkenler çerçevesinde kullanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karşılıklı Bağımlılık, Sektörel Analiz, İthalat, İhracat, Dış Ticaret

ABSTRACT

TURKEY - USA SECTOR ANALYSIS OF MUTUAL RELATIONSHIP ADDICTION

Kemal DEDELI

MASTER'S OF GLOBAL POLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

Thesis Advisor: Dr. Öğrt. Üyesi Pelin YANTUR

January 2020, 86 Pages

When examining US relations with Turkey, a variable trend of bilateral relations have been many different effect. Turkey's economy has remained always negative in this process and influence even in the slightest affected by the crisis with the United States. In this study, Turkey - Turkey experienced the negative repercussions of the US downturn with the sectoral analysis of the relationship of mutual dependence was investigated. In this research, data obtained from national country reports were used as primary sources and data from scientific studies were used as secondary sources. Limitations of the study between 1960 and 2018 occurred while Turkey reached Import and Export data in the context of the sectoral analysis of the interdependence relationship between the United States and has been identified as comments. The study consists of a total of six titles. In the first part, there is an introduction part, which includes the purpose and method of preparation of the study. In the second part of the study, conceptual and theoretical information about the subject is given and it is focused on interdependence, integration, political processes of interdependence, historical background and literature review. In the third part of the study, the foreign trade policy and historical process of the USA is examined by examining the researches on the subject. In the fourth part of the study

examined historical dates related processes experienced commercial developments in Turkey and aimed to give step by step. Work in 1960 on Turkey's agricultural imports between 2018 US agricultural import-export, import-export and food examined the effect of total import-export value, the relationship of these variables are taken very versatile in terms of the method as discussed above. The relational screening between variables used in the study was analyzed using vector autoregression and causality methods together and within the framework of related variables.

Keywords: Mutual Addiction, Agriculture And Farming, Service Industry, The Industry Sector, Import Export

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR	xi
ŞEKİLLER	xii
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	4
2.1 KARŞILIKLI BAĞIMLILIK	4
2.1.1 Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık	5
2.1.2 Doğrudan ve Dolaylı Karşılıklı Bağımlılık	7
2.2 ENTEGRASYON	8
2.2.1 Entegrasyon Çeşitleri	10
2.2.1.1 Ekonomik entegrasyon	11
2.2.1.2 Sosyal entegrasyon	11
2.2.1.3 Siyasal entegrasyon	12
2.2.1.3.1 Kurumsal entegrasyon	12
2.2.1.3.2 Yönetimsel entegrasyon	13
2.2.1.3.3 Davranışsal entegrasyon	13
2.2.1.3.4 Güvenlik entegrasyonu	13
2.3 KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN SİYASAL SÜREÇLERİ	14
2.3.1 Bağlantı Stratejileri	14
2.3.2 Gündem Belirleme	14
2.3.3 Uluslar aşırı ve Uluslar Ötesi İlişkiler	14
2.3.4 Uluslararası Örgütlerin Rolü	15
2.4 ROBERT O. KEOHANE VE JOSEPH S. NYE PERSPEKTİFİNDEN KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI	16
2.5 LİTERATÜR TARAMASI	18
2.6 TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ	19
2.7 TÜRKİYE – ABD ARASINDA TİCARETİN ALTYAPISINI DÜZENLEYEN ANLAŞMA VE PROTOKOLLER	24

3. ABD ‘NİN DIŞ TİCARET POLİTİKASI	28
3.1 TARİHSEL GELİŞMELER	28
3.2 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEM	29
3.3 DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK TİCARİ KISITLAMALAR	29
3.4 TİCARETİN SERBESTLEŞTİRİLMESİNE KARŞI GÖRÜŞLER.....	30
3.5 KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA ABD’NİN SERBEST TİCARET POLİTİKASI	31
3.5.1 ABD Dış Ticaret Politikasının Uygulanması ve Amerikan Ticaret Temsilcisi Ofisi.....	32
3.5.2 ABD’ni STA’lar Akdetmeye Sevk Eden Nedenler ve Bu Anlaşmaların Genel Özellikleri - ABD’ni Serbest Ticaret Antlaşması (STA) Akdetmeye Sevk Eden Nedenler ve Bu Anlaşmaların Genel Özellikleri	33
3.5.2.1 Kuzey Amerika serbest ticaret anlaşması (NAFTA North American Free Trade Agreement).....	36
3.5.2.2 Orta Amerika serbest ticaret anlaşması (CAFTA Central America Free Trade Agreement).....	36
3.5.2.3 Amerikalılar serbest ticaret alanı (FTAA Free Trade Area of the Americas)	37
3.5.2.4 Andean ülkeleri ile STA imzalanması	38
3.5.2.5 ASEAN (Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği)	38
3.5.2.6 APEC çerçevesinde serbest ticaret alanı oluşturulması.....	38
3.5.2.7 Orta Doğu serbest ticaret alanı girişimi (MEFTA-Middle East Free Trade Area Initiative)	39
3.6 ABD’NİN SON DÖNEMDE AKDETTİĞİ ÖNEMLİ İKİLİ SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI	40
3.6.1 Ürdün Anlaşması.....	40
3.6.2 Fas Anlaşması	41
3.6.3 Avusturalya Anlaşması	41
3.6.4 Singapur Anlaşması	42
3.6.5 Şili Anlaşması	42
3.6.6 Bahreyn Anlaşması	42

3.7 ABD’NİN YAKIN DÖNEM DIŞ TİCARET POLİTİKASI.....	43
3.8 İTHALAT REJİMİ	44
3.9 İHRACAT REJİMİ.....	45
3.10 GÜMRÜK VERGİLERİ	46
3.11 VERGİLER.....	47
3.12 TARİFE DIŞI ENGELLER.....	47
4. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET POLİTİKASI.....	48
4.1 TARİHSEL GELİŞMELER	48
4.1.1 Osmanlı Döneminde Dış Ticaret Politikaları	48
4.1.2 Cumhuriyet Öncesi ve I. Dünya Savaşı Sonucu Oluşan Dış Ticaret Politikaları.....	49
4.1.3 Cumhuriyetin İlk Döneminde Dış Ticaret Politikası.....	50
4.1.4 II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrası Dış Ticaret Politikası	51
4.1.5 1960-1980 Yılları Arasında Dış Ticaret Politikası.....	53
4.1.6 1980-1990 Yılları Arasında Dış Ticaret Politikası.....	54
4.1.7 1990-2005 Yılları Arasında Dış Ticaret Politikası.....	56
4.1.8 Türkiye’nin Yakın Dönem Dış Ticaret Politikası	57
4.2 TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN GENEL YAPISI	58
5. TÜRKİYE – ABD KARŞILIKLI BAĞIMLILIK İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK MODELLERLE SINANMASI	62
5.1 VERİ SETİ VE KAYNAĞI.....	62
5.2. VERİLERİN ZAMAN SERİSİ ÖZELLİKLERİ.....	65
5.3 KULLANILAN MODEL VE YÖNTEM.....	69
5.4 KORELASYON VE VAR MODELİ SONUÇLARI.....	72
5.5 ETKİ-TEPKİ ANALİZİ SONUÇLARI	74
5.6 NEDENSELLİK TESTİ SONUÇLARI	76
6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	78
KAYNAKÇA	83

TABLÖLAR

Tablo 5.1.	Modelde kullanılan veriler ve açıklamaları	63
Tablo 5.2.	Modelde kullanılan verilerin tanımlayıcı istatistikleri.....	64
Tablo 5.3.	TFEXP Augmented Dickey Fuller-ADF test değeri	66
Tablo 5.4.	TFIMP Augmented Dickey Fuller-ADF test değeri.....	67
Tablo 5.5.	UFEXP Augmented Dickey Fuller-ADF test değeri.....	68
Tablo 5.6.	Johansen Model Seçimi	70
Tablo 5.7.	Johansen Gecikme Uzunluğu Sonuçları	70
Tablo 5.8.	Johansen Testi sonuçları	71
Tablo 5.9.	Araştırma değişkenleri arasındaki korelasyon analizi sonuçları.....	72
Tablo 5.10.	Türkiye'nin tarımsal hammadde ithalatının bağımlı değişken olduğu LSD regresyon analizi sonuçları.....	73
Tablo 5.11.	TFEXP, TFIMP ve UFEXP parametreleri için nedensellik testi sonuçları	76

ŞEKİLLER

Şekil 5.1. TFEXP düzey verilerin zaman serisi grafikleri.....	66
Şekil 5.2. TFIMP düzey verilerin zaman serisi grafikleri	67
Şekil 5.3. UFEXP düzey verilerin zaman serisi grafikleri	68
Şekil 5.4. TFEXP, TFIMP ve UFEXP parametreleri için etki-tepki analizi sonuçları	75

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
APEC	:	Asya- Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	:	Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği
ATC	:	Amerikan Türk Konseyi
BM	:	Birleşmiş Milletler
CAFTA	:	Orta Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
EFTA	:	Avrupa Serbest Ticaret Birliği
FTAA	:	Amerikalar Serbest Ticaret Alanı
GATT	:	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hâsıla
GTS	:	Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi
IBRD	:	Dünya Bankası
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
MEFTA	:	Orta Doğu Serbest Ticaret Alanı Girişimi
NAFTA	:	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA	:	Serbest Ticaret Antlaşması
THY	:	Türk Hava Yolları
TIFA	:	Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması
TYÇA	:	Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması
USTR	:	Amerikan Ticaret Temsilcisi Ofisi

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze Türkiye – ABD ilişkileri, genel bir çerçevede incelendiğinde ABD ile olan ilişkilerin zaman zaman anlaşmazlıklar ile dalgalanmalı bir iletişim süreci yaşadığı görülse de ilişkilerin belli bir düzen çerçevesinde yoğunlaştığı zaman dilimi 1947 yılında Truman Doktrini ile başlayan döneme uzanmaktadır. Bu zamandan itibaren tarafların siyasi tutumları Türkiye –ABD ilişkilerini yapısal ve bölgesel olarak birçok farklı biçimde şekillenmeye başlamıştır. Türkiye, 1923 - 1930 yılları arasındaki dış politikasını, Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde batılı devletlerle kurduğu ilişkilerdeki sorunların çözülmesi konusunda belirlemeye çalışmıştır.

ABD'nin 20 Nisan 1917 tarihinde Almanya'ya karşı savaş ilan etmesiyle diplomatik ilişkiler kesilmiş ve ilişkiler karşılıklı uzlaşma tutumu ile 11 Şubat 1927 tarihinde tekrardan onarılmış ve II. Dünya Savaşı'na kadar ilişkiler normal düzeyde devam etmiştir. Bu durum ABD'nin benimsediği dış politikanın “yalnızcık” tutumu üzerine olduğu şeklinde değerlendirilebilmektedir.

Türkiye ve ABD'nin zaman zaman stratejik ortaklık olarak görülen ve bazen de aralarında yaşanan gerginlikler nedeni ile iyice kopma noktasına gelen ilişkilerinin başlangıç zamanı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem gösterilebilir.

1947 yılında Türk ve Amerikan İlişkileri, Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye yapılan ekonomik ve askeri yardım ve akabinde 1948 yılında Marshall yardımları ile güç kazanmış, 1950'lerde Kore Savaşı ile “dostluk” haline dönüşmüştür.

1952 yılında Türk - Amerikan ilişkileri Türkiye'nin Nato'ya katılımı ile müttefiklik halini almıştır. Ancak Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üyeliği, bu devletlerin karşılıklı ilişkilerinin düzeyinin inişli ve çıkışlı olmasına engel olmamıştır. Kronolojik olarak incelendiğinde; 1960 yılında Johnson Mektubu, 1970 yılında afyon üretimi, 1974 yılında yaşanan Kıbrıs Harekatı'na bağlı olarak ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan ambargo, 2003 yılında oylanan 1 Mart tezkeresi ve Süleymaniye'de yaşanan

Türk subayların kafalarına çuval geçirilmesi hadisesi gibi problemler, Türkiye ve ABD ilişkilerinde ciddi sorunlu dönemlerin yaşanmasına yol açan önemli olaylardan bazılarıdır.

2017 yılına kadar dalgalı ancak belli bir sakinlik düzeyinde ilerleyen ilişkiler, 2017 yılında “vize krizi” ile tekrar sarsılmıştır. 8 Ekim 2017 yılında ABD, konsolosluk çalışanı Metin Topuz’un tutuklanmasının akabinde, Türkiye için yapılan başvuruları süresiz bir şekilde askıya almıştır. Türkiye de bu durum karşısında, ABD için yapılan başvuruları askıya almıştır. Vize konusunda yaşanan bu kriz, diplomatik bağlamda en kapsamlı yaptırım olarak değerlendirilmektedir. Dönemin ABD büyükelçisi ve Türkiye dışişleri bakanına göre bu olayın daha önce bir emsali yaşanmamıştır. Bu karar ile on binlerce kişi mağdur olmuştur.

Kronolojik olarak Türkiye ile ABD ilişkileri incelendiği zaman, ikili ilişkilerin değişken bir seyir izlemesinin pek çok farklı etkisi olmuştur. Türkiye ekonomisi bu süreçte daima olumsuz etkilenmiş ve ABD ile yaşanan en ufak krizlerde bile etki altında kalmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’nin tarım sektöründen hizmet sektörüne geçen ve ağırlığını hizmet sektöründe bırakıp sanayileşme konusuna gerekli önemi vermeyen anlayışı ile Türkiye – ABD ilişkilerindeki krizlerin Türkiye’ye olumsuz yansımaları araştırılmıştır.

Bu araştırmada veriler bağlamında ulusal ülke raporlarından elde edilen veriler birincil kaynak ve bilimsel çalışmalardan elde edilen veriler ise ikincil kaynak olarak kullanılmıştır. Bu konuda ulaşılabilen bir çok kaynaktan yararlanılarak literatür taraması yapılmış olup, Türkiye ve ABD dış ticareti karşılıklı bağımlılık açısından incelenmiştir.

Çalışmada 1960- 2018 yılları arasındaki Türkiye’nin tarımsal ithalatı üzerinde ABD tarımsal ithalat-ihracat, toplam ithalat-ihracat ve gıda ithalat-ihracat değerlerinin etkisi incelenerek, bu değişkenler üzerinde yöntem bakımından ilişkiler çok yönlü olarak ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiyel taramanın, vektör otoregresyon ve nedensellik yöntemleri bir arada ve ilgili değişkenler çerçevesinde kullanılarak analiz edilmiştir.

Bu alışma AKP'nin iktidara gelmesiyle Türkiye-ABD ilişkilerinin sektörler üzerindeki pozitif ve negatif etkilerini ortaya çıkarmak için önem arz etmektedir.

2. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

2.1 KARŞILIKLI BAĞIMLILIK

Teorinin temellerini incelediğimizde uluslararası sistem içerisindeki geçmişten günümüze gerçekleşen değişimlerin beraberinde oluşturduğu yaklaşımların evrimini de oluşturmuştur. Karşılıklı Bağımlılık kavramı da bu süreçten etkilenmiştir. Keohane ve Nye’ın yazdıkları kitapları (Power and Interdependence 1977) ile birlikte literatüre “Karşılıklı Bağımlılık” kavramı girmiş ve akabinde sistem içerisinde yaşanan değişkenliklerin de etkisi ile dönüşüm geçirmiş ve farklılaşmıştır (Gürkaynak 2009, ss. 73-92).

Çalışma alanı oldukça geniş bir alan olan Uluslar Arası İlişkiler alanı, inceleme yaparken küreselleşmenin toplum ve devlet üzerindeki egemenliğe etkisi, kalkınmadaki sürdürülebilirlik, terör olgusu, organize işlenen suç ve örgütleri, insan hakları, milliyetçilik, nükleer yayılma, çevre ve sorunları, insan kaçakçılığı ve güvenlik gibi konuları kapsamlı bir düzeyde incelemektedir (Gürkaynak 2009, s. 77).

Bu incelemeyi gerçekleştirirken de alanının teorilerinden yararlanmaktadır. Çalışmamız “Karşılıklı Bağımlılık” teorisinden faydalanarak Türkiye – ABD Karşılıklı Bağımlılık ilişkilerinin tarım ve hayvancılık, hizmet ve sanayi sektörlerine etkisinin üretim faktöründeki değişimler ve dış ticaret verileri üzerinden analizini 2002 ve 2017 yılları arasında incelememize olanak sağlamaktadır (Gürkaynak 2009, s. 91).

Karşılıklı Bağımlılık kavramı 20. Yüzyılın son dönemlerinde politik, kültürel, sosyal ve ekonomik gibi gelişmelerinin bir sonucu olan küreselleşmenin yarattığı bir olgu olarak Uluslararası İlişkilerde Karşılıklı Bağımlılık kavramı ortaya çıkmıştır. Günümüz değerlemesinde karşılıklı bağımlılığın uluslararası ilişkilerde ekonomik yönünün güvenlik ve askeri boyutunun önüne geçtiği görülmektedir. Uluslararası bağımlılıkta sistemin karakterini karşılıklı sorumluluk ve başkası ya da başkalarına bağımlı olma, çoğunluğun görüşlerine uyum sağlamak durumu oluşturmaktadır. Bu teori Marksizim’le

yakın bir ilişki içerisinde. Bu bakış açısına göre gelişmiş devlet kendi refahı için zayıf ve güçsüz devletleri sömürmektedirler (Yalçın 2009, s. 75).

Bağımlılık, bir ülkenin diğer bir ülke üzerinde dış siyasetlerinde tek taraflı bir ilişki içinde olduğuna işaret etmekte iken karşılıklı bağımlılıkta her gündem maddesinin karşılıklı bir değerlendirme süreci içinde gerçekleştiğini öngören bir kavramdır.

Karşılıklı bağımlılık, ülkeler ve toplumlar arasındaki ilişki ve çıkar kanalları ile kurulan bağlantıların, dönemsel bir kademeli gündemi bulunmayan uluslararası düzende sebep olan karmaşık şartlar bütünüdür (Yalçın 2009, s. 82).

Söz konusu bu etkileşimlerin kaynağı güvenlik, maddi ve toplumsal birtakım sorunlar olabilir. Robert Keohane ve Joseph Nye'nin bakış açısına göre etkileşimlerin karşılıklı bağımlılık çerçevesi içerisinde bir değerlendirme yapılabilmesi için maliyet konusunun söz konusu mutlaka olmalıdır. Bu etkileşimden bahsedebilmemiz için taraflar arasında olumsuz bir yansımanın olması önemlidir, yoksa karşılıklı bağımlılıktan söz etmemiz mümkün olmamaktadır. Eğer bu etkileşim sadece faydaya dayalı bir etkileşimse ve taraflar üzerinde maliyete dayalı bir durum yoksa karşılıklı bağımlılık teorisinin dışında değerlendirilmektedir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunan devletler aralarında olumsuz bir gelişme gerçekleşiyorsa bu durumdan iki tarafta etkilenmektedir. Bu ilişki iki taraftan biri için diğerine göre daha büyük önem taşıyorsa, yani bir taraf diğerine daha çok gereksinim duyuyorsa gereksinim duyana göre duymayana karşı pazarlık gücü daima daha fazla olduğu anlamı çıkmaktadır. Aralarındaki bu ilişki taraflardan birini daha çok etkileyeceğinden etkilenen taraf bu ilişkinin bozulmasına diğerine göre daha dikkatli davranacaktır (Arı 2004, s. 406).

2.1.1 Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık

Karmaşık Karşılıklı Bağımlılıkta Uluslararası sistemde buna terörist örgütlerde dahil, devletin dışında yer alan bütün unsurların önemine vurgu yapan ve devlet merkezci 'realist' yapının değiştirilmesi gerektiğini savunan Keohane ve Nye'ye göre 20. Yüzyılın

ikinci yarısından itibaren kitle iletişim teknolojik yapısının dramatik olarak ele alınan yapısının üzerinde durmuşlardır.

Uluslararası yapıdaki inceleme ve anarşi alanları arasındaki etkileşimin çatısını oluşturan yapı, “karmaşık karşılıklı bağımlılık” kavramı ile açıklanmaktadır (Arı, Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık 2004, s. 402).

Uluslararası İlişkilerin aktörleri arasındaki ilişkileri incelediğimizde yapının daha da karmaşık bir biçime bürünmekte ve bu sürecin unsurları arasındaki ilişkinin mevcut ihtiyaçlar ve savunma konusunda oldukça hassas kılmaya başladığını ileri süren karmaşık karşılıklı bağımlılık kuramını üç önemli temel nitelik üzerinde oluşturulmuştur.

Bu üç önemli temel nitelik; iletişim kanallarının fazla olması, hiyerarşik yapının olmaması ve uluslararası ilişkilerde askeri gücün her geçen gün önemini yitiriyor olması olarak ifade edilmektedir.

İlk nitelik olan iletişim kanallarının fazla olması değerlendirildiğinde, toplumlar arasındaki etkileşimi ve bağlantıyı sağlayan kanallardaki artışa dikkat çekmektedir.

20. yüzyılın son çeyrek döneminde hükümet yetkilileri, ülkelerin resmi ilişkileri arasındaki gayri resmi bağlantılar dışında da toplumlar içinde kullanılan kanallar yaygınlaşmıştır. Bu kanallardan bahsedecek olursak örnek olarak, bankalar ve uluslararası sivil toplum kuruluşları ve çok uluslu şirketler verilebilir. İletişim kanallarındaki artış ile birlikte çok uluslu kuruluş ve şirketlerin aldığı kararlar, devletlerin yürüttüğü iç politikalarını da birbirleri arasındaki ilişkiyi yakınlaştırmakta ve iç-dış politika ayrımı belirsizleşmiştir. Bu kapsamda devletlerin aralarındaki etkileşim de resmi kurmuş oldukları ilişkinin dışında gerçekleşen bu bağlantılar yükseliş göstermekte ve karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkileri artmaktadır (Muharrem Gürkaynak 2009, ss. 92).

Keohane ve Nye’ye göre karmaşık karşılıklı bağımlılığın önemli ikinci belirgin özelliği olarak, gündemde yer alan öncelikler hiyerarşisinden yoksun bir yapıda olduğunu savunmaktadır. 1970’lerden sonra gerçekleşen gelişmelere bakıldığında devletlerin dış

politikalarındaki tutumunu ve gündemlerini meydana getiren olay ve konular oldukça çoğalmış ve çeşitlilik kazanmaktadır. Uluslararası İlişkilerde güvenlik ve askeri temelli konular devletlerin dış politika gündeminin en tepesinde yer aldığı dönemlerde çok fazla konuyu kapsar hale gelmiştir. Yaşanan bu durum, iç ve dış politika konularını bir hiyerarşi kapsamında ele almayı ve ayırmayı imkansız hale getirmektedir. Sayısı artan iletişim kanallarına doğru orantılı olarak etkileşim devletlerarasındaki iletişim düzeyini de arttırmış, uluslararası meselelerin diplomatik bağlamda devletler için önemli bir gündem başlığı haline getirmektedir (Muharrem Gürkaynak 2009, ss. 73-92) .

Karmaşık karşılıklı Bağımlılığın üçüncü son niteliği olan askeri güce verilen önem ve rolün eskiye kıyasla belirgin bir şekilde azaldığı varsayımına dayandığı görülmektedir. Bu duruma göre, sanayileşmeye önem veren demokratik ülkelerin karşılıklı bağımlılık durumu, ülkelerin birbirlerine karşı askeri güç kullanımı noktasında olası bir saldırı gerçekleştirme ihtimalini yok denecek kadar zayıf kılmaktadır. Keohane ve Nye'ye göre 1972 yılında yayınlanmış olan "Transnationalism" adlı çalışmalarında bu durumu örnek göstermiş, Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle tarafından geliştirilmiş olan 'her yönde savunma' stratejisini ve Kanada'nın ABD ile birlikte savaşa katılmasına yönelik yaptığı hamleden vazgeçtiğinin altını çizmektedirler. Ayrıca, Fransa ve Almanya gibi geçmişlerinde çatışma ve ihtilafla dolu olan bu iki ülke, bundan sonraki süreçte birbirleri bir tehdit olarak algılamamaktadır. İşte bu durum, devletlerin izlediği dış politika tutumlarında karşılıklı bağımlılık kapsamında askeri gücün kullanımını azalttığını bizlere göstermektedir (Arı, Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık 2004, s. 422).

2.1.2 Doğrudan ve Dolaylı Karşılıklı Bağımlılık

Bu iki bağımlılığın oluşumu incelendiği zaman, iki devletin politik, ekonomik ve askeri doğası etkileşimlerine bağlı olarak birbirinden etkilendiği varsayılmaktadır. Bu durum devletlerden biri için avantaj oluştururken, diğeri için dezavantaj oluşturabilir.

Richard Cooper'ın bakış açısına göre faiz ile fiyat ilişkisinde bütünleşmiş olan bu gibi değişikliklerin maliyet, ekonomik ve enflasyon etkisini önerdiği görülmektedir. Bu

yüzden karşılıklı bağımlılık yaklaşımında dolaylı ve dolaysız etkileşimin oluşturduğu durumdan dolayı iki farklı ölçüt olduğunu varsayılmaktadır.

Doğrudan ve Dolaylı Karşılıklı Bağımlılık kuramı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Lehmkuhl, doğrudan karşılıklı bağımlılık teorisini, iki devletin bir araya gelip oluşturduğu süper güç ve onların temsilcileri olarak değerlendirmiştir. Bu kapsamda doğrudan karşılıklı bağımlılığı yatay ve dikey yapıda iki versiyonu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dolaylı Karşılıklı Bağımlılık teorisinde ise bir araya gelen iki süper güç devletin ekonomik anlamda sağladığı gelirleri kapsamında müşterileri ile çatışma yaşamaktadırlar.

Lehmkuhl'a göre 14 Çin – Hindu Orta Doğu Savaşını dolaylı karmaşık bağımlılık için bir örnektir. Çin – Hindu Orta Doğu Savaşında direk bir çatışma yaşanmamış, dolaylı bağımlılık ilişkisi doğrultusunda iki ülke bloğu veya üçüncü dünya ülkeleri bu kapsamda resmedilmesine olanak sağlanmıştır (Meyer 1979, s. 295).

2.2 ENTEGRASYON

Kelimenin kökenini incelediğimizde Latince olduğu karşımıza çıkan 'integratio' kelimesinden türeyerek "entegrasyon" terimi olarak sözlüğe giren tanım parçaları birleştirmek ve bir bütünün içerisinde bir araya getirmek olarak tanımlamak mümkündür. 1620 yılında entegrasyon kelimesi ilk olarak Oxford English Dictionary'de kullanıldığı görülmektedir.

İktisadi yönden entegrasyon kelimesi incelendiğinde ilk olarak sanayi alanındaki işletmelerin kartel, tröst, merger, agreement, concern gibi tüketicilere dikey entegrasyon kapsamında tüketicilerin arz ettikleri malları ifade etmek için kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Farklı ülke ekonomilerini ekonomik bir bölge oluşturmak için birleştirmek anlamında kelimenin kullanılması uzun bir geçmişe dayanmamaktadır. Aksine kısa bir geçmişe sahip olan kullanım daha çok ekonomik entegrasyon anlamında literatürde Zolverein’a (Alman Gümrük Birliği) gümrük birliklerine ilişkin ele aldığı konuda ve 1040 yılından önce uluslararası ticaret konulu yazılan kitaplarda bugünkü anlamı ile kullanılmaktadır (Ertürk 2001, s. 158).

İkinci Dünya Savaşından sonra kullanılmaya başlayan entegrasyon kavramı Jonh Timbergen tarafından yayınlanan “Uluslararası Ekonomik İşbirliği” adlı kitabının 1954 yılındaki basımında “Uluslararası Ekonomik Entegrasyon” olarak kullandığı görülmüştür. Entegrasyon, resmi olarak ilk defa 31 Ekim 1949 yılında düzenlenen Avrupa İktisadi İşbirliği Konseyi’nde verilen Batı Avrupa’nın Bütünleşmesi tebliğinde kullanılmış ve akabinde ABD’de de kullanılmaya başlanılmıştır (Yılmaz 1985, ss. 55-83).

Entegrasyon kavramı ile sektör, firma, ulusal ekonomi ve uluslararası düzey gibi alanlarda da karşılaşılmaktadır. Sektör ve firma birleşmelerinde yatay ve dikey entegrasyonlar mikro kapsamda incelenirken, makro düzeyde incelenen entegrasyonlar ‘ekonomik entegrasyonlar’ olarak ifadeye konu olmaktadır (Manisalı 1971, s. 22).

Küreselleşme dönemiyle oluşan bölgeselleşme yapılanmaları, entegrasyonun uluslararası ilişkiler ajandasında önemli bir yer tutmasına sebep olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde “entegrasyon” ifadesini açıklamak için çalışan ve kuramalar geliştiren birçok kişi olsa da bu kavram hakkında tam bir ortak görüş mevcut değildir. Entegrasyon tanımını en kapsamlı şekilde Amitai Etzioni ele almıştır. Amitai Etzioni’ye göre farklı devletlerin bir araya gelmesi ile oluşan yapının, karar verme mekanizmasına sahip olmak, zorlama araçlarını kullanma ve bu devletlerin vatandaşlarının siyasi kimliğini oluşturabilmeleri için önemli bir konudur (Etzioni 1962, s. 27).

Entegrasyon kavramını bir durum için yol açan bir süreç olarak ifade eden teorisyenlerden Ernst Haas’ın teorisine göre bu kavram, anlamlandırma yöntemi politik aktörlerin farklı

ulusal ortamları şeklinde görülebilir. Bu aktörlerin birbirlerine olan bağılıkları, politik eylemleri ve beklentileri vardır. Bu kavramla Haas’a göre kurumların ikna edilme süreci olarak ele alınmalıdır (Haas 1958, ss. 33-41).

Sonuç olarak “entegrasyon” kavramı, farklı yapıya sahip ulusal yapıların siyasi bütünleşmesine yönelik bir süreç ve birleşme olarak değerlendirilebilir. Ancak bahsedilen son tanımlamalar, siyasi entegrasyon için kullanılan entegrasyon kavramıdır. Entegrasyon, siyasi bir kavram olduğu gibi sosyal ve ekonomik boyutluda olabilmektedir. Bu sebepten dolayı teorisyenlerin bazılarına göre entegrasyon, aktörlerin birbirleri olan ilişkileri ve birleşmenin kapsamı özel durumlar gerektirebilir ve buna göre şekillenebilir.

Yukarıda belirtilen birçok tanıma yenilerini eklemek mümkündür. Ancak genel bir değerlendirme yapıldığında en yerinde olabilecek tanım olarak: *“Entegrasyon, genel kapsayıcı olarak dağıtık sistemlerin unsurlarının tutarlı bir yapı haline getirerek bütünlük içerisinde uyumlaştırma ve birleşik birimler haline dönüştürülmesidir.”* Bu kapsamda siyasal entegrasyondaki politik aktörlerin bütünleştirilmesi değerlendirilip konu edinilmektedir.

Yapmış olduğumuz bu çalışma, konusu itibari ile, siyasal ve ekonomik entegrasyon kavramlarından yararlanılmasına olanak sağlayacaktır ve diğer entegrasyon çeşitleri aşağıdaki bölümlerde ele alınmıştır.

2.2.1 Entegrasyon Çeşitleri

Entegrasyon çeşitleri; hedeflere, gerçekleşen iş birliğine, bağımlılık derecesine, faydalarına, iş birliği içerisinde yer alan tarafların toplumsal ve politik homojen yapısına göre farklılık arz etmektedir. Temelde entegrasyon incelendiği zaman ekonomik entegrasyon yani ulus üstü bir ekonomi formülü, toplumsal entegrasyon yani ulus üstü toplum formülü ve siyasal entegrasyon yani ulus üstü toplum entegrasyonu olarak üç değişik başlık altında incelemek mümkündür (Nye 1971, ss. 26-27).

2.2.1.1 Ekonomik entegrasyon

Ekonomik entegrasyonun ilkesi ekonomik bütünleşme olgusuna dayanmaktadır. İki ülke arasında gerçekleşen ticari ilişkilerdeki kısıtlamaların kaldırılması olarak tanımlamak mümkündür (Robertson 1972, s. 59). Ekonomik entegrasyonun da kendi içinde çeşitlilikleri bulunmaktadır. Bunlara bakılacak olunursa serbest ticaret bölgesi, tercihli ticaret anlaşmaları, ekonomik ve parasal birlik, gümrük birliği, ortak pazar ve ulusal ekonomik bağımsızlık aşamasının yok olduğu ekonomik entegrasyonlardır. Ekonomik entegrasyonlar siyasi iş birlikteliklerine ve bununla birlikte siyasi sonuçlar doğuracak durumlar yaratabilir. Örneğin; çelik ve kömür gibi bir alanda gerçekleşen bütünleşme, merkezi bir karar alım noktasını geliştirmekteyse bu durum siyasi alandaki iş birlikteliklerini de geliştirecektir. Gerçekleşen üst düzey ekonomik entegrasyonları incelediğimizde siyasal entegrasyona da ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bölgesel ekonomik entegrasyonlara örnek olarak ASEAN, APEC ve NAFTA örnek olarak verilebilir (Ertürk, Ekonomik Entegrasyon Teorisi 1991, s. 5).

2.2.1.2 Sosyal entegrasyon

Sosyal entegrasyon kavramında karşılıklı bağımlılığın yada sorumluluğun bilincinde olmayı gerektirmeyen, bu entegrasyonu kabul etmenin zorunlu olmadığı mübadele ya da kişisel iletişimlerini içermekte olduğu görülmektedir. Bu tip mübadele veya iletişim çeşitlerine telefon görüşmeleri, gönderilen postalar, ticaret ilişkileri, turizm etkinlikleri, öğrenci değişim programları örnek olarak verilebilir. Bu entegrasyon yapısı elit kesimin entegrasyonu ve halk kitlelerinin entegrasyonu olarak iki kavramdan söz edilebilmektedir. Bu bağlamda bir inceleme yapıldığında örnek olarak özel grupların ve elit kesimin iletişimlerini araştırabilir, seyahat tercihleri, okuyan öğrencilerin sayısı ve incelenen bölgenin içinde ve dışında gerçekleşen sefer sayıları gibi konular ele alınabilmektedir (Ertürk, Ekonomik Entegrasyon Teorisi 1991, s. 5).

2.2.1.3 Siyasal entegrasyon

Siyasal entegrasyon türleri içerisinde değerlendirildiğinde net bir ifade ile tanımlama yapılması en zor olanıdır. En kolay ifade ile aynı siyasal varlık içinde bireylerin kendi oluşturdukları topluluk ilişkisinin ismidir. Bu durum da grubun ortak çıkarları üzerinde hareket etmesine ve birlik duygusu oluşturmaya adına bir araya gelmesi olarak açıklanabilmektedir. Bu kavramın temelinde tarafların karşılıklı çıkarlarını karşılamaya yönelik belli bir amaç güden kolektif eylem yapısı yatmaktadır (Arı 2002, s. 410).

Karl W. Deutsch siyasal entegrasyonu belli bir kara parçası üzerinde yaşayan bir grubun uzun zaman zarfında barışçıl bir ortam sağlayacak topluluk ve kurumların üzerine ortak bir kanıda hem fikir olmalarını sağlayacak yöntem olarak değerlendirmiştir (Deutsch 2001, s. 510).

Leon Lindberg'e göre ise ortak katılım ile birlikte kararların düzenli alınmasına olanak sağlayan, karar çeşitliliklerinin toplumsal grupların oluşturduğu kolektif bir karar verme sistemi olarak tanımlamaktadır (Arı 2002, s. 527).

Siyasal entegrasyon kavramı dört şekilde ortaya çıkmaktadır (Nye 1971, s. 71).

- i. Kurumsal Entegrasyon
- ii. Yönetimsel Entegrasyon
- iii. Davranışsal Entegrasyon
- iv. Güvenlik Entegrasyonu.

2.2.1.3.1 Kurumsal entegrasyon

Bu entegrasyonun öğeleri, alınan kararların yapısının supranasyonel yani ulus-üstü düzeyde yetki alanları ve alınmışlık derecesi gibi göstergeleri içermektedir. Bu entegrasyon sistematığının amacı bütünleştirme mekanizmasında ortak karar sistematığını güçlendirme yönüne ağırlık vermektedir. Kendi içerisinde hukuki ve bürokratik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ortak kurumsal yapı, kurallar koyma ve uygulama kararlarının oluşmasında kolaylaştırıcı bir işleve sahiptir (Nye 1971, s. 84).

2.2.1.3.2 Yönetimsel entegrasyon

Bu entegrasyon yapısında ilginin daha çok kurumlar ve karar alma metotlarından daha çok, iç ve dış politakada uygulanacak kararların ülkelerdeki etkinlik derecesi ile yakından ilgilidir. Lindber' e göre bu durum siyasi bir iş bölümüdür (Nye 1971, s. 90).

Bu konuya örnek verilecek olursa, Ekonomik İşbirliği Örgütü'ndeki zayıf kurumlar için güvene dayalı yapılan müzakereler siyasi entegrasyonun önemli parçasıdır. Bu entegrasyon yapısında katılımlı hükümet yapısının tasarrufuna ilişkin geçişi amaç edinilmektedir (Nye 1971, s. 93).

2.2.1.3.3 Davranışsal entegrasyon

Bu entegrasyon yapısında siyasi ve ekonomik elit kesim ile kamu kesiminin bütünleşmesi kuramına dayanmaktadır. Yani bu entegrasyonun diğer bir amacıda ortak bir kimlik duygusu geliştirmektir. Bu kapsamda gerçekleşecek olan birleşme oluşacak ortak kimlik yapısı ile davranışsal entegrasyonunda amacını oluşturacaktır. Kanuoyunun sağlayacağı davranışsal desteği yönetimsel ve kurumsal entegrasyonun gelişimine de katkı sağlayacaktır (Nye 1971, ss. 111-127).

2.2.1.3.4 Güvenlik entegrasyonu

Bu entegrasyon kavramında düzensizlik içinde yer alan kaygıların supranasyonel yönetim sistemi ile giderilmesi amaçlanmıştır. Üst yapıda bir güvenlik birliği oluşturma veya çoğulcu barış ve korumaya yönelik çabaları olarak tanımlamak mümkündür (Nye 1971, s. 127).

2.3 KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN SİYASAL SÜREÇLERİ

2.3.1 Bağlantı Stratejileri

Devletlerden daha güçlü olan unsurlar zayıf oldukları konuları avantaja çevirebilmek için üstün durumdaki konularından faydalanarak farklı konularda da üstünlük sağlamaya çalışıp, ekonomik ve askeri güçleri arasındaki uyumu sağlamaya çalışmaktadırlar. Askeri güçlerinin önemi azalırken askeri konuda denetimi sağlayabilecekleri olanaklar ortadan kalkmaktadır. Güçlü olan devletler ekonomik stratejilerini tam olarak uygulayabilmesi için toplumun ve hükümetler ötesi unsurların çıkar durumlarını etkilediğinden ve bunlara karşı gösterilen muhalefet yüzünden bu durum oldukça zordur. Güçlü olan devletler için askeri güç kullanma girişimi birbirlerine karşı tehlikeli olabilirken, uluslararası örgüt yapısı ile zayıf ve yoksul devletler için bu risk daha az risk taşımaktadır. Bu durumda devletlerin aralarındaki asimetrik ilişki bir güç unsuru olarak bunu kullanma yoluna gitmektir. Bu yüzden devletler uluslar aşırı aktörleri ve uluslararası örgütleri bu kapsamda kullanmak istemektedirler (Yalçınar 2009, s. 75)

2.3.2 Gündem Belirleme

Karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisinde oluşan gündemin, karşılıklı bağımlılık ve ekonomik büyümeden oluşan içsel uluslararası sorunlardan etkilendiği görülmektedir. Çatışma ve politizasyon, herhangi bir konuyu hemen gündemin en önemli olayı haline getirerek ilk sıraya yerleştirebilmektedir. Uluslar ötesi bürokrasilerin ve uluslar aşırı ekonomik örgütlenmelerin politizasyondan uzak durarak kaçınması beklenmektedir (Tuic Akademi 2014).

2.3.3 Uluslar aşırı ve Uluslar Ötesi İlişkiler

Farklı hükümetlerle kurulan ilişkiler değerlendirildiğinde hükümetin organlarının bir bütünlük oluşturmalarının ya da farklı ülkeler ile yapılan müzakerelerin bahsi geçtiğinde her organın ulus ile çıkarlara bakış açısının aynı olması söz konusu olmamaktadır. Ulusal çıkarlar dönemine göre farklı hükümet dönemlerinde farklı zamanlarda ve farklı

konularda değerlendirilirken bu etkenler göz önünde bulundurulmalıdır (Tuic Akademi 2014).

2.3.4 Uluslararası Örgütlerin Rolü

Uluslararası örgüt yapılarının rolü siyasal pazarda her geçen gün artmaktadır. Uluslararası Örgütler uluslararası gündeme yön verebildikleri ve koalisyonun oluşma sürecinde katalizör görevi gördükleri gibi, küçük ve zayıf devletlerin bağlantı stratejisi uygulama ve siyasal öncelik kullanma zemininde önemli bir rol oynamaktadır.

Örneğin Birleşmiş Milletler (BM) sisteminde bir devlet bir oy ilkesi işlemektedir. Bu sistem güçsüz ve zayıf ülkelerin yaptıkları koalisyon için önemli bir alt yapı oluşturmaktadır. Uluslararası örgütlerin oluşturduğu kurallar devletlerin ekonomik ve toplumsal eşitlik prensibine dayanmaktadır. Bu durumda zayıf ve küçük devletler için bir avantaj oluşmakta ve bağlantı stratejilerini kullanabilmektedirler.

Realist yaklaşımı savunanlar devletlerin asıl amaçlarının güvenlik ve güç elde etmek olduğunu savunurlar. Devletlerin sağlamak istedikleri güvenli ortam için sürekli tehdit ve tehlike söz konusudur.

Liberal yaklaşımı savunan düşünürler için ise ekonomik konular güvenlik ve askeri konular kadar büyük önem taşımaktadır (Tuic Akademi 2014).

Özetleyecek olursak karşılıklı bağımlılık teorisi, birçok kanal ile sadece devletlerin değil toplumlarında aralarında bir bağımlılık durumunun oluştuğu, hiyerarşinin konular arasında ortadan kalktığı ve birbirlerine karşı askeri yaptırımların da en aza indirgediğini ortaya koymaktadır.

2.4 ROBERT O. KEOHANE VE JOSEPH S. NYE PERSPEKTİFİNDEN KARŞILIKLI BAĞIMLILIK KURAMI

Keohane ve Nye yukarıda bahsedildiği gibi olguların dışında karşılıklı bağımlılık kuramının teorik olarak çerçevesini çizerken, bu çalışmada Güç ve Karşılıklı Bağımlılık (Power and Interdependence) ilişkisi üzerinde yoğunlaşarak çalışmalarını oluşturmuşlardır.

Keohane ve Nye'ye göre güç ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi net bir şekilde ortaya konmalıdır. Bu bağlamda gerçekçi okulun öncüsü olan Hans Morgenthau'yu askeri, siyasal ve ekonomik güç gibi kavramların aralarındaki fonksiyonel ilişki göz ardı edildiğinden eleştirmektedirler. Çünkü bu şekilde iki tarafın aralarındaki ilişkinin niteliği oluşmaz ve bazı kavramlara muhtaç kalınmaktadır (Nye 2000, s. 87).

Bu duruma göre değerlendirildiğinde, sistemde karşılıklı bağımlılık koşullarında, (a) ve (b) tarafları bulunmaktadır. Her zaman için (a)'nın (b)'ye göre daha baskın pazarlık gücü (bargaining power) vardır. Bu durum (b) tarafının karşılıklı bağımlılık ilişkisine karşı hassasiyetine (sensitivity) ve etkilenme düzeyine (vulnerability) bağlı gerçekleşmektedir (Kroll 1993, ss. 322-323). Steve Chan bu ilişkiye büyük devletlerin Orta Doğu'daki petrol gereksinimlerine duyulan ihtiyacı örnek vermektedir.

Avrupa devletleri, ABD ve Japonya gibi devletlerin Orta Doğu da yer alan petrole duydukları ihtiyaç ve hassasiyet (sensitivity) neredeyse aynı iken, bölgede yaşanan herhangi bir olumsuzluktan etkilenme dereceleri (vulnerability) aynı olmayabilmektedir. Bu yüzden Orta Doğu devletlerinin bu ülkelerden birisi ile yürüttükleri pazarlık gücü (bargaining power) denk değildir. Bu durumu şöyle örneklemek mümkündür. Japonya petrol ihtiyacının %75 'ini Orta Doğu ülkelerinden sağlayarak en çok etkilenen ülke konumdayken, %65 ihtiyacını karşılayan Avrupa devletleri ve %25'lik oranla takip eden ABD'yi daha az etki altında bırakmaktadır. Bu yüzden pazarlık gücüne sahip olunan, en fazla ihtiyacını karşılayan ülke konumunda olduğundan, Japonya pazarlık gücü en yüksek ülke konumunda olacaktır (Chan 1984, s. 235).

Keohane ve Nye'ye göre karşılıklı bağımlılık teorisinin çıkış noktası ve en önemli sorusu olan karşılıklı bağımlılık koşullarında dünyadaki siyasetin temel karakteristik kavramının nasıl olacağı konusu, uluslararası sistem ve karşılıklı bağımlılık kuramının aralarındaki ilişkiye dikkat çekerek, karşılıklı bağımlılık ve entegrasyon arasında güçlü bir ilişki olduğunu savunmaktadırlar. Uluslararası politikanın prosedür ve kuralları, iç siyasal sistemdeki gibi sınırlarının net ve doğru tanımlamalara sahip olmadığından, uluslararası kurumlarında ne otonom bir nitelik taşımakta ne de gördükleri kadar güçlü konumda olmaktadır. Bu sebeple, yetersiz tutum sergileyen uluslararası örgütler ve uluslararası hukuk sisteminin yaptırım problemleri sistemde ayrı bir yapı olarak değerlendirilmesini zorlaştırmakta ve hatta bazen de tamamen yok sayılmasına neden olmaktadır (Nye 2000, s. 87) (Kroll 1993, ss. 322-323).

Özellikle uluslararası hukuk alanında yaşanan krizler ve sıkıntılar, devletleri birbirinden uzaklaştırmaktadır. Özellikle bu devletler için 20. Yüzyılın son çeyreğinden sonra uluslararası sistem, daha çok artan bir entegrasyon ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Uluslararası ilişkiler uzmanlarının kimilerine göre uluslararası entegrasyon bir süreç, kimi uzmanlar açısından bir koşul ve bazı uzmanlara göre de her ikisini kapsayan bir yapıyı ifade etmekte ve Keohane ve Nye, entegrasyonu karşılıklı bağımlılık kavramı birbirini teşvik eden süreçler olduğunu savunmaktadırlar.

Bu düşünceye göre karşılıklı bağımlılıkta entegrasyon gibi sisteme bağlı olarak farklı biçim ve düzeylerde ortaya çıkabilmekte, karşılıklı bağımlılık ilişkisine bağlı uluslararası ortam, entegrasyona ihtiyaç duyduğu gibi, entegrasyonda karşılıklı bağımlılık ilişkisi ihtiyacının artmasına neden olmaktadır (Keohane 2002, ss. 27-29).

Keohane ve Nye'ye göre karşılıklı bağımlılık ve entegrasyon süreci ile barış ortamının oluşması ve korunması konularına dikkat çekmekle birlikte, karşılıklı bağımlılık ve entegrasyon sürecinin savaşı ortadan kaldırmaya yeterli bir unsur olmadığını savunmaktadırlar. Ancak devletler arasında iş birliğini ve diyalogları olumlu anlamda etkilediğinden barışa daima teşvik edici bir yön verdiğini de savunmaktadırlar. 1970'lerden sonra artan dış politika gündemi Keohane ve Nye'ye göre günümüzde güvenlik ve askeri tabanlı konuların ve olayların uluslararası ilişkiler konuları arasına

girdiğini savunmaktadırlar. İletişim kanallarının artması ile devletlerde kendi aralarında işbirliği ve çıkarları kapsamında dayanışma içerisinde hareket ettiğini savunan Keohane ve Nye bu kapsamda devletlerin birlikte hareket ettiğini savunmaktadırlar. Bu duruma göre 1970’lerden sonraki dönemde ivmesine hız veren Avrupa Entegrasyonu örnek gösterilebilir. Bu entegrasyon hareketiyle bir birlik yapısına zemin oluşturan aktör ve faktörleri bir yana bırakırsak, küreselleşmenin etkisi ile paralel ivme kazanan karşılıklı bağımlılık olgusunun öneminden bahsedilmektedir (Keohane 2002, ss. 27-29). Karşılıklı Bağımlılık olgusu Yeni Gerçekçileri temsil eden bir grup tarafından marjinal bir kuram olması yönünde eleştirilmiştir. Waltz’a göre karşılıklı bağımlılık bir efsane niteliği taşımakta ve güvenlik konusunun devletlerin dış politikalarında en öncelikli hedef olduğunu savunmaktadır. Waltz askeri meseleleri çok önemseyerek “yüksek politika (high politics)” olarak adlandırmış, karşılıklı bağımlılık teorisinin savunucularının ön planda tuttuğu zenginlik ve refahın artmasına yönelik politikaları ise “ikincil politika (low politics)” olarak ele almış ve daha az önem vermiştir. Devletlerin uluslararası politikadaki yerini de küçük görerek eleştiri alan Karşılıklı Bağımlılık olgusu, mevcut uluslararası sistemdeki gerçekleri görmezden geldiği konusunda eleştirilmiştir (Waltz 1970, s. 212).

2.5 LİTERATÜR TARAMASI

Pulat (2018), karşılıklı bağımlılık konusunda yaptığı araştırma ile İran ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri karşılıklı bağımlılık teorisi üzerinden 2002 ile 2014 yılları arasındaki veriler ışığında incelemiştir. Bu çalışmada, özellikle 2002 yılında Türkiye’deki hükümet değişimi ile İran konusunda ekonomik ilişkiler bakımından daha hassas ve derin bir politika izlense de yıllara yayıldığında ekonomik olarak karşılıklı bağımlılık konusunda istenilen seviyeye ulaşamadığı sonucuna varılmıştır.

Keohane ve Nye (2015), karşılıklı bağımlılık ve buna paralel olarak güç elde etme konusunda yaptıkları çalışmada karşılıklı bağımlılığı ekonomik ve siyasi bir olgu şeklinde analiz etmişlerdir. Farklı yaklaşımlarla incelenen karşılıklı bağımlılık konusu, devletlerin uluslar arası boyuttaki gelişimlerinin yerel siyaset değişimleri ile farklılaştığı sonucuna varılmıştır.

Alagöz (2017), ekonomik karşılıklı bağımlılık konusunda yaptığı çalışmada Avrupa Birliği ve Çin'in özellikle dış ticaret konusunda ve ekonomik parametreler yardımı ile aralarındaki ticari ilişkinin analizini ortaya koymuştur. Çalışmada tarafların birbirlerine karşı mutlak bir karşılıklı bağımlılık sergiledikleri sonucuna varılmamıştır. Taraflardan birinde yaşanan krizlerin diğer tarafı olumsuz etkilediği ancak iki taraf açısından da asimetrik bir karşılıklı bağımlılığın bulunmadığı tespit edilmiştir. Gürkaynak ve Yalçiner (2009), uluslar arası politikada karşılıklı bağımlılık ve bunun küresel etkileri konusunda yaptıkları çalışma ile ilk olarak karşılıklı bağımlılık teorilerini ülkeler bazında incelemiş ve daha sonra ABD ve Japonya arasındaki ekonomik ilişkilerin uluslar arası liderlik ve ABD ilişkisi arasındaki bağlantıyı saptamaya çalışmıştır. Araştırmaya göre karşılıklı bağımlılık ve küreselleşmenin birbirlerinin muadili olmadığı ve bunun aksine birbirlerini tamamlayan unsurlar olduğu sonucuna varmışlardır.

Ediger (2008), yaptığı çalışma ile dünyamızın bugünü ve geleceği için özellikle enerji konusunda ülkelerin birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışma ile ülkelerin enerji ilişkisindeki problemler ya da engeller, doğrudan doğruya ülke ekonomilerinin olumsuz yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Demiryol (2018), Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin enerji alışverişi boyutunu incelemiş ve ülkelerin asimetrik olarak karşılıklı bağımlılık durumlarını ve bu bağımlılıkların sınırlarını araştırmıştır. Bu çalışma ile menkul kıymetleştirmenin asimetrik olarak karşılıklı bağımlılık konusunda ülkeler için nasıl bir sorun yarattığı ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte incelenen bölümlendirme kavramı ile iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılığın, enerji bağımlılığının garanti altına alınması durumunda siyasi işbirliğine de katkıda bulunduğu ortaya koyulmuştur.

2.6 TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Günümüzün uluslararası düzenine bakıldığında karmaşık karşılıklı bağımlılık üreten ve hiyerarşiyi tehdit eden durumların bir anda değişmelerinin olanaklı olmadığı görülmektedir. Dünyanın en önde gelen ekonomisi olarak halen ABD kabul edilmekte iken diğer yandan uluslararası düzende Amerika hegemonyasının devam ettiğine dair

düşünceler sayılıdır. Bu anlamda bir üstünlüğün kısa bir zaman içinde başka bir devletin edinmesi olasılığına ise şans tanınmamaktadır. Uluslararası politikalarda, Japonya ve Batı Avrupa tarafından Sovyet gibi askeri bir tehdit hissedilmediği müddetçe ABD için politik bir liderliğin söz konusu olamayacağı belirtilmektedir (Oliver 1982, s. 373-396). ABD'nin uluslararası düzende 1990 sonrasında baş aktör konumunu daha da güçlendirerek devam ettirdiği de kabul görmektedir.

ABD'nin uluslararası düzendeki liderlik pozisyonu üzerine dile getirilen karşıt görüşlerin Soğuk Savaş'ın ardından verilen tepkilerden kaynaklandığını ve pek çok tarihsel faktörün görmezden gelindiğini belirten Nye'ye göre SSCB'nin dağılmasından sonra iki karşıt görüş daha fazla göze çarpmaktadır. Bu görüşlerden birisi, ABD'nin tek kutuplu bir sistemin daimî hâkim gücü olamayacağını iddia ederken; diğer görüş içinde olunan şartların tek kutuplu düzenin temellerini attığını savunmuştur. Nye, 18.yy Britanya'sına işaret ederek ilk görüşün yanılğı içinde olduğunu belirtmiştir. Amerika'daki kolonilerin yönetimini kaybeden Britanya'nın bu andan itibaren bir ada ülkesinden ibaret kalacağını ve uluslararası arenada sözü geçerlik statüsünü yitireceğini iddia eden görüşleri savunanların öngöremediği Sanayi Devrimi ile bir asır boyu İngiltere egemenliği dönemine girilmiştir. Bu aşamada, Nye, 21.yy'da ABD'nin bu anlamdaki durumuna karar verecek olan ve 'üçüncü sanayi devrimi' olarak nitelenen global bilgi devrimindeki etkinliğidir ve durum itibarıyla ABD'nin bu alandaki üstlendiği rol inkâr edilemez düzeyde olduğunu belirtmektedir (Nye 2003, s. 107). Diğer yandan, Amerika hakimiyetinin yeni koşulların olduğu tek kutuplu bir döneme başladığını savunan düşüncelerin uluslararası düzenin hareketli yapısına bakıldığında pek sağlam dayanakları olmadığı görülmektedir. (Friedman 2009, s. 249).

21.yy'a ABD egemenliği altında giren uluslararası siyaset, başka Avrupa Birliği (AB) olmak üzere entegrasyon süreçlerinin daha da yoğunlaştığı bir dönemi de kapsamaktadır. Politik, sosyo-kültürel, iktisadi ve askeri olarak karşılıklı bağımlılığın uluslararası düzende hissedilen etkileri bu entegrasyon sürecinin doğasından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Çok boyutlu bir şekilde devletler ve toplulukların etkileşimlerindeki çeşitlilik ve dolayısı ile karşılıklı bağımlılığın ortaya çıkması, dış politikada yapılan tercihleri entegrasyona merkezci örgütlülüğe yönlendirmektedir. Bu

gelişmeler neticesinde uluslararası güç dengeleri bakımından devletler arası ilişkilerin simetrik bir hale dönüşmesine sebep olmaktadır ve bu nedenle karşılıklı bağımlılık döngüsel özelliği ile birlikte her alanda artacaktır. Türkiye ve ABD arasındaki gerek siyasi gerek ekonomik ilişkilerin adım adım tarihi aşağıda verilmeye çalışılmıştır.

Türkiye, ilişkileri geliştirmek ve Lozan Antlaşması'nda ABD'nin desteğini kazanmak için 1923 yılında Chester Teşvikleri'ni meclise taşımıştır. II. Dünya Savaşı'nın bitimine yakın aralarında ABD'nin de bulunduğu müttefiklerin tarafında durmuştur.

7 Kasım 1945'te bitecek olan Türk-Sovyet dostluk antlaşmasının dönemin koşullarına göre yenilenmesi için Sovyet hariciye komiseri Molotof, 19 Mart 1945'te Türkiye'ye nota vermiştir. İki Gürcü profesörü 20 Aralık 1945'te, Giresun'a kadar uzanan Doğu ve Kuzey Anadolu topraklarının Gürcistan'a devredilmesini talep etmişlerdir (Ural & Topçu 2016, ss. 103-115).

Washington'da Ermeniler tarafından 5 Nisan 1946'da öldürülen Türk büyükelçisi Münir Ertegün'nün cenazesi İstanbul'a Missouri savaş gemisiyle getirilmiştir. 8 Ağustos 1946'da SSCB, boğazlarda savunma ve üs talebinde bulunmuştur. 22 Ağustos 1946'da reddedilen bu talebi SSCB, 28 Eylül 1946'ya kadar yinelemiştir. (Güler 2004, s. 211).

ABD'nin uluslararası siyasetinin Sovyetler karşıtlığı temeli üzerinde değiştiğini ve 'komünist tehdit' altında bulunan ülkeleri askeri ve mali yardımlarda bulunulacağını ifade eden Truman Doktrin'ni 12 Mart 1947'de yayınlanmıştır. Bu doktrin kapsamında Türkiye'ye 100 Milyon dolar, Yunanistan'a 300 Milyon dolar yardımda bulunulmuştur. Bu destekler Marshall yardımları ile devam etmiştir. Türkiye, Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin dağıldığı zamana kadar ABD'den taraf olmuştur. (Ertem 2009, s. 106).

1950 yılında Demokrat Parti hükümetinin kurulmasıyla birlikte ABD ile ilişkiler daha geliştirilmiştir. Türkiye, 1950'de ABD tarafında Kore Savaşı'na dahil olmuştur. 5090 kişilik askeri birim, 21 Kasım 1950'de ABD'li askeri birimler ile birlikte çatışmalara dahil olmuştur. Bu durumu 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO üyesi olması ve 1955'te CENTO'nun kurucuları arasında yer alması takip etmiştir. (Durmuş 2011, s. 57).

İncirlik Askeri Üssü'nün 1954'te ABD tarafından kullanılmasına ve 1959'da Jüpiter füze sistemlerinin Türkiye'de kurulmasına izin verilmiştir. Soğuk Savaş'tan sonra bu üs I. Körfez Savaşı ve Irak Savaşı'nda kilit rol oynamıştır. (Bölme 2012, s. 79).

5 Haziran 1964'te ABD başkanı Johnson, İnönü'ye sert bir tavırla kaleme alınan bir mektup göndermiştir. Bu mektup ile Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkartma yapmadan önce müttefikleriyle görüş alışverişinde bulunmuş olması gerektiği hatırlatılmıştır. Kıbrıs Harekatı'nın SSCB'nin Türkiye'ye müdahale etme olasılığını getirdiğini ve böyle bir durumda NATO'nun Türkiye'nin yanında yer almasında istekli olunmadığı ifade edilmiştir. Buna ek olarak, ABD'nin Türkiye'ye sağladığı teknik ve askeri ekipmanın bu çıkartmada kullanılmasının reddedildiği açık bir şekilde dile getirilmiştir (Şahin 2002, s. 119).

1964'ten başlayarak Türkiye, SSCB ile olan ilişkilerini yoluna koymaya çalışmıştır. 1968'den itibaren Türkiye'de Amerika karşıtı öğrenci hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

ABD baskısı üzerinde 1971'de yasaklanan afyon tarımı yasağı 1974'te geri kaldırılmıştır. Kıbrıs çıkartmasının ardından yaşanan bu durum, 1975-1978 yılları arasında ABD'nin Türkiye'ye ambargo koymasına sebep olmuştur (İnan & Kaynak 2016, s. 92).

1979'da İran'da Şah'ın Humeyni tarafından devrilmesini ABD'nin İran Büyükelçiliği'nin işgal edilmesi izlemesi İran ile olan ilişkileri kesintiye uğratmıştır. 27 Aralık 1979'da Afganistan'a SSCB tarafından yapılan askeri müdahalenin ardından, Türkiye'nin ABD tarafından 'böyle krizli bir coğrafyadaki en güvenilir ortak' olduğu belirtilmiştir (Şeyhanlıoğlu 2008, ss. 92-107).

1980'li yılların başlarında ABD ile Türkiye Savunma İşbirliği Antlaşması'na imza atmışlardır. Yine bu yıllarda, Türkiye'nin liberal ekonomiye geçiş sürecine destek olmak amacıyla ABD, askeri yardımlar, IMF kredileri ve borç ödemeleri ile birlikte toplam 13 Milyar dolarlık kaynak sağlamıştır (Koç 2015, s. 87). 1991'de SSCB dağılmış ve Soğuk Savaş dönemi sona ermiş olsa da yeni farklı tehdit algılamaları belirlemiştir. Saddam'a

karşı yürütülen Çöl Fırtınası isimli operasyon esnasında Türkiye'ye Çekiç Güç konuşlandırılmıştır. (Öztürk 2010, ss. 1- 27).

Soğuk Savaş'tan sonra girilen süreçte, bundan sonra daha çok olumlu gelişmelerin yaşanacağını düşünenlerin fazla iyimser kaldıkları kısa bir zaman dilimi içinde görülmüştür. Gelişmiş devletlerarasında nükleer bir savaşın ortaya çıkması ihtimali yok olmamış, bölgesel aktörler ve bölgesel problemler ortaya çıkmış, sıcak çatışma riskleri yükselmiştir. Kafkaslar ve Balkanlarda yaşanan ve bölgenin tamamına yayılmış etnik dağılmalar kaynaklı çatışmalar ve türeyen terörizm, ırkçılık, mezhepsel ve dini radikalizm, gelişmemiş ülkelerde gözlenen yüksek nüfus artış oranları, çevre kirliliği başlıca sorunları belirlemiştir (Durmuş 2011, s. 77).

11 Eylül Olaylarından sonra ABD'nin terörizme karşı başlattığı geniş çaplı mücadelesinde Türkiye destek verenler arasında yer almıştır. Ancak, 2003'te Irak'ın işgal edilmesinin gündeme gelmesi Türk halkından tepki görmüştür. ABD'nin Irak operasyonlarında Türk topraklarının kullanılması hususu 1 Mart Tezkeresi ile meclise sunulmuş ancak reddedilmiştir. Bunun ardından, ABD'nin Irak'ın Kuzeyinde bulunan Kürtlere destek vermesi ABD-Türkiye ilişkilerinde soğuk rüzgarlar esmesine neden olmuştur.

4 Temmuz 2003'te Süleymaniye'de yer alan Türk karargahında görev alan 11 TSK mensubunun ve Türkmen rehberlerin, yanlarında peşmergeler de bulunuyor bir şekilde Irak işgal kuvvetleri birimlerinden 173. Hava İndirme Tugayı askerlerinin baskın yapması ve sorguya çekmeleri olayı Türkiye-ABD ilişkilerinin daha da bozulmasına neden olmuştur (Semin 2011, ss. 179 - 204).

25 Ocak - 1 Şubat 2004 tarihleri arasında Türkiye başbakanı Erdoğan'ın gerçekleştirdiği ABD ziyareti, ardından 9 Haziran 2004'te ABD'de gerçekleştirilen G8 zirvesine demokratik ortak sıfatıyla Türkiye'nin davet edilmesi, ABD Başkanı Bush'un NATO zirvesi kapsamında 26-29 Haziran 2004'te gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretlerinde uluslararası gelinen noktalar üzerine görüşmelerde bulunulmuştur (Atmaca 2011, ss. 157-192).

31 Mayıs 2010 tarihinde, Akdeniz açık sularında seyreden Mavi Marmara gemisine İsrail askerleri tarafından baskın yapılması, 9 kişinin öldürülmesi ve Türkiye'nin uluslararası alanda hak aramasına ABD'nin sessiz kalması ilişkileri olumsuz etkilemiştir. (Topal 2012, ss. 103-154).

2.7 TÜRKİYE – ABD ARASINDA TİCARETİN ALTYAPISINI DÜZENLEYEN ANLAŞMA VE PROTOKOLLER

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler 18. Yüzyılın son döneminden itibaren Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki temaslar ve Akdeniz'de yürütülen deniz ticareti aracılığı ile gelişmeye başlamıştır. Türkiye ile ABD arasındaki ilk diplomatik temas 17 Şubat 1927 yılında Nota teatisi ile gerçekleşmiştir. Bu iki devletin aralarındaki ilişkiler II. Dünya Savaşı sonrasında iyice gelişip derinlik kazanmıştır. ABD'nin Türkiye ile olan ilişkisi, gerek ikili gerekse bölgesel ve küresel kapsamda birçok düzeyde yoğun bir ilişki içerisindedir.

İkili ilişkilerin kapsamı değerlendirildiğinde, Suriye ve Irak'ta yaşanan sorunlar, terör ile mücadele, PKK/PYD/YPG ve DEAŞ sorunu ön planda seyir ederken, Rusya, Ukrayna, Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Sorunu, İran, Kafkaslar, Yemen, Mısır, Libya, Venezüella ile enerji güvenliği ve kitle imha silahlarının yaygınlık kazanması ve NATO konuları gibi önemli hususlar gündemi oluşturmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

Yakın dönemdeki ilişkiler değerlendirildiğinde 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişiminin ardından ABD ile hassas bir sürece girilmiş, bu darbe girişimini gerçekleştiren FETÖ'nün faaliyetleri ile örgütün liderinin Türkiye'ye iade edilmesi hususu gündemde ilk sıraya yerleşmiştir. İlişkilerin bu yönde seyir ettiği dönemde FETÖ sorununa Papaz Brunson krizi eklenmiş, ABD ile ilişkiler iyice gerginlik kazanmış ve ülke ekonomisi hat safhada yükselmiştir. Papaz Brunson'un casusluk yaptığına ilişkin değerlendirmede suçlu bulunmuş ve ABD'nin ısrarla Papaz Brunson'un iadesini talep etmesi ve Türkiye'nin red cevaplarına ilişkin ABD sert ve tehditkâr tutumu ile F-35 savaş uçaklarının teslimatına ilişkin ve farklı ticaret konularında da yaptırımlara yönelik tehditleri ile ilişkiler oldukça bozulmuştur. Türkiye'nin FETÖ terör örgütü liderinin iadesini talep edip, karşılığında

Brunson’u verme teklifini dünya basını bir pazarlık konusu olarak ele almış, akabinde Brunson’un ev hapsi ve yurt dışı kararı kaldırılmıştır. ABD ile Türkiye’nin ilişkileri Trump döneminde belirsiz bir seyirde devam etmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

18 Şubat 1952 yılında Kore Savaşından sonra üyeliği gerçekleşen Türkiye’nin ABD ile NATO kapsamında yoğun bir güvenlik ve savunma işbirliği oluşmuştur. Bununla birlikte ABD, Türkiye’nin savunma sanayiinde ithalat ve ihracat ortağıdır.

İki ülke arasındaki ilişkiler 2019 yılında üst düzeyli ilişkiler kapsamında yeni gündemler ve temaslar oluşturmaya devam etmektedir. Bunlardan bahsedecek olursak; 9 Ocak 2019 tarihinde ABD ulusal güvenlik danışmanı John Bolton ve ABD İŞİD ile Mücadele Koordinatörü James Jeffrey ve ABD Genel Kurmay Başkanı General Dunford Ankara’ya bir ziyarette bulunmuşlardır (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

18 Ocak 2019 yılında ABD’li Senatör olan Lindsey Graham, Türkiye’ye ziyarette bulunmuş, ziyareti esnasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Milli Savunma Bakanı ve Dışişleri Bakanı tarafından ağırlanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

5 Şubat 2019 yılında Türkiye – ABD Grubu toplantıları kapsamında Dış İşleri Bakanı Yardımcısı Sedat Önal önderliğindeki bir heyet Washington’a ziyarette bulunmuş ve ABD’li yetkililer ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

6 Şubat 2019 yılında Türkiye Dış İşleri bakanı, DEAŞ ile mücadele kapsamında Vasington’da Senato’da Dış İlişkiler Komitesi Başkanı James Risch (C– Idaho) ile görüşme gerçekleştirmiştir. Senatör Lindsey Graham tarafından düzenlenen toplantıda (C– South Carolina), senatör Chris Van Hollen (D– Maryland), senatör Roy Blunt (C– Missouri) ve senatör Dick Durbin ile bir araya gelerek genel gündem değerlendirmesinde bulunmuşlardır.

3-4 Nisan 2019 yılında Washington’da gerçekleşen NATO Dış İşleri Bakanları toplantısına katılmak üzere Türkiye Dış İşleri bakanı 1-6 Nisan 2019 tarihleri arasında ABD ziyaretinde bulunmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

Türkiye Dış İşleri bakanı, ABD temasları kapsamında ABD Dış İşleri bakanı Pompeo ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Bolton ile görüşmelerde bulunmuş, Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Engel ve Kıdemli üyesi McCaul'un da aralarında yer aldığı kongre üyeleri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019). ABD ile Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin hukuki boyutu 1990 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ile ve 1997 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması (TIFA)'ndan oluşmaktadır.

ABD ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi son 10 yıl değerlendirildiğinde 1,5 katın üzerinde büyüdüğü gözlemlenmiştir.

2005 yılında ticaret hacmi 10,3 milyar dolardan 2017 yılında 20,6 milyar dolara yükselmiştir. 2018 yılında 20,68 milyar dolara ulaşan ticaret hacmi 2019 Temmuz itibari ile (4,62 milyar dolarlık ihracat, 6,65 milyar dolarlık ithalat olmak üzere) 11,27 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'de ABD kaynaklı sermayeli 1.874 şirket bulunmakta ve Türkiye'de ticari faaliyet göstermeye devam etmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

4-7 Şubat 2019 tarihlerinde Yıllık Başkanlar Gezisi organizasyonunda Ankara'da bulunan ABD Ticaret Odası (ATO), Türkiye ve Ortadoğu'dan sorumlu Kıdemli Başkan Yardımcısı Khush Choksy ile Amerikan Türk Konseyi (ATC) Yönetim Kurulu Başkanı James Jones'unda aralarında bulunduğu bir heyet, Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmiştir.

14-16 Nisan 2019 tarihlerinde Washington'da Amerikan Türk Konseyi (ATC) tarafından düzenlenen konferansa Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan ve Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak'ın katılımları ile ABD ziyaretinde bulunulmuştur.

6 -11 Eylül tarihinde ABD Ticaret Bakanı Wilbur Ross ülkemizi ziyarette bulunmuştur. Sayın Cumhurbaşkanımızın kabulü ile gerçekleşen görüşmede ABD ile olan ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve ticaret hacminin arttırılarak 100 milyar doların üzerine

ıkması hedefi yönünde girişimlerde bulunulabilmesi için kamu ve özel sektör temsilcileri bir araya gelerek görüşmeler sağlanmıştır.

2018 yılında Türkiye'yi ziyaret eden ABD'li turist sayısı 449.989 iken 2019 Haziran ayında ülkemizi ziyarette bulunan ABD'li turist sayısı 239.193 kişidir. Türk Hava Yolları (THY) ile ABD'ye New York, Chicago, Washington, Los Angeles, Boston, Miami, Houston, San Francisco ve Atlanta'ya direk seferlerinin bulunması iki ülke arasındaki ulaşımı mümkün kılmış ziyaretlerin artacağına ilişkin beklentiler bu yönde artmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

3. ABD ‘NİN DIŞ TİCARET POLİTİKASI

3.1 TARİHSEL GELİŞMELER

ABD’nin dış ticaret politikası değerlendirildiğinde İkinci Dünya Savaşından sonra, Amerikan dış politikasının askeri ve siyasi kanadı ile üçüncü sağ ayağını oluőturduęunu söylenebilir. Amerikan dış ticaret politikası, kuruluşundan bu güne dek incelendiğinde ürettiği tarım ve sanayi ürünlerine yeni pazar bulma, bulduğu pazarlara hakimiyet kurma, ve içerde endüstrinin ihtiyacına yönelik sürekli artan temel hammadde ihtiyaçlarının Amerikan halkı tarafından en ekonomik şekilde karşılanmasına yönelik elverişli koşulların oluşmasını sağlamaya yönelik olduğu söylenebilecektir (Bhagwati 2004, ss. 47-50).

ABD’de yaşanan genel iç ve dış gelişmeler dış ticaret politikasını da çeşitli dönemlerde etkilemiştir. ABD kuruluşundan itibaren iş çevreleri ve hükümet organları, dış gelişmelerden ziyade daha çok ekonomisinin alt yapısını geliőtirmeyi ve endüstrisini geliőtirmesi üzerine yoğunluk vermiştir. Bu dönem ele alındığında ABD’nin ilk Maliye Bakanlarından ve kurucularından olan Alexander Hamilton ‘un korumacılık politikası uzun yıllar boyunca uygulanmış, gelişme gösteren yerli üretim mallarının korunması amacıyla yabancı mallara ithalat sınırlaması getirilmiş ve gümrük tarifeleri ve kota uygulaması yaygın bir biçimde uygulanmıştır (Stiglitz 2003, s. 62).

19. yüzyılda üretim gelişmiş ve ucuz hammadde ihtiyacı arayışına giren ABD, denizaşırı ülkelere zaman zaman ticareti geliştirmek için politikasını deęiőtirse de, genel anlamda ülkenin ekonomik gelişimine ve bütünleşmesine ağırlık vermiştir (Stiglitz 2003, s. 62).

1929 yılında yaşanan büyük ekonomik buhranı takip eden dönemde Smoot- Hawley kanunuyla gümrük tarifeleri aşırı derecede artmış, ABD ile ticaret ilişkisi içerisinde olan ülkelerin aldığı tedbirler ile ekonomik bunalım daha da artmıştır (Stiglitz 2003, s. 63). Yasa 1934 yılında deęiőtirilmiştir. Kongre ticareti teşvik etmeyi amaçlayan ve gümrük tariflerini düşünen Ticaret Anlaşmaları Yasası’nı devreye sokarak ABD’de farklı

ölçülerde devam eden korumacılık politikasına son vermiştir (Erhan, Ekim-Aralık 2001, ss. 27-30).

3.2 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEM

ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik çaba göstermiştir. Ekonomik çıkarlarını gözeten ABD, bu yaklaşımının yanı sıra savaştan sonra meydana gelen ortamda kendini daha güçlü gösterme politikasını ön plana çıkarmaya başlamıştır.

ABD savaş döneminde sanayisinin alt yapısını önemle korumuş, üretim ve teknoloji tekniklerine ağırlık vererek doğal kaynaklarının da yeterliliği ile uzun zaman ihracat konusunda dünya pazarında egemenliğini korumuştur.

Avrupa, II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik anlamda yeniden ayağa kalkması için Marshall Planı ve ABD'nin liderliğinde kurulan Dünya Bankası (IBRD), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Bretton Woods'ta kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF), 23 ülkenin 1947'de imzaladığı Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi düzenleme ve kuruluşlar çoğu batılı olan ülkeler arasında savaştan sonraki dönemde geçerli olan ekonomik düzeni oluşturmuştur. Bu platformlar aynı zamanda ticaretin liberalleşmesine de güç kazandırmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

3.3 DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK TİCARİ KISITLAMALAR

ABD yönetimi küresel kapsamda ticari serbestliği ve bunun sağlayacağı yararları savunurken, diğer taraftan da dış politikasının zarar görmemesi için insan hakları ihlalleri, uyuşturucu ticaretini engelleme, uluslararası barışı tehdit etme, kitle imha silahlarını üretmeye çalışma, terörizmi destekleme gibi sorunlarla çeşitli ülkelerin ticari ve ekonomik kısıtlamalar ve ambargolar uygulama yoluna gidebilmektedir. Bu ambargolarla muhatap olan ya da olmaya devam eden ülkeler; Kore, Sudan, Suriye, Libya, İran, Küba

ve Birmanya olarak sıralanabilir. ABD'nin siyasi amaçlarını korumak için genel anlamda bu tarz ticari yaptırımlara başvurduğu, geçmişten bugüne dek görülmektedir.

Küreselleşmenin başladığı dönemde, ABD'ye karşı gelen ya da bu küreselleşme sürecinin dışında kalmaya yönelik direnç gösteren ülkeler için ekonomik yaptırımlar daima etkili bir araç olmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

3.4 TİCARETİN SERBESTLEŞTİRİLMESİNE KARŞI GÖRÜŞLER

ABD'de ticaretin serbestleşmesine karşı çıkan kesimlerin bulunduğu bilinmektedir. Tarım ile uğraş gösteren büyük çiftlik sahipleri ve devlet imkânlarından da destek alarak fayda sağlayan sektörler ile bilhassa tekstil gibi yoğun emeğin gerekli olduğu alanlarda ucuz iş gücüne dayalı rekabetten çekinen imalat alanındaki sanayi sektörü ithalat konusunda miktar kısıtlamalarının kaldırılmasına ve gümrük seviyelerinin düşürülmesini çıkarlarına aykırı bulmaktadır. İşçi sendikaları ucuz mal üreten fabrikaların kapanmasına neden olacağı, çevre örgütlerinin de çevrenin korunması kapsamında gerekli standartlara uyum sağlamayarak ürün üretip, pazarda yer edineceğinden endişe duyulmakta ticaretin serbestleşmesine karşı çıkmaktadırlar (Bhagwati 2004, ss. 47-50) (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

ABD'nin 1975 yılından bu yana küresel ticarete devamlı olarak fazla veren ekonomisi bu yıldan beri giderek artan ticari açık veriyor olması serbest ticaret anlayışına sıcak bakmayan kesimleri destekleyen önemli bir husus olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

1970 yılından sonra İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomilerini hızlı şekilde toparlayarak yeniden güçlenen Avrupa ülkeleri ve Japonya'ya ilave olarak, Hong Kong, Brezilya, Singapur, Güney Kore, Meksika ve Tayvan gibi ülkelerin yeniden sanayileşmesi de bu ülkelerin uluslararası ticarete giderek daha fazla yer almaları ve ABD'nin ithalatının her geçen gün artması ile dolar seviyeleri yükselmiş zamanla da ticaret açığını önemli seviyede artırmıştır.

ABD yönetimi sanayisini korumak amacı ile serbest ticaret felsefesine uygun düşmeyen dampingler ve ilave gümrük vergileri gibi korumacı önlemlere zaman zaman ağırlık vermiştir. ABD'nin başvurduğu bu tarz önlemler zaman zaman, Avrupa Birliği ve Japonya gibi önemli ticaret ortaklarıyla birtakım sorunlar yaşamasına sebep olmakta, ticari ilişkisi bulunan diğer ülkelerinde karşı birtakım tedbirler almasına sebep olabilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

3.5 KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA ABD'NİN SERBEST TİCARET POLİTİKASI

1990 yıllarının ilk yarısından itibaren küreselleşme süreci ciddi bir ivme kazanmış, ABD'nin serbest piyasa ekonomisinin tüm dünyada yaygın hale getirilmesi ve ticari serbestliğin belli bir güven ortamı içinde yer alması ulusal güvenlik konusunun önceliğini oluşturmuştur.

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından 1990 yılında gelinen 'Yeni Dünya Düzeni' dönemi içinde, ABD'nin izlediği siyaseti ve güvenliğin ele alındığı 1991 yılındaki "ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi"nde politik ve askeri boyutlar ile birlikte en önemli üçüncü boyutu ekonomik öncelikler oluşturmaktadır. (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019)

Strateji belgesindeki içeriğe göre hedefler "Rekabetle başa çıkabilen ulusal bir ekonomi oluşturulması, enerji ve maden kaynakları ile uluslararası pazarlara okyanus ve uzay programlarının güvence altına alınması, pazar ilkeleri ile yatırım ve ticarete engel teşkil etmeyecek şekilde istikrarlı bir para kuruna sahip olmak, daima genişleyen ve açık ekonominin teşvik edilmesi, ekonomik gelişmeler göstererek siyasal ilerlemeyi sağlamak amacıyla yatırım ve ticaret politikalarına destek olunması" olarak açıklamıştır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019)

1999 yılında küreselleşme sürecinin ön planda olduğu dönemde "Yeni Bir Yüzyıl için Ulusal Güvenlik" stratejisinde ABD açısından serbest ticaretin önemi ve piyasa ekonomisinin önemi vurgulanmaktadır.

Bu strateji belgesinin içeriğinde “Küresel ekonominin istikrarsızlık göstermesi durumunda, dış pazarlar çöker ve Amerikalılara karşı kapatılırsa iş adamlarımız ve bir çok çalışan zarar görür. Eğer farklı ülkeler çevre konusunda gerekli standartlarını yakalayamazlarsa bu konu üzerinde çaba sarf edilen ulusal düzenlemeler ABD’ni istendiği gibi korumaya yetmemektedir. Bu nedenle ABD, vatandaşlarının ve diğer milletlerin istikrarının ve refah düzeylerinin artması, insan haklarına ve uluslararası normlara destek verilmesi, uluslararası suçlarla mücadelede gösterilen çaba, çevrenin korunması ve pazar bağılılıkları gibi konularda gösterdikleri çabalara yakından ilgi göstermektedir” ifadeleri ile dış pazarın ABD için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

ABD kuruluşundan bugüne kadar dış politikası ile ticaret politikasını daima bir arada ilişkilendirmiş, 1997’den itibaren tüm ulusal stratejilerin belirlenmesi aşamasında küreselleşme tanımını yaparak bu süreci “Amerikan ulusunun” çıkarlarını korumaya yönelik önemli bir araç haline getirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

Amerikan halkının yüksek bir refah seviyesinde bulunması için Amerikan liderliğine bağlı ticaret ve mali kurumların da Amerikan liderliğine bağlı olan küreselleşme süreci içerisinde dış ekonomik ilişkilerde bir yandan küresel mali piyasalarda istikrar ortamının kurulması, uluslararası mali düzenleme ve kurumların güç kazanması, şeffaflığın sağlanması gibi konuları amaç edinirken, diğer taraftan serbest ticaretin teşviki sağlanmaya çaba gösterilmiştir.

3.5.1 ABD Dış Ticaret Politikasının Uygulanması ve Amerikan Ticaret Temsilcisi Ofisi

ABD’de ticaret ve ticari yatırımlar ile ekonomik stratejilerin oluşturulması ve geliştirilmesi için koordinasyonu üstlenen kuruluş Amerikan Ticaret Temsilcisi Ofisi (USTR)’dir. 1962 yılında Ticaret Genişleme Yasası’yla ilk olarak temelleri atılan ve ardından geçen süre zarfında bulunduğu dönemin gereksinimleri uyarınca gerekli yasal düzenlemelere gidilerek bugünkü sahip olduğu yapısı oluşturulan USTR, ABD

uluslararası ekonomi siyasetinin belirlenmesi hususundan sorumlu olan kurumdur (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019) (Bhagwati 2004, ss. 47-50).

USTR ofisinin yönetici birimi Amerikan Ticaret Temsilcisi, kabinede yer almakta ve ABD başkanına uluslararası ticaret konularında danışmanlık görevi yapmaktadır. Bununla birlikte çok yönlü uluslararası ticaret ve ikili bölgesel yatırım müzakerelerinde ABD'yi temsil etmektedir.

USTR'nin diğer önemli görevlerini başlıca, başkana ve kongreye ticaret anlaşmaları hazırlama, ABD dış ticaret siyasetinin ilgili kurumlarla iletişimi sağlama, ticari konularda bilgi verme ve tarife dışı engeller kapsamında hazırlık yapma, Başkan adına uluslararası ticaret politikaları konusunda sözcülük yapma ve dış ticaret anlaşmazlıklarına çözüm arama, ABD yönetiminin az gelişmiş ülkelerde tek taraflı olarak pazara girmeye yönelik olanakları oluşturan tedbirler programlarını içeren Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'nin (GTS) uygulanmasını takip etme, DTÖ gibi konularda sorumluluk etme ve fikri mülkiyet haklarını korumak şeklinde sıralanabilmektedir (Bhagwati 2004, ss. 50-57).

3.5.2 ABD'ni STA'lar Akdetmeye Sevk Eden Nedenler ve Bu Anlaşmaların Genel Özellikleri - ABD'ni Serbest Ticaret Antlaşması (STA) Akdetmeye Sevk Eden Nedenler ve Bu Anlaşmaların Genel Özellikleri

ABD, 21.yy'ın başından itibaren global, ikili ve bölgesel olarak pazarların açılması ve ticari kolaylıkların sağlanması noktasında yoğun bir çaba içindedir.

Bu kapsamda bir yandan DTÖ için çalışmalar sürdürülürken, diğer yandan batı yarımküre de yer alan bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarının yapılması için önemli girişimlerde bulunmaktadır.

Bush döneminde, 2001 yılında kongreden alınan ve kongrenin STA'ları belli bir zaman zarfı içinde onaylama zorunluluğu kapsamında hızlı yöntem (fast track) yetkisi ile pek çok STA sonuçlandırılmıştır.

ABD, bir ülke ile STA yapacağı zaman ülkelerin DT   yesi olmasını ve kendisi ile Ticaret ve Yatırım  er eve Anlaşması (TY A) yapmasını şart koşmaktadır (T.C. Dışışleri Bakanlığı 2019).

Avrupa Birliği (AB)'nin akdetmiş bulunduğu STA'lar arasında daha çok sanayi ürünlerine ağrılık verirken, tarım sektörünü kısıtlı tutmakta, hizmet ve yatırım ticaretini anlaşmanın dışında tutmuş ve işçi hakları,  evre standartları ve fikri mülkiyet hakları ile ilişkin gerekli düzenlemelere yapılan atıflar dışında yer verilmemektedir. ABD, STA'lar ile bütün alanlarda detaylı bir şekilde birtakım kuralların konulmasını desteklediği gözlemlenmektedir. Bu kapsamda AB'nin STA'ları genel olarak pazar yaratma girişimleri olarak değerlendirilirken, ABD yaptığı anlaşmalarla, i  reformların teşvik edilmesiyle ve ekonomiye global bir boyut kazandırma gibi siyasi amaçlar taşıdığı görülmektedir. (Erhan, Ekim-Aralık 2001, ss. 27-30).

ABD yönetiminin dünyaya açılmak isteyen ülkelerin serbest ticaretini geliştirmek için kalkınmayı teşvik etmesi, orta sınıf kavramının oluşturulması ve bunların ekonomik özgürlüğünün siyasi reformları ve demokrasinin güçlendirilmesi ile güvence altına alınması ilkesi ile hareket ettiği ifade edilmektedir. Serbest piyasa ekonomisinin ve serbest ticaretin tüm dünyada yaygınlık kazanması ABD'nin ulusal güvenlik stratejisinin en önemli amacıdır. Bunun içinde serbest ticaretin hukukun üstünlüğü, özel mülkiyet yatırım ve haklarının korunması, açık ve şeffaf yönetim, üretim konusunda devlet tekellerinin yerine serbest rekabet ortamının teşvikinin sağlanması ile demokratik ortamın g  enmesine imk n sağlayacağı düşüncesi ile hareket edilmektedir (Erhan Ekim-Aralık 2001, ss. 27-30).

ABD, 2000 beri içinde olunan dönemde bölgesel ve ikili ticaret antlaşmalarında bulunmaya öncelik vermiştir. ABD, başta Avrupa Birliği  lkeleri olmak üzere 1990'lı yılların ikinci yarısının ardından pek çok ülke tarafından imzalanan STA'lar ile ülke pazarlarına giriş imk nı yakalanmış bu durum Amerika'nın bu pazarlarda rekabet gücünü kaybedeceği endişesi doğurmuştur.

DTÖ kapsamındaki ilişkilerin çok taraflı ticareti serbestleştirme görüşmeleri istenilen etkinlik ve hızda sonuçlanmadığından dolayı ABD ikili ve bölgesel kapsamda ticareti serbestleştirme yönüne ağırlık vermiştir (Türkmen 2012, s. 68).

ABD son zamanlarda serbest ticareti genişletmek, pazara giriş imkanının kolaylaştırılması kapsamında ikili, bölgesel ve küresel olarak yürüttüğü çalışmaları sürdürürken, diğer taraftan DTÖ’de ki çalışmalara katılmıştır. Bölgesel olarak Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ve Amerikalar Serbest Ticaret Alanı (FTAA) gelişime destek sağlamak adına çalışmalar yapmakta, bir taraftan da süratle çeşitli ülkelerin STA’larını akdetmeye önem göstermektedir (Erhan, Ekim-Aralık 2001, ss. 27-30).

2000-2004 yıllarında ABD’nin beşi Orta Amerika ülkeleri olmak üzere toplam on iki ülke ile STA imzaladığı görülmektedir. Bu ülkeler Bahreyn, Fas, Nikaragua, Dominik Cumhuriyeti, Honduras, Guetemala, El Salvador, Kosta Rika, Singapur, Avustralya, Şili ve Ürdün şeklinde sıralanabilmektedir. Bu ülkeler ile STA toplantılarına Oman, Birleşik Arap Emirlikleri, Lesotho, Botsvana, Nambiya, Svaziland, Tayland, Ekvator, Peru, Kolombiya, Panama ve Güney Afrika Gümrük Birliği’ne (SACU) dahil Güney Afrika Cumhuriyeti gibi ülkeler katılım göstermiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

ABD’nin ilk Serbest Ticaret Antlaşması, 1 Eylül 1985 tarihinde yürütülmesine başlanacak şekilde İsrail ile düzenlenmiştir. İsrail sanayi ürünleri, 1 Ocak 1995 yılından beri Amerikan pazarına gümrüksüz bir şekilde girmektedir. Anlaşma kapsamında bazı ürünlerde kota ve kısıtlama uygulanabilmektedir. ABD ikinci olarak Kanada ile STA imzalamış ve bu STA 1 Ocak 1989 tarihinde yürürlüğe girmiş ancak NAFTA’nın akdedilmesi ile geçerliliğini kaybetmiştir. ABD’nin STA müzakerelerine devam ettiği ülkeler dünyanın altıncı büyük ekonomisini ve ABD için üçüncü ihracat pazarını oluşturmaktadır. ABD’nin taraf olduğu ve oluşturmaya çalıştığı Bölgesel Serbest Ticaret Anlaşmaları sonraki bölümde incelenmiştir (Bhagwati 2004, ss. 47-50).

3.5.2.1 Kuzey Amerika serbest ticaret anlaşması (NAFTA North American Free Trade Agreement)

NAFTA, müzakerelerine 1991 yılında Meksika, Kanada ve ABD arasında başlatılmış ve 1993 yılında imzalanmıştır. 1994 yılında yürürlüğe girerek dünyanın en geniş serbest ticaret anlaşması olarak tarihe geçmiştir. İlk olarak 1989 yılında ABD ile Kanada arasında STA kapsamında yapılan anlaşmaya Meksika'nın da dail olması ile STA geçerliliğini kaybetmiştir. Müzakere sürecinde ABD'de yer alan sendikaların Meksika'ya kayarak işsizliği artıracağı ve Meksika'daki olumsuz çevre standartlarının ABD'yi olumsuz etkileyeceği endişeleri altında NAFTA ile karşılıklı pazara girişlerde kolaylıklar sağlanması ve gümrük bedellerinin aşamalı olarak düşürülmesi öngörülmüştür. Anlaşmanın ardından yaşanan olumlu etkilerine örnek verilecek olunursa, anlaşmanın ardından on yıl sonra üç ülkede de ekonomik büyüme ve yaşam standartları yükselmiş, 1993 yılında NAFTA üyeleri arasındaki ticaret hacmi 306 milyar dolar seviyesinde iken 2002'de iki katı artarak 621 milyar dolar seviyesine yükseldiği görülmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

3.5.2.2 Orta Amerika serbest ticaret anlaşması (CAFTA Central America Free Trade Agreement)

ABD başkanı Bush'un 16 Ocak 2002 yılında yaptığı bir konuşmada Orta Amerika Ülkeleri ile STA imzalama planından söz etmesi ile süreç başlamıştır. Bu süreçten sonra kongreye bildirimde bulunulması ile 2003 Ocak ayında başlayan müzakere süreci 1 yıl sonra Ocak 2004'te imzalanmıştır.

ABD'nin beş Orta Amerika Ülkesi ve Dominik Cumhuriyeti ile imzalamış olduğu CAFTA'nın yürürlüğe girmesi ile ABD'nin bu ülkelere ihraç etmiş olduğu sanayi ürünlerinin %80'lik bölümünde gümrük vergisini sıfırlanmış, %20'lik kısmının da sıfırlanması için on yıllık kademeli geçiş süresi ön görülmüştür.

ABD'nin Orta Amerika ülkeleri ile ihracat hacmi 11 milyar dolar ve ithalatı 12 milyar dolar düzeyinden Dominik Cumhuriyeti'nin de dahil olmasının ardından 2003 yılı

itibariyle 32 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Bu gelişmeler CAFTA ülkeleri kapsamında Meksika'dan sonra ABD'nin Latin Amerika'da ikinci en büyük ticari ortaklığı olarak tarihe geçmiştir.

CAFTA tarım ve sanayi ürünlerinin ticaretinin serbestleşmenin yanı sıra, hizmet ticareti, Amerikan yatırımlarının korunması için oluşturulan mekanizma, işçi hakları standardı, kamu alımları ve çevre konuları gibi alanlarda düzenlemeler getirmiştir (T.C Dışişleri Bakanlığı 2019).

ABD tarafından CAFTA ülkelerine işlenmiş gıda ürünleri, kimyasal ve plastik ürünler, makine, teknik ekipman ve kağıt ihracında bulunurken hammadde, maden, zirai ve tekstil ürünleri ithal etmektedir.

ABD, Orta Amerika ülkelerinde, imzalanan STA'lar ile ekonomik çıkarlarını teminat altına almasının yanında bu ülkelerde demokrasi, hukuk, özel mülkiyet hakları ve yatırımların korunması, serbest piyasa ekonomisinin iyileştirilmeleri gibi konularda da girişimlerde bulunmuştur. ABD, NAFTA, Şili ile imzalanan STA ve CAFTA'nın ardından diğer yandan Amerikalar Serbest Ticaret Bölgesi (FTAA) ile Amerika kıtasında oluşturmaya çalıştığı ekonomik entegrasyon ile uzun vadeli ve stratejik hedeflerine yönelik hareket ettiği görülmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

3.5.2.3 Amerikalar serbest ticaret alanı (FTAA Free Trade Area of the Americas)

1994 yılında Miami'de Güney, Orta ve Kuzey Amerika ülkelerinin katılımları ile gerçekleştirilen Amerikalar Zirvesi'nde 2005'e kadar 34 ülkenin taraf olduğu 800 milyonluk nüfusu ilgilendiren ve toplamda 13 trilyon dolarlık GSMH'lık Amerikalar Serbest Ticaret Alanı Anlaşması yapılmasına karar verilmiştir. Bu anlaşmada yer alan ülkeler ABD, Antigua ve Barbuda, Bahama, Beliz, Barbados, Arjantin, Brezilya, Bolivya, Kolombiya, Şili, Kanada, Kosta Rica, Dominik Cumhuriyeti, Dominik, Ekvator, Grenada, El Salvador, Panama, Nicaragua, Meksika, Jamaika, Honduras, Haiti, Guyana, Guatemala, Surinam, St. Vincent ve Grenadines, St. Kitts ve Nevis, St. Lucia, Peru, Paraguay, Uruguay, Trinidad ve Tobago, Venezuela şeklinde sıralanabilmektedir.

FTAA anlaşması; yatırım, pazara giriş, uyuşmazlıkların çözümü, kamu alımları, kamu hizmetleri, tarım, sübvansiyonlar, vergiler ve damping, fikri mülkiyet ve rekabet konularını kapsamaktadır. 2003 Kasım ayında yapılan MERCOSUR (Arjantin, Uruguay, Paraguay ve Brezilya) ülkelerinin bakanlar toplantısında bu denli kapsamlı bir anlaşmaya hazır olmadıklarını iletmeleri üzerine sonuç alınamamıştır. Bu nedenle FTAA’nda uzlaşya varılabilmesi için temel hedef ve asgari yükümlülüklerden oluşan tüm ülkeleri birbirine bağlayıcı kurallardan meydana gelen diğer yandan katılmak isteyen ülkeler arasında ileri tolerans ve liberalleşme amaç edinilerek iki yol oluşturulmuştur. FTAA müzakereleri günümüzde halen sürdürülmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

3.5.2.4 Andean ülkeleri ile STA imzalanması

ABD, 2003 yılında Güney Amerika’da Kolombiya, Ekvator, Peru, ve Bolivya’nın oluşturduğu Andean ülkeleri ile STA imzalamak üzere girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda Ekvator, Kolombiya, Peru ve ABD arasında STA müzakereleri 18 -19 Mayıs 2004 tarihlerinde başlamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

3.5.2.5 ASEAN (Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği)

ABD 2002 Ekim ayında ASEAN ülkeleriyle ikili STA’lar imzalamış ve ticari ilişkileri geliştirme girişiminin başladığını ilan etmiştir. Bu ülkeler; Brunei, Endonezya, Kamboçya, Laos, Myanmar, Malezya, Singapur, Tayland, Vietnam ve Filipinler olarak sıralanabilir. 2003’te 500 milyon kişi ve 740 milyar dolarlık GSMH ile ASEAN ülkeleri ikili düzeyde görüşmelerini sürdürmüştür. ABD’nin Endonezya, Tayland, Filipinler, Malezya ve Brunei ile imzaladığı TYCA’ları mevcuttur (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

3.5.2.6 APEC çerçevesinde serbest ticaret alanı oluşturulması

APEC üyeleri 2004 Kasım ayında Santiago’da bir araya gelmiştir. Bu ülkeler Malezya, G. Kore, Japonya, Endonezya, Hong Kong, ÇHC, Şili, Kanada, Avusturalya, Brunei, Rusya Federasyonu, Filipinler, Peru, Papua Yeni Gine, Meksika, Yeni Zelanda, Singapur,

Tayvan, Tayland, Vietnam ve ABD'dir. Aralarında gerçekleşen ve yürütülen STA ve BTA müzakerelerde ticareti geliştiren unsurların karara bağlanması kararlaştırılmıştır (Türkmen 2012, s. 68).

Bu kapsamda yapılacak tüm ticaret anlaşmalarında DTÖ kurallarına uyulması kararı alınmış, ve bununla birlikte DTÖ yükümlülüklerinin de ötesinde şeffaflık ilkesi uygulanması, tüm ekonomik sektörlerin faydaları gözetilmesi, uzlaşmazlıkların çözümü için arabulucu ve danışma birimlerinin oluşturulması, ekonomik reformlara teşvikler sağlanması, toplumsal kalkınma ve doğal ortamların korunmasına özen gösterilmesi, menşe kurallarında iyileştirmelere gidilmesi gibi hususlara dikkat çekilmiştir.

APEC üyesi olan 21 ülke küresel boyutta dünya ticaretinin %47'sini ve GSMH'nın %60'lık dilimini oluşturmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

3.5.2.7 Orta Doğu serbest ticaret alanı girişimi (MEFTA-Middle East Free Trade Area Initiative)

11 Eylül olaylarının ardından girilen dönemde ABD, Orta Doğu devletleri ile 2002 yılının sonunda Orta Doğu Ortaklık Girişimi (MEPI) ile ekonomik, politik, eğitim reformu ile kadının toplumdaki durumları kapsayacak şekilde dört başlıklı bir program başlatmıştır. ABD'nin Orta Doğu siyasetinde MEPI stratejik bir adımı ifade etmektedir. Bu programın hayata geçirilmesi noktasında ABD tarafından 2002 yılında 29 Milyon dolar, 2005 döneminde ise 150 milyon dolar ödenek ayrılmıştır. Bahsedilen bu miktara Arap ülkelerine yıllık yapılan ve 1 Milyar doları aşan yardımlara ektir. Ulusal Demokrasi Vakfı'nın bütçesi bu alanda takviye olarak kullanılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

ABD, George W. Bush, Irak'a yapılan askeri operasyonların ardından Saddam Hüseyin rejiminin yıkılmasının ardından 9 Mayıs 2003 tarihli konuşmasında Orta Doğu için bölgesel güvenlik, barış, ticaret ve yardım başlıklarını içeren bir girişimin başlatılacağını; piyasa ve ticaretin yoksulluk konusunun aşılmasına destek sağlayacağına yönündeki düşüncesini belirterek yaratılacak bir serbest ticaret sahasının bölge ülkelerinin kapsayacak şekilde geçerli olacağını duyurmuştur.

ABD'nin Arap ülkeleri ile ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusu 11 Eylül saldırılarını inceleyen komisyonun raporunda da belirtildiği gibi bu coğrafya halkının kalkınmaya teşvik edilmesi, daha açık toplum yaratılması ve yaşam standartlarını iyileştirilmesi amacına hizmet edeceğinden bahsedilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

Amerikan yetkilileri Bush'un konuşmasını değerlendirirken, Orta Doğu'da başlatılacak girişimin öncelikle Amerika'ya karşı duyulan düşmanlık ve nefretin azaltılması, siyasi istikrarsızlıklar yaratan bürokratik unsurların, imtiyazları bulunan sınıfların ekonomik üstünlüğüne son verilmesi ve milli ekonominin petrol merkezli olması önlenerek küresel ekonomiye açılması gerektiğine vurgu yapmışlardır (Türkmen 2012, s. 70).

2013 yılına kadar kurulmuş olması planlanan Orta Doğu Serbest Ticaret Alanı stratejisini aşağıda yer alan öncelikli konular kapsamında amaçlarını oluşturduğu belirtilmiştir. Bu amaçlar aşağıdaki gibidir (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019) (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

- i. Bölge ülkelerinin DTÖ üyeliklerinin desteklenmesi
- ii. GTS'nin diğer bölge ülkeleri de dahil edilecek şekilde genişletilmesi
- iii. Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşmalarının (TYÇA) derinleştirilmesi
- iv. İkili Yatırım Anlaşmalarının (İYA) akdedilmesi
- v. Kapsamlı STA müzakerelerinin başlatılması ve uzlaşılması
- vi. Karşılıklı STA antlaşmalarının birleştirilmesi yoluyla Orta Doğu Serbest Ticaret Alanı'nın oluşturulması
- vii. Bölge ülkelere mali ve teknik yardım sağlanması

3.6 ABD'NİN SON DÖNEMDE AKDETTİĞİ ÖNEMLİ İKİLİ SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI

3.6.1 Ürdün Anlaşması

ABD ile Arap ülkelerinin yaptığı Serbest Ticaret Anlaşma kapsamındaki ilk STA'dır. 2001'den bu yana yürürlükte olan anlaşmadır. Amaç uzun vadede tarım ve sanayi ürünlerinde gümrüksüz ticaretin oluşturulmasıdır.

3.6.2 Fas Anlaşması

2003 yılında ABD ile Fas arasında müzakerelerine başlanmış ve 2004 yılında mutabakat sağlanmıştır. Bu STA ABD ile Fas arasında Mart 2004 yılında mutabakata varılmış, 15 Haziran 2004 yılında Washington'da imzalanmıştır.

Bu anlaşma ile taraflar arasında ticareti hali hazırda sürdürülen sanayi ürünlerine uygulanan %95 gümrük vergisinin sıfıra çekilmesi ve pahalı ve değerli ürünlere uygulanan gümrük tarifelerinin 9 yıl içinde aşamalı olarak kaldırılması planlanmış; hizmet sektörü ve tarım ürünleri bakımından karşılıklı pazarlara girmelerde kolaylıklar sağlanmıştır.

Geçtiğimiz dönemlerde, ABD ile Fas aralarında 1985 yılında İYA, 1995 yılında TYÇA anlaşmalarını imzalamıştır. 2003 yılında Fas'ın yaptığı 11 milyar dolarlık ithalatın 475 milyon dolarlık dilimi ABD'den gerçekleştirilmiştir.

3.6.3 Avusturalya Anlaşması

Avusturalya ile ABD arasında STA görüşmelerine 2003 yılında başlanmış ve 8 Şubat 2004 tarihinde uzlaşmaya varılmıştır. 18 Mayıs 2004 tarihinde imzalanan STA, 1 Ocak 2005 itibariyle yürürlüğe girmiştir.

Kanada ile 1988'de anlaşmadan bu yana gelişmiş bir ülke ile imzalanan ikinci STA olan bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle %99 gümrük vergili sanayi malları 1 Ocak 2005 tarihinden gümrük vergisinden muaf olarak Avustralya pazarına girmiştir. Taraflar arasındaki ticaret hacmi 2003 yılında 29 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. ABD'den başlıca ithal edilen ürünler otomobil ve yedek parça, uçak, makine, bilişim ve elektronik ürünleri ve kağıt olduğu görülmektedir.

3.6.4 Singapur Anlaşması

Müzakerelerine 2000 yılında başlanmıştır. ABD ile Singapur STA'sı 2003 yılında imzalanmış ve 2004 yılında da yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma kapsamında zirai ve sınai ürünler ile hizmetlerin ticaretinde pazara girişlerde karşılıklı kolaylıklar sağlanması ile birlikte işçi hakları, fikri mülkiyet, kamu alımları, çevre ve yatırım gibi konular değerlendirilmiştir.

2003 yılında Singapur'un 40 milyar dolara varan ticaret hacmi ile ABD'nin en büyük onikinci ticari ortağı durumundadır. Söz konusu STA'nın yürütülmesine başlanması ile Amerikan mallarının tamamı Singapur pazarına gümrük vergisinden muaf olarak girebilecek ve Singapur'un ürettiği bazı sanayi ve elektronik ürünlerinin de 10 yıl içinde aşamalı olarak vergisi sıfıra kadar azaltılmış olarak ABD pazarına girebilecektir.

3.6.5 Şili Anlaşması

2000 yılının Aralık ayında başlanan STA müzakereleri 14 turluk görüşmeler sonucunda 2002 yılının sonunda sonuca kavuşmuştur. Anlaşma 1 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu STA kapsamında, sanayi ürünlerinin %85'lik bölümünün derhal kalan bölümünün de dördüncü yılın sonunda gümrük vergilerinden muaf tutulacak şekilde pazarlara girmesinin olanağı yaratılmıştır. Zirai ürünlerde 12 yıllık aşamalı bir geçiş süreci öngörülmüştür. Bu iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2001 yılında 8,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

3.6.6 Bahreyn Anlaşması

Bahreyn ile ABD arasındaki STA'nın müzakerelerine 26 Ocak 2004 tarihinde başlanılmış ve altı ay içinde mutabakata varılmış olup 15 Haziran 2004 tarihinde karşılıklı olarak imzalanmıştır. ABD ile Bahreyn arasındaki, MEFTA kapsamında imzalanan bu anlaşma ile taraflar arasında karşılıklı olarak sanayi ve ticari ürünlere pazarların açılması planlanmıştır. Bu ülkeler arasındaki ticaret hacmi 2003 yılında 887 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

3.7 ABD’NİN YAKIN DÖNEM DIŞ TİCARET POLİTİKASI

ABD, DTÖ kapsamında varlığı sürdürülen çok yönlü ticari oluşumların stratejilerini ve kararlarını etkileyen en önde gelen aktörlerden birisidir. ABD’nin taraf olduğu Serbest Ticaret Anlaşmalarına, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması’na (NAFTA) ve Orta Amerika ve Dominik Cumhuriyeti Serbest Ticaret Anlaşması’na (CAFTA-DR) ilişkin olarak bu çalışmanın geçilen bölümlerinde yer verilmiştir. Bunlara ek olarak ayrıca ABD, 20 ülke ile ikili STA daha imzalanmıştır.

Asya-Pasifik bölgesinde yer alan birçok ülkenin katıldığı Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması’nın müzakere süreci başlamış ve devam etmektedir. Ayrıca Avrupa Birliği ile kapsamlı bir STA imzalanması gündeme taşınmış olup 2013 yılında müzakerelerine başlanmıştır.

Bahsi geçen gelişmeler ABD’nin ithalatında liberalizasyona sebep olurken, ABD menşeli ürünlerin üçüncü dünya ülkelerinde karşılaştığı dış ticaret engelleri ortadan kaldırılmış, ihracatın önemli ölçüde artması için uygun ekonomik ortamlar yaratılmıştır. Bu durumun gelişmesi ile endüstrilerin önünde bir engel olarak bulunan oligopolistik düzen kırılmış, şirketlerin bu sebeplerden dolayı uğradığı masraflar azalma göstermiş, gerekli tedbirler teknoloji de dahil kapsamlı alınmış ve dolayısıyla ürünlerin maliyetlerindeki artış fiyatlara doğrudan yansıtılmamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

ABD’nin Türkiye’de dahil birçok ülke ile yatırım anlaşması yaptığını görülmektedir. Bu anlaşmalar ithalat ve ihracat konusunda olumlu gelişmeler göstermekte ve ticari adımlar atılırken en fazla tercih edilen ülke hususunu da sağlamlaştırmaktadır. Bu anlaşmalar ülkelerin ekonomileri için uluslararası kadro transferleri, iş atılımları, uluslararası piyasalar, bankacılık ve parasal işlemlerin iyileştirilmesi, marka, patent ve telif hakları gibi alanlarda faydalar sağlamaktadır.

Yabancı bir yatırımcı için ABD’de gerçekleştirmeyi planladığı yatırımları hayata geçirmeden önce söz konusu bu anlaşmaların sağladığı olanaklar ile getirdiği

kısıtlamaların araştırılması gerekmektedir (Türkmen 2012, s. 72) (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

3.8 İTHALAT REJİMİ

ABD'nin izlediği ithalat politikasının taşıdığı üç önemli özellik şu şekilde sıralanabilmektedir:

- i. ABD halkının ithalat konusundaki eğilimi yüksek düzeydedir.
- ii. Amerikan doları uluslararası piyasalara da hakim para para birimidir.
- iii. Mukayeseli olarak ABD iç ekonomisinde planlamanın olmaması.

ABD ithalatını gerçekleştirirken kendi milli parasını kullanan neredeyse tek ülkedir. Bu durum ABD'ne diğer ticari ortaklarının içinde olduğu döviz edinme çabasında bulunmaması gibi bir avantaj getirmektedir.

ABD'de ithalat ve ihracatı denetleyen birim Amerika Gümrük ve Sınır Koruma kurumudur.

Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GTS) , UNCTAD ve GATT kapsamında gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkeler tarafından sağlanan tarife toleransını ifade etmektedir. GTS kapsamında 126 ülkeye yaklaşık olarak 4.980 çeşit ürünün ithalatında gümrük vergisi muafiyeti uygulanmaktadır (Türkmen 2012, s. 72).

Ülkelerin söz konusu bu gümrük vergisi muafiyetinden yararlanabilmeleri için aşağıdaki şartların uygulanması gerekmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019);

- i. Ürünlerin GTS ürünler listesinde yer alması,
- ii. Fayda sağlayacak ülkenin ilgili üründe GTS'den yararlanabilmesi,
- iii. ürünlerin katma değer koşullarına uyması,
- iv. Ürünlerin ABD'ye direkt veya GTS'den faydalanan topluluk veya ülkelere ihraç edilmesi.

ABD’de malların gümrükten geçebilmesi için iki yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler şunlardır (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019):

- i. Resmi Giriş (Formal Entry): İhraç edilen malların bir takım standartlar ve bazı belgeleri gereklidir. Bu ilgili belgeler doldurularak resmi evrakların tamamlanması ile ürünler gümrükten geçebilmektedir. Ancak 11 Eylül Olaylarının ardından ABD limanlarında ve hava alanlarında güvenlik önlemlerini ve kontrolleri sıkılaştırmıştır.
- ii. Gayri resmi Giriş (Informal Entry): Bu yöntemde resmi prosedürler ile iletilmesi gereken evrak sayısı daha azdır. Ürünlerin gümrükten geçirilebilmesi için gümrük formunun iletilmesi yeterlidir.

3.9 İHRACAT REJİMİ

ABD bir taraftan serbest ticaret oluşumuna öncülük ederken diğer taraftan da ulusal çıkarları konusunda ulusal yasalarını ön plana çıkarmaktadır. İç mevzuatına uymayan veya milli güvenliğinin tehdit edilmesi durumunda istisnai haklarını uluslararası anlaşmalar kapsamında kullanmaktadır. Demir – çelik ve tarım sektöründe aşırı korumacılık stratejisi uygulayarak yerli üreticiyi uluslararası platformda desteklemektedir. Bu kapsamda, Pazar Geliştirme Programı ve İhracat Geliştirme Programı (EEP) gibi ihracat sübvansiyonları uygulamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

ABD’de ihracat konusundaki devlet yardımları, yerel ve federal olmak üzere iki düzeyde yürütülmektedir. Bunlardan biri Federal düzeydeki yardımlar; EximBank, Tarım Bakanlığı, Denizaşırı Özel Yatırım Şirketi, Ticaret Bakanlığı, Küçük İşletmeler İdaresi, Dışişleri Bakanlığı ve Ticaret ve Gelişme Ajansı tarafından, diğeri yerel olarak sağlanan teşviklerde eyaletlerin yönetimindeki kurumlar tarafından sağlanmaktadır.

İhracatla ilgili alınacak bir kararda Başkan’ın İhracat Konseyi (President’s Export Council) ile Sanayi Danışma Programı (Industry Consultations Program) önemli bir yere sahiptir. Uluslararası ticaret konusunda önemli bir yere sahip olan Konsey’in amacı; ihracatın geliştirilmesi için çalışmak, ABD’nin ticarete performansını etkileyebilecek

politika ve programlar hakkında tavsiyelerde bulunmak, iş çevreleri arasındaki ticaretle ilgili problemlerin çözümüne yardımcı olmak ve iş çevreleri, sanayi, tarım ve resmi kurumlar arasındaki sorunlarda forum görevi yapmaktır (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019). Dış Satım Şirketleri (Foreign Sales Corporations) 1984 yılında uygulanmaya başlanmış ve firmaların ihracattan sağladıkları gelirinin %15-30'unu vergi dışı bırakan bir teşvik uygulamasıdır (Türkmen 2012, s. 72).

3.10 GÜMRÜK VERGİLERİ

Ürünlerin ABD'ne ulaşmasından önce ithalatçı ürüne ait bütün gümrük vergilerini ödemek zorundadır. Armonize Tarife Cetveli kapsamında tüm ithal ürünler gümrük vergili veya gümrük vergisiz giriş sınıflandırmasına tabi edilmiştir. Gümrük vergileri spesifik, kombine veya ad valorem olarak uygulanabilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019). Gümrük vergileri ürünleri menşei ülkelerine göre değişkenlik göstermektedir. Malların büyük çoğunluğu müttefik ülke perspektifinde vergilendirilmekte olup, genel vergi oranları geçerli olmaktadır. Bu kapsamdakiler birinci sütunda değerlendirilirken; 'normal ticari ilişki' ilişkisi geliştirilmemiş olan ülkelerin ihracat ürünleri ikinci sütunda yer alamamaktadır.

Gümrük vergisi alınmayan durumlar da bulunmaktadır. Söz konusu ürünün ise vergi dışı ürünler sepetinde olmadığını ispat etmek ithalatçının sorumluluğundadır. GTS kapsamındaki vergi istisnaları bu ürünler 1 numaralı sütunun altında yer alan özel başlığı altında bulunmaktadır. Tarife cetvelinde yer alan 9 numaralı bölüm diğer istisnai durumlar için ayrılmıştır. Bu bölümde bazı kurumsal ve bilimsel istisnalar, iade edilmiş ABD menşeli mallar ve bireysel istisnalar bulunmaktadır (Türkmen 2012, s. 72).

ABD'nin gümrük vergileri göreceli de olsa genel olarak pek yüksek değildir. Tüm ürünlerde uygulanan gümrük vergisi tarifeleri DTÖ çerçevesinde belirlenmiştir. Gümrüklerde uygulanan ortalama tarife oranı %3,5'tur. 2015 yılında uygulanan MFN gümrük vergisi oranları ortalama %3,5, zirai ürünlerde %5,2 iken, endüstri ürünlerinde %3,2'dir (Türkmen 2012, s. 72).

Tarım ve gıda ürünlerinden, şeker ve şeker içeren ürünler, yer fıstığı, tütün ve tütün mamulleri, et, süt ürünleri, konserve ton balığında yüksek olan gümrük vergilerine ek olarak uygulanan kotalar pazara girişi zorlaştırmaktadır. Ayrıca süt ürünlerinde federal kapsamda birçok destek bulunmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

3.11 VERGİLER

ABD’de vergiler yerel idareler, eyaletler ve federal kapsamında toplanmaktadır. Kimi eyaletlerde eyaletin kendi vergisi söz konusu iken, yerel vergilendirme uygulamaları da bulunmaktadır. Yerel ve eyalet vergileri federal vergilendirme kapsamında toplanmamaktadır. Federal kapsamda tüketim vergisinin uygulandığı ürünler alkol, benzin, ulaşım, iletişim ve ozon tabakasına zararlı kimyasalları içermektedir. Eyaletler ve yerel yönetimler kendi vergilendirme yasaları uyarınca vergi toplama yetkisine sahiptirler. Vergi yasalarının uygulanabilmesi için getirinin sağlandığı coğrafi alanların ve sektörün iyi bilinmesi gerekmektedir. Yabancı uyruklu bireyler kira, faiz, kar payı, aylık gelir gibi ABD sınırları içinde kazanılan gelirlerin vergisini ödemek zorundadırlar. Bu vergiler arasında görülen en yüksek oran %35’tir. Yabancı şirketlerin elde ettikleri karın vergilendirilmesinde en yüksek oran %35, ABD’de yaşamayan bireylere uygulanan oran ise %39,6’dır. Şirketler bayii veya ofis açmak istedikleri zaman vergi ödemeye tabi olmaktadır. ABD ile Türkiye arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması imzalanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019).

3.12 TARİFE DIŞI ENGELLER

ABD telafi niteliğindeki sübvansiyonlar için konulan vergi (countervailing duty- CVD) ve damping için getirilen anti-damping önemlerine en fazla başvuran ekonomilerden birisidir. Bu nedenle, ABD bir ülke ile birlikte yürütülen anti-damping ve sübvansiyon araştırmalarını eş zamanlı yürüterek başlatmaktadır. DTÖ mevzuatı gereği, anti-damping ve telafi niteliğindeki vergi tedbirlerinin 5 yıllık bir zamanın sonuna gelindiğinde uzatılmasına cevap vermekte ve ABD tarafından sıkça başvuru bu durum ülkemizdeki ihracatçı firmaları olumsuz yönde etkilemektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı 2019) (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

4. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET POLİTİKASI

4.1 TARİHSEL GELİŞMELER

Çalışmanın bu bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne miras kalan dış ticaret politikasının günümüze kadar izlediği yollar incelenecektir. Tarihsel dönemlerin ayrılaşmasında, dünyada ve Türkiye’de yaşanan önemli ekonomik olaylar dikkate alınmıştır.

4.1.1 Osmanlı Döneminde Dış Ticaret Politikaları

Uluslararası ticarete bulunan devletlerdeki değişik politik hakimiyet alanlarına sahip olması, kurumsallaşma farklılıkları, para birimleri ve ekonomik sistemlerin farklılıkları uluslararası ekonomik ilişkilerin her devletin kendi sınırları içinde değişik ekonomi siyaseti izlemelerine sebep olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nda ekonomi temelde üretime odaklı değil, büyük oranda vergilendirme, el koymaya ve kamulaştırmaya dayanmaktadır. Bu sebeple kaybedilen topraklarla birlikte Osmanlı’nın ekonomik dinamikleri de bozulmuştur. El konulmuş gayrimüslim mülklerinin vergilendirilmesi ve hazineye giren ganimetler ile Osmanlı’nın ilk dönemlerinde güçlü bir ekonomiye sahip olmuştur. Tımarlı sipahilerin yetiştirilmesi ve tarım ekonomisi Anadolu topraklarının işi olmuştur ancak uygulanan zirai metotlar ilkel toplumlarınkinden pek farklı olmaması, sulamalı tarımın yapılmaması verimin düşük seyretmesine neden olmuştur (A. Can Bakkalcı 2011, s. 77).

İmparatorluğun gelir kaynakları başlıca reaya ve gayrimüslimlerden edinilen vergilerden oluşuyor olsa da hazineye asıl kaynak girişi savaşlarla elde edilen bölgelerin halkından alınan cizyeler, ganimetler ve sulh isteyen küçük ve bölgesel devletlerin haraca bağlanmasından oluşmaktadır. Kış dönemini geçen Osmanlı ordusu sefer ve savaş hazırlıklarına başladığı zaman küçük ve bölgesel devletlerin yöneticileri endişelenmeye

başlamaktadır. Osmanlı'nın şartlarına uymayanlar, savaşın ardından ganimetlerin toplanmasına sessiz kalmak zorunda kalmaktadır. (A. Can Bakkalcı 2011, s. 87).

4.1.2 Cumhuriyet Öncesi ve I. Dünya Savaşı Sonucu Oluşan Dış Ticaret Politikaları

Batı'da Sanayi Devrimi ile başlayan üretim reformları sürmekte iken Osmanlı'da ekonominin önemli bir bölümünü oluşturan ticaret devlet denetimi altında sürdürülmektedir (A. Can Bakkalcı 2011, s. 87). Devlet denetimi altında yapılmakta olan ticaret, kentsel ve kırsal bölgeler arasındaki mal dolaşımını artırmakta ve bölgeler arası iş bölümünün ve yardımlaşmanın gelişmesine katkı sağlamaktadır. Dış ticaret noktasında, Osmanlı topraklarında üretilmeyen malların temin edilmesine çalışılmaktadır. Bu durum, değişik şehirlerde dış pazara yönelik üretim yapan ticari işletmelerin gelişmesine destek olmaktadır (Özcan 2013, ss. 1-14).

1830-1911 dönemi içinde Osmanlı Devleti'nin ihracatı düzenli olarak artan bir grafik çizmiştir. Bu dönemde sırası ile Avusturya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya Osmanlı'nın ihracatından en fazla yararlanan ülkeler olmakta iken, bu durum dönemin sonlarına gelirken İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya olarak değişmiştir. Bunlarla birlikte, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu zamandan I. Dünya Savaşı'na kadar ekonomisinin ne yönde ilerlediği görülmektedir.

1886 yılında ithalat vergisi %8'e düşürülmüş ancak Avrupa devletlerinin ısrarları sonucu 1914'te yeniden %15'e çekilmiştir. Aynı dönemde I. Dünya Savaş'ının başlaması ile Osmanlı kapitülasyonların tek taraflı feshini duyurmuş ve gümrük vergilerini malın değeri üzerinden %15-16 şeklinde belirlenmiştir. (Kepenek ve Yentürk 2011, s. 21). 1915 Mayıs'ında bu vergi %30 olarak belirlenmiştir. Sanayi kesiminin dış rekabete karşı korunması için Mart 1916'da, ithal edilen her ürün grubuna özel vergi getirilmiş ve gümrük vergisi uygulaması terkedilerek özel gümrük tarifeleri uygulamaya konulmuştur.

Uygulanmaya başlanan bu özel gümrük tarifesi ile (Öztürk 2005, ss. 1-20);

- i. Ulusal iktisadi faaliyetlerin ve halkın zorunlu ihtiyaçlarına yönelik kaynakların korunması,
- ii. Ülkenin güvenliği risklerinin azaltılması,
- iii. Salgın hastalıklara yönelik korunma sağlanması,
- iv. Uyuşturucu ve zehirli maddelerin kullanımının önüne geçilmesi,
- v. Yurda giren alkollü içeceklerin engellenmesi,
- vi. Altının yurt içinde kalmasının sağlanması,
- vii. Tekellerin kurulması ve bunların etkinliğinin artırılması hedeflenmiştir.

Yürütülen siyasetler, Sanayi Devrimi ile Avrupalı devletlerin kapitülasyonları daha içinden çıkılmaz bir duruma getirmesi gibi problemlerin giderilmesini sağlamaya yetmemiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, önemli ölçüde dış ticaret açığı vermekten kaçınmamıştır. Söz konusu bu ticari açıklar Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışında rol oynayan önemli ekonomik unsurlardan birisini oluşturmaktadır (Savrul 2013, ss. 55-78). I. Dünya Savaşı'nın ardından girilen 1920'lerde önemli boyutlarda bulunan dış ticaret açıkları ile karşı karşıya kalınmakta ve Osmanlı Devleti, Avrupa nezdinde geri kalmış bir tarım ekonomisi devletini oluşturmaktadır. Bu dönemde ziraatin dış ticarete payı %83 olarak gerçekleşmektedir ve diğer yandan sanayi üretimi, iç talebin çok küçük bir bölümüne arz edebilmektedir (Savrul 2013, ss. 55-78).

4.1.3 Cumhuriyetin İlk Döneminde Dış Ticaret Politikası

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman ki koşullar ekonomik olarak düşünülebilecek her olumsuzluğu içermektedir. Dünya ekonomilerinde 1929 Buhranı'nın geleceğini haber veren gelişmeler, içeride gelişmemiş bir ekonomik sistem ile savaştan kalan problemler gözlenmektedir. Bu sorunların çözülmesi noktasında 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi organize edilmiştir. Bu kongrede asıl olarak Türkiye'nin ekonomik siyasetinin belirlenmesi ve gelişmiş bir üretim sistemlerinin kurulması amaçlanmıştır.

Kongreden önce iki farklı görüşlü iktisat taraftarları kongreden çıkacak kararlarda rol

oynayabilmek için çaba göstermiştir. Buna göre, bir yanda piyasalara devlet müdahalesinin olmadığı ve serbest dış ticaretin sağlanmasını uygun görenler bulunurken, diğer yanda milli ekonomi taraftarları yer almaktadır. Milli ekonomiyi savunanlara göre Türkiye'nin kalkınması ve gelişmiş devletler düzeyine ulaşabilmesi için devlet eliyle yapılacak sanayileşmeyi ve serbest dış ticaretin yerine milli ekonominin korunarak yerli üretimin uluslararası rekabet gücüne erişmesini gerekli görülmektedir.

İzmir İktisat Kongresi'nde verilen kararların hayata geçirilmesi noktasında ilk girişim milli sanayi kapasitelerinin kurulması için teşvik programları oluşturulmuştur. Buna uygun olarak, 1913'ten beri yürürlükte olan Teşvik-i Sanayi Kanunu revize edilmiş 1927 yılında yürütülmesine başlatılmıştır. Bu teşvik programlarına rağmen ülke içinde sanayi yatırımlarına yönelik sermaye bulunamamıştır. Bu durumun nedenlerinden birisi 1929 Buhranı'nın öncü dalgalarının tüm dünyaya yayılmasıdır.

1929'da yurtiçinde serbest piyasa ekonomisinin oluşturulduğu gözlenebilecek bir sanayi kapasitesinin kurulamamış olması ve Türkiye'deki yabancı yatırımların devamlı dış ticarete açık verilmesine neden olması ekonomik olarak yeterince başarılı olunmadığını göstermektedir. 1929 yılında \$74.800 ihracat gerçekleştirilirken, \$123.500 ithalat, \$48.700 dış ticaret açığının verilmesine neden olmuştur.

4.1.4 II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrası Dış Ticaret Politikası

Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı seçmiştir. İzlenen bu siyaset, ülkeyi savaşın yıkıcı unsurlarından korumuş ancak savaş ekonomisi izlemekten geri tutamamıştır. Öncelikle, ordunun olası savaş durumlarına donanımlı ve hazır bulundurulması büyük miktarda maliyetleri yanında getirmiştir. Diğer yandan, 1930'lu ekonomik siyasetin etkisi ile ithalat hacmi milli gelirin %3'ünün altında bir düzeye getirilmiştir. Bu veriler ışığında, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik problemlerin I. Dünya Savaşı'nın getirdiği sorunlardan daha hafif olmadığı görülmektedir. Ancak Türkiye'nin kuruluşundan bu yana geçen 25 yıllık süre içinde yapılan ekonominin güçlendirilmesi girişimleri ve savaşa dahil olunmaması sayesinde bu savaşın olumsuz sonuçları yıkıcı bir etki göstermemiştir (Özcan 2013, ss. 1-14).

Milli ekonomi siyasetinin izlendiği ve II. Dünya Savaşı döneminde (1939-1945) Türkiye hükümeti, savaşa dahil olmamanın yanında sanayileşme hamlelerini durma noktasına getirmiştir. Savaş boyunca savunmaya yönelik yapılan harcamalar önemli düzeyde yükselmiştir. 900.000 vatandaş asker olarak hazır bulundurulmuş ve normal bütçe harcamaları bu koşulları finanse etmeye yeterli olmadığı için Merkez Bankası varlıklarından daha fazla yararlanılmış ve nedenle fiyatlar 1938'e göre 1945 yılında %400 oranında fark göstermiştir (Özcan 2013, ss. 1-14).

II. Dünya Savaşı yıllarında, canlı ekonomi için gerekli olan ithalatın gerçekleştirilemediği ve bu nedenle makine ve ara ürün temin edilmesinde aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Diğer yandan zirai üretimde savaş nedeniyle görülen azalma dikkatleri çekmiştir. Sanayi sektörü GSMH büyük oranda düşüş kaydetmiştir. Üretimde yaşanan azalma, ithalatın yapılamaması, aşırı korunma siyaseti nedeniyle dünya ekonomisinde soyutlanma ve ihracatın teşvik edilmesi gibi nedenlerle arz, talebe yanıt verememiştir. Bu durum tüketim ürünlerinde stokçuluğa gidilmesine neden olmuştur ve toplumun belli kesimleri yüksek kazançlar sağlamışlardır (Özcan 2013, ss. 1-14).

II. Dünya Savaşı döneminde, Türkiye'nin dış ticareti yurtiçinde yaşanan gelişmelerden daha çok uluslararası ekonomik koşullardan olumsuz etkilenmiştir. Bu dönemde hükümet, dış ticaret fazlası vermeyi hedefleyen bir siyaset izlemiştir. Bu hedefin bazı noktalarda başarılı gerçekleştirildiği söylenebilmektedir. Diğer taraftan, dış ticaret fazlasının yerinde ve zamanında değerlendirildiği hususu ayrı bir tartışma konusudur. Bu dönemde, Türkiye elinden geldikçe ihracatı artırmaya yönelik çaba göstermiştir ve dış ticaret fazlasının verilmesinde dünyanın içinde olduğu ekonomik koşulların bunu kolaylaştırması ile ithalatın kesintiye uğramasının rolü büyüktür.

Savaş'ın dünyanın önde gelen ekonomileri zor duruma düşürmesi olgusu 1946 yılına kadar Türkiye'yi de etkilemiştir. II. Dünya Savaşı'nın sonlarına gelirken savaşa politik olarak katılan Türkiye savaş ekonomisi şartlarını tüm yönleriyle hissetmiştir. Bu dönemde uygulanan seferberlik tüm alanlarda ekonomik daralmalara sebep olmuştur.

1950’li yıllara girilmesi ile birlikte Türkiye, politik olarak önemli bir süreçten geçmektedir. Tek parti dönemi sona ermiş ve yapılan seçimin sonucunda Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Söz konusu politik süreç ekonomi siyasetinin değiştirilmesini de yanında getirerek dışa kapalı ve korumacı siyasetin yumuşatıldığı, dış rekabete karşı açık duruma getirildiği ekonominin içinde olacak 10 yıllık süreci başlatmıştır. Bu dönemde yaşanan önemli diğer gelişmeler IMF ve Dünya Bankası’na üye olunması, Truman Doktrini ve Marshall Yardımları gibi ABD’den alınan teknik parasal yardımlar olmuştur.

1946’nın ardından girilen on yıllık süreçte ithalat serbestisinin getirilmesi başta pozitif neticeler getirmiş ancak 1955’ten sonrası ekonomik bozulmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. En son dış ticaret fazlasını 1946 yılında verebilmiş olan Türkiye, ithalatta izlenen liberal siyasetin bir sonucu olarak 1950-1950 döneminde ciddi oranlarda dış ticaret açığı verdiği görülmüştür. Bu nedenle, korumacı siyasetten liberal siyasete geçişin ekonomik olarak bir başarı getirmediği gözlenmiştir.

4.1.5 1960-1980 Yılları Arasında Dış Ticaret Politikası

1960’lı yıllarla birlikte Türkiye’de dış ticaret ve ekonomi siyaseti baştan sona revize edilmiştir. “Planlı Kalkınma Dönemi” olarak isimlendirilen bu süreçte ekonomi beşer yıllık plan ve programlarla idare edilmiştir (İhracat Dünyası 2002, s. 22). Planlı kalkınmanın başlamasında atılan ilk adım 1961 Anayasası’nda görülmektedir. Bu hamle ile birlikte 1962 yılında planlı kalkınma süreci resmi olarak başlatılmıştır (Temel, Boyar ve Saygılı 2002, s. 53).

Planlı kalkınma kapsamında hazırlanan beşer yıllık ilk dört dönemde izlenecek planın ortak özellikler başlıca şu şekilde sıralanabilmektedir (Temel, Boyar ve Saygılı 2002, ss. 53-54):

Sanayi üretiminde bulunan kesim ekonominin lokomotif gücü olarak belirlenmiştir

- i. Ekonominin belli bir hızla tutarlı büyümesi planlanmıştır.
- ii. İthalatın yerine alacak iktisadi tercihler benimsenmiştir.
- iii. Ödemelerde bir dengenin kurulması hedeflenmiştir.

- iv. İşsizliğe yönelik çözümler üretilmeye ve tedbirler alınmasına uğraşmıştır.
- v. Enflasyonu veya deflasyon durumlarının yaşanmasının önlenmesi ve ülke içinde toplumsal adalet düzeninin oluşturulması hedeflenmiştir.

Bu kalkınma planlarının başlıklarına bakıldığı zaman Türkiye’de 1960 sonrasında içe kapalı bir kalkınma gerçekleştirmeye çalıştığı görünmektedir. Bu kararlarla ekonomik büyümeler gerçekleştirilmiş olmasına karşın, büyüme oranları aynı dönemdeki Avrupa devletlerinin büyüme oranlarına kıyasla çok düşük bir ilerleme kaydedilmiştir. 1960-1973 döneminde Portekiz ve Yunanistan %6,8; İspanya %5,7 oranlarına büyüme gösterirken Türkiye’nin büyümesi %3,9 oranında gerçekleşmiştir (Balassa 1986, s. 163).

Planlı kalkınma döneminin başlarında, Türkiye 10 Eylül 1963 yılında imzaladığı Ankara Anlaşması ile Avrupa pazarına girmiştir. Bundan dolayı, ülke içinde kimi kesimlerden müşterek pazara dahil olmanın Türk sanayisini kötü yönde etkileyeceği düşünceleri dile getirilmiştir; diğer yandan müşterek pazara girmenin Türkiye’nin yararına olduğu düşünen kesimler de bulunmaktadır. Türkiye ile Avrupa Topluluğu (AT) ülkeleri arasında ihracatta ve ithalatta gümrük vergisi kaldırılmakta ve anlaşmanın maddelerine aykırı şekilde koruma tedbirleri alınmamaktadır. Bu anlaşma çerçevesinde Türkiye, AT üyesi olmayan ülkelerle yürütülen ticarete AT’nin uyguladığı gümrük tarifelerini uygulamaya geçmiştir (Çamoglu 1963, s. 644).

Planlı kalkınma döneminin ana başlıkları toparlanacak olunursa, GMSH’da ithalatın payının büyük oranda arttığı, 1976 yılı dışında ihracatın ithalatı dengeleme oranının büyük oranda düştüğü görülmektedir. İthalatın gösterdiği artışa bakıldığında ithalatın yerini alacak tercihler siyasetinin beklenen neticeler vermediği görülmektedir.

4.1.6 1980-1990 Yılları Arasında Dış Ticaret Politikası

1970’lerde yaşanan ekonomik olumsuzluklar sebebiyle Türkiye iktisat tarihine “24 Ocak Kararları” olarak geçen ekonomik sistemde önemli değişimleri öngören bir ekonomik istikrar programının yürütülmesine başlanılmıştır (Ege 1998, ss. 3-4).

Bu programın uygulanmasına başlanması ile ithalatın önemli oranda arttığı görülürken ihracat gelirlerinin de büyük bir yükselme kaydettiği görülmektedir. Bundan önceki ekonomik dönemlerde genel olarak ihraç edilen ürünler incelendiğinde sanayi ürünleri açısından önemli ve pozitif bir değişim gözlenmektedir (Takım 2011, ss. 154 - 176).

1980'den beri uygulanan bu programla hedeflenen liberalleşmeye geçilememiştir ancak arzulanan liberal düzeye geçiş 1984'te yürütülmesine başlanan yeni ithalat siyaseti ile başarılmıştır. Olumlu neticeleri bugün daha iyi gözlenmekte olan söz konusu ithalat siyasetinin başlıca hedeflerini şu şekilde sıralayabilmek mümkündür: (Öztürk 2010, ss. 1- 27);

- i. Enflasyonun önlenmesi ve tüketicinin korunması uyarınca korunan sanayinin aşamalı olarak dış ticari rekabete açılmasının sağlanması,
- ii. İhracat ve ihracatta olabildiğince liberal bir siyaset izlenmesi,
- iii. Karaborsa, kayıt dışılık ve kaçakçılığa engel olunması,
- iv. Talebi karşılamada yetersiz ve dağıtımında sorunlar olan ürünlerin fiyatlarında olağan üstü yükselmelerin önüne geçilmesidir.

Bu kararlar neticesinde, 1985 ve sonraki dönemde ihracatçı kesimin işlerinde görülen iyileşme ile nakit teşvikler sonlandırılmıştır. İhracatçılar için sigorta ve kredi yolu ile destekler sağlanmasına geçilmiştir. Bu dönemde dış ticaret hacminin artışının sürdürülmesi, teknolojik yenilenmelere geçilmesi, yabancı sermayenin Türkiye'ye çekilmesi ve mamul maddeye olan talebin artırılmasına yönelik serbest bölgeler oluşturulması yönünde çalışılmıştır (Özcan 2013, ss. 1-14). 1980, 1984 ve 1985'te yapılan iktisadi reformların esas hedefi Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle uyumunu iyileştirilmesi ile ekonomik programların sürdürülebilirliğini sağlamaktır.

Türkiye'nin 1980'lerde hayata geçirdiği ekonomik atılımların sonuçları küresel boyutta değerlendirilecek olunursa; ihracat artışının dünyada ekonominin iyi seyretnmediği bir döneme denk gelmiştir. İhracat artışında Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da yaratılan fırsatlara işaret edilmektedir. Türkiye'nin bu bölgelerdeki ekonomilere yaptığı ihracatın payı %22'den 1981 yılı itibariyle %42 düzeyine ulaşmıştır (Balassa 1986, s. 168).

4.1.7 1990-2005 Yılları Arasında Dış Ticaret Politikası

1990'lara gelindiğinde ihracat ve ithalatta gösterilen serbestlik Türkiye ekonomisinin serbest piyasa koşulları açısından uluslararası piyasalarda rekabet gücü iyileştirilmiş bir duruma getirilmesi, verimliliğin artırılması ve etkin kaynak kullanımı hedeflenmiştir. Bunlara uygun olarak, 1990'ların başında kambiyo serbestleştirmelere, ihracat ve ithalatta yeni paketlere başvurulduğu görülmektedir. (Öztürk 2005, ss. 1-20).

1990'da İthalat Rejimi Kararı ile ithaline izin verilen ürünler listesi ile ithalat teminatları uygulamasından vazgeçilerek ürünler tek bir listede toplanmıştır. Bunu takiben, ithali yasaklanmış ürünler ve kimi özel yasaklı ürünlerin ithal edilmesi kısıtlamalarına son verilmiştir. Bununla birlikte, Doğu Avrupa'dan yapılan ithalat üzerindeki sınırlamalar kaldırılmış, kredi fonlarında ve gümrük vergilerinde önemli oranlarda indirimle gidilmiştir.

İthalattan alınan resim ve vergiler 1993 yılında gümrük vergisi havuzunda toplanarak tek vergi sisteminin uygulamasına geçilmiş ve AT ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşması uyarınca 2,5 puanlık ithalatın nominal koruma oranının düşürülmesine gidilmiştir. 1993'te %11,5 olarak uygulanan ve hesaplanırken cari yıl ithalatına bakılan nominal koruma oranı 1994'te %6'ya düşürülmüştür. Diğer yandan AT ülkelerine uygulanan fon ve vergi indirimleri 1993'ten itibaren Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) ülkelerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Öztürk 2005, ss. 1-20).

1995 yılında, Gümrük Birliği Anlaşması ve Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (GATT) ardından içinde olunan duruma uygun olarak teşvik paketlerinin yeniden revize edilmesi söz konusu olmuştur. Buna göre hazırlanan yeni teşvik paketleri eğitim üzerine destekler, ar-ge destekleri, ihracat firmaları için pazar araştırması destekleri, çevrenin korunmasına yönelik destekler, yurtdışında ofis ve mağaza açılması ve reklam destekleri, yurtiçinde gerçekleştirilen uluslararası fuarlara katılım destekleri, yurt dışında düzenlenen fuarlara katılım destekleri, yüksek katma değerli ve işlenmiş zirai ürünlere yönelik tarım desteklerinden oluşmaktadır.

İzlenen liberal ekonomi politikasının 1990'larda kapsamı artırılarak sürdürülmesi, Türk Lirası'nın değerinin yükselmeye devam etmesi ve yaşanan Körfez Krizi'nin petrol ithalatında yarattığı ek maliyetler ile birlikte 1990'da kaydedilen yüksek büyüme oranı ile birlikte ithalatın yükselen bir trendle arttığını göstermektedir.

4.1.8 Türkiye'nin Yakın Dönem Dış Ticaret Politikası

Türkiye'de ekonomik durum 2000 yılında daha kötüye gitmiştir. Kasım ayında, döviz ve Türk Lirası talebinde yüksek oranda artış gözlenmiştir. Sermayedarların devalüasyon beklentisinde olmaları, artan bütçe maliyetleri ve bankaların açıklarını kapatma uğraşı bu duruma gelinmesinin sebepleri arasında gösterilebilmektedir. Diğer yandan devam etmekte olan IMF programı çerçevesinde Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinde artış gözlenmeksizin para arzında bulunabilmesi olanaklı değildir. Piyasalara bu nedenle para arzı yeterli ölçüde sağlanamadığı için faiz oranlarında artış yaşanmıştır. Faiz oranlarının izlediği bu seyir yabancı kredi sağlayan kuruluşların vadelerinden önce ödemelerin yapılmasını talep etmelerine neden olmuştur. 2001 Şubat ayında hükümet ve bankalar iç ve dış borçlarını ödeyemez duruma gelmiş, Türk Lirası büyük oranda değer kaybetmiş, döviz kurları yükselmiş ve faiz oranları daha da artmıştır. Enflasyonun aylık %2,5 arttığı bir ekonomik ortamda Türk Lirası'nın aylık %0,9 devalüasyonda sabitlenmesi çok zor olacağından bu gelişmeler neticesinde IMF'nin de onayı ile döviz çapası programı durdurulmuştur (Özcan 2013, ss. 1-14).

2001 yılında yaşanan finans ve bankacılık krizi Türkiye ekonomisinde kırılma noktası olmuştur. Kamu ve özel bankaların açıkları nedeniyle gecelik faiz oranları %6000 oranına kadar yükselme kaydetmiştir. Yabancı yatırımcıların Türkiye'den sermayelerini çektikleri ve döviz rezervlerinde büyük oranda azalma gözlenmiştir. Türk Lirası %50'den fazla bir oranda değer kaybı yaşamıştır. Bu krizin etkisi üretim sektörlerine de sıçramış, 2001 yılında GSMH'da %6 azalma görülmüştür (Özcan 2013, ss. 1-14)

Bu dönemde, sınai üretim ve ihracatçı firmaların büyük oranda değer kazanan Türk Lirası ve artan petrol fiyatları durumları karşısında ihracatlarında düşüş gözlenmiştir. Bu gelişmeleri, Türk Lirasının yüksek oranda değerlenmesi nedeniyle büyük oranda ithalatta

artış yaşanması dolayısıyla iç piyasanın ithal ürünlere kalması takip etmiştir. İç piyasalar doların ucuzlatılması ile yeniden büyüme seyrine dönmekte iken özel sektörün kapasite kullanım oranı en fazla %74 düzeyinde ulaşmıştır. Bu koşullar içinde olan Türkiye ekonomisi Kasım 2000 kriziyle birlikte ödeme güçlüğü yaşayan bankaların kredilerin geri dönüşleri noktasında vade dışı talepte bulunmaları dolayısıyla iç piyasada daralma sürecine girilmiştir (Özcan 2013, ss. 1-14).

2002-2004 yılları Türkiye'nin dış ticareti açısından olumlu gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı da içeren bu dönem içinde dış ticaret hacmi \$90 Milyardan 2004 yılı verilerine göre \$97 Milyar ithalata karşın \$63 Milyar ihracat ile \$160 Milyara ve dış ticaret hacmi GSMH'nın %50 seviyesine ulaştığı gözlenmiştir (Şahin 2012, s. 266).

2002-2008 döneminin makro göstergeleri incelendiğinde Türkiye ekonomisinin oturaklı bir düzene getirildiği yorumunda bulunmak pek olanaklı görünmemektedir. Uluslararası piyasalarda ve dış kaynak kullanımlarında yaşanan pozitif gelişmeler sebebiyle, Türkiye'nin GSYH'nın öngörülen seviyenin üzerinde bir performans gösterdiği ve dış ticarete önemli düzeyde artış gözlenmektedir (Şahin 2012, s. 269).

2001'de yaşanan ekonomik krizin etkilerinin giderilmesi sürecinde ihracat merkezli bir büyüme programı uyarınca kaydedilen büyüme rakamlarının 2008 küresel finans krizi ve sonrasında bu krize yönelik alından tedbirlerden ötürü azalmasını önlemeye yönelik ekonomik stratejiler izlenmiştir. İhracatın %50'sinin tarafı olan Avrupa Birliği (AB) ülkeleri başta olmak üzere, ihracatın 2008'e göre 2009'da %22,6 daralması, Türkiye'nin krizin ardından başvurulacak korumacı uygulamalara karşı çıkmasının birincil nedeni olarak gösterilmektedir.

4.2 TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN GENEL YAPISI

Türk ekonomisine bakıldığında 1980 yılına kadar dış ticaret açısından ithalat ve ihracat operasyonlarında kayda değer gelişmelerin yaşandığı pek söylenememektedir. Buna örnek verilmesi gerekirse; planlı kalkınmanın ilk yılı 1963'te ihracatın %77'sini

hayvancılık ve tarım, %20'sini ise sanayi ürünlerinden oluşmakta; 1989 yılına gelindiğinde ihracatın %57'sini hayvancılık ve tarım, %31'ini sanayi ürünlerinden oluştuğu görülmektedir. Ziraî ve hayvancılık ürünlerinin ihracattaki pay oranı, bu tarihten itibaren yürütülen teşvik ve döviz kuru programlarına bağlı olarak düşürülmeye çalışılmış ve 1992 yılında %15 olarak gerçekleşmiştir. Bunlarla birlikte, sanayi üretiminin ihracattaki payı 1980'de %36 olarak gerçekleşmiş iken 1992 yılında bu oran %83 seviyesine ulaşmıştır. Diğer yandan, sanayi ürünlerinin ihracattaki payının artması olumlu addedilen bir gelişme olsa da, bu ürünlerin büyük bir bölümünün ziraat kaynaklı ve basit işlemler ve süreçlerden geçirilerek elde edilen ürünlerden oluşması dikkate değer bir olgudur (Özcan 2013, ss. 1-14).

Türkiye ekonomisi, 1970'li yıllara gelinene kadar ithalat ve ihracat toplamı \$1 Milyon'un altında seyretmiştir. Bu durumlara karşılık, 1980'den sonra ithalat ve ithalata nazaran izlenen ekonomik politika çerçevesinde ihracatın daha hızlı bir gelişme gösterdiği gözlenmiştir. Bu bağlamda, 1970-1990 dönemine bakıldığında, Türkiye'nin hammadde ihracatında yıllık ortalama olarak %11,7 seviyesinde, sanayi üretimi ürünlerin ihracatında ortalama %24,5 seviyesinde ve toplam ihracatta yılda ortalama %15,9 seviyesinde artış gözlenmektedir (Özcan 2013, ss. 1-14).

Türkiye'nin dış ticari ilişkilerine bakıldığında, ağırlıklı olarak OECD ülkeleri ile ticari ilişkiler kurulduğu görülmektedir. Buna uygun olarak, 1970-1980 dönemi içinde 24 OECD ülkesi Türkiye'nin gerçekleştirilen ihracatının %78'inde, ithalatının da %69'unda taraftır. Uluslararası koşullara uygun olarak bu oranlarda kimi dönemlerde değişme gözlenmiş olmasına karşın 1980'lerin sonlarına doğru bu oranlar yeniden yükselmiş ve gerçekleştirilen ihracatın %63'ünde ve ithalatın %67'sinde taraf olmuşlardır (Özcan 2013, ss. 1-14).

AB devletleri arasında Türkiye'nin hem ithalatı hem de ihracatında en büyük paya sahip olan devlet Almanya'dır. Almanya bu alanda her zaman birinci sırada görülmekte ikinci sırada ise dönemlere göre İtalya, ABD ve İsviçre yer almaktadır. Türkiye'nin ihracatında 1978 yılına göre Almanya'nın %22'lik payı bulunmakta iken, bu oran 1981-1986 döneminde bu pay %20 oranının altında seyretmiştir. 1987 yılı verilerine göre %21,4

olarak gerçekleşen bu oran takip eden yıllarda %20 bandında seyretmiştir. 1992’de %25 ile yeni bir zirve yapmıştır. Bu veriler ışığında Türkiye’nin ihracatında Almanya’nın çok önemli bir pazar olduğu görülmektedir. Aynı koşullarda ithalat verilerine bakıldığında, Türkiye’nin toplam ithalatında Almanya 1978 yılında %17,6’lık bir payı bulunmakta iken izleyen dönemlerde %10 civarına dek azalan bir grafik çizmiş, 1986 yılında %16 düzeyini görmüş; 1988’de %14,5 oranında gerçekleşen ithalat 1992 yılında tekrar %16,4 oranına yükselmiştir (Özcan 2013, ss. 1-14).

Türkiye’nin dış ticaretinde İslam ülkeleri ile kurulan ilişkilere bakıldığında, 1980’li yıllarda bu ülkelerle olan dış ticaret hacminin daralma trendi izlediği görülmektedir. 1981’de Türkiye’nin ihracatının %42’si bu devletlere gerçekleştirilmiş ancak 1986’da bu oran %35 olarak, 1989’da %25 olarak ve 1992’de %19 olarak gerçekleştirilmiştir. Söz konusu grafiğin, ithalatta da paralellik gösterdiği söz konusudur. Türkiye’nin ithalatında İslam ülkelerinin payı 1981 yılında %40 oranında gerçekleştirilmiş iken, 1985 yılında %33, 1989’da %18,5 oranında; 1990’da %17,3 ve 1992’de %14,9 olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu verilere ve genel ekonomik durumlara bakıldığında, İslam devletlerinin Türkiye için sağlam ticaret ortakları olmadığı görülmektedir. Bu ülkelerde yaşanan iç siyasi gelişmeler ve istikrarsızlıkların, Türkiye’nin bu devletlerle olan ticari ilişkilerini negatif etkilediğine işaret ediyor olsa da son dönemlerde bu devletler ile ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik girişimlere ağırlık verildiği görülmektedir (Özcan 2013, ss. 1-14).

Türkiye’nin gerçekleştirdiği ithalatın %70’e yakını ara ürün ithalatını kapsamaktadır. 2006’da gerçekleştirilen toplamda \$139,5 Milyarlık ithalatın \$99,6 Milyarlık dilimini (%71,4) ara ürün ithalatı oluşturmaktadır. Türkiye’nin ara ürün ithalatının yarısından fazlası Almanya, İran, Rusya, Fransa, Çin, ABD ve İtalya’dan temin edilmektedir.

Türkiye’nin ihracat istatistikleri incelendiğinde ticari bölge olarak ihracatın %50’si AB’ye yapıldığı ve sektörel olarak ihracatın %35’ini tekstil ve hazır giyim sektöründen oluştuğu görülmektedir. Bu anlamda, ihracatın sektörel çeşitlilik içinde gerçekleştirilmesi önemli ve gerekli bulunmaktadır. Türkiye’nin ihracatında ara ürün ve tüketim ürünleri %90’ın üzerinde bir ağırlığa sahiptir.

Türkiye'nin dış ticaretinin en göze çarpan özelliklerinden birisi devamlı dış ticaret açığı vermesidir. Bu durumun birçok nedeni bulunmaktadır. 1980'den önceki dönemlerde yürütülen ithalatın yerini almaya yönelik dış ticaret siyaseti çerçevesinde ara ve tüketim ürünlerinin ithal edilmesi üzerinden kurulan iç piyasanın gereksinim duyduğu ürünlerin Türkiye'de üretilmesi hedeflenmiş ve bunun bir neticesi olarak ihracata ağırlık verilmeyen bir yapı oluşmuştur. 1980'li yıllarla birlikte bunun tersine çevrilmesine yönelik liberal ekonomi siyaseti uygulanmış ancak ithalat üzerinden ihracat yapılması nedeniyle dış ticaret açığı verilmesinden kaçınılamamıştır. İthalat üzerinden yapılan ihracat sisteminde, yatırım ürünlerinin yerine ithalatın büyük bölümünü tüketim ve ara ürünler ile hammaddeler oluşturmaktadır. Mevcut ticari yapı ve üretim biçimleri içinde Türkiye'nin dış ticaret fazlası veren bir ülke pozisyonunu alması kolay görünmemektedir.

5.TÜRKİYE – ABD KARŞILIKLI BAĞIMLILIK İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK MODELLERLE SINANMASI

Çalışmada Türkiye'nin tarımsal ithalatı üzerinde ABD tarımsal ithalat-ihracat, toplam ithalat-ihracat ve gıda ithalat-ihracat değerlerinin etkisi incelenmiştir. Çalışmada önceki çalışmalara göre tarımsal hammadde, gıda, mal ve hizmet ile toplam ithalat-ihracat değerlerini her iki ülke arasında ele alması, yöntem bakımından ilişkilerin çok yönlü olarak ele alınmasının yanında, değişkenler arasında sadece ilişkiyel taramadan öte, vektör otoregresyon ve nedensellik yöntemlerini bir arada ve ilgili değişkenler çerçevesinde ele alması, konuya ilişkin en güncel ve en kapsamlı veriler üzerinden analizin yapılması bakımından farklılık taşımaktadır.

5.1 VERİ SETİ VE KAYNAĞI

Çalışmada 1960-2018 yılları arasında, Türkiye ve ABD'nin yıllık verileri Dünya Bankası veri tabanından çekilerek, 59 gözlemden oluşan yıllık veriler kullanılmıştır. Modelde tarımsal hammadde ihracatının yanı sıra, tüm ihracat kalemleri ele alınmış ve iki ülke için derlenmiştir. Dünya Bankası verileri ithalat ve ihracatı “Mal ve Hizmet” ile “Gıda” olmak üzere ele almaktadır. Bunun yanında, iki ülkenin ekonomik büyüklüklerinin farklılık göstermesi nedeniyle, her ülke için sadece ham verileri almak sonuçları manipüle edecektir. Bunun yerine ilgili değişkenlerin ithalat ve ihracat kalemlerinin toplam ithalat ve toplam ihracat içerisindeki payı ve GSMH içerisindeki yüzdelerinin alınması gerekir. Bu nedenle araştırmada ilgili veriler hem GSMH içerisindeki yüzde değerler, hem de toplam ithalat ve ihracat içerisindeki yüzdeleri şeklinde alınmıştır.

Çalışmada kullanılan veri setinde, Türkiye için tarımsal hammadde ithalat ve ihracatının 1960 ve 1961 yılları arasındaki değerleri Dünya Bankası tarafından verilmemektedir. ABD için ise mal ve hizmet ihracatı ve ithalat değerlerinin hem GSMH içerisindeki payı, hem de USD bakımından değerleri 1960-1969 yılları için verilmemiştir. Bu nedenle bu değişkenler, araştırmada zaman sınırlayıcı değişkenler olarak belirlenmiş, analizler 1970-2018 arasındaki dönem ile sınırlandırılmıştır. Modelde kullanılan veriler ve açıklamaları

Tablo 5.1’de, değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ise Tablo 5.2’de sunulmuştur.

Tablo 5.1. Modelde kullanılan veriler ve açıklamaları

Verinin Adı ve Açıklaması	Kısaltması
Türkiye Tarımsal Hammadde İhracatı	TAGRE
Türkiye Tarımsal Hammadde İthalatı	TAGRI
Türkiye Toplam İthalat	TEXP
Türkiye Gıda İhracatı	TFEXP
Türkiye Gıda İthalatı	TFIMP
Türkiye Mal ve Hizmet İhracatı	TGS
Türkiye Toplam İhracat	TIMP
ABD Tarımsal Hammadde İhracatı	UAGRE
ABD Tarımsal Hammadde İthalatı	UAGRI
ABD Toplam İthalat	UEXP
ABD Gıda İhracat	UFEXP
ABD Gıda İthalat	UFIMP
ABD Mal ve Hizmet İhracatı	UGS
Toplam İthalat	UIMP

Tablo 5.1. Modelde kullanılan verilerin tanımlayıcı istatistikleri

[illegible]

5.2. VERİLERİN ZAMAN SERİSİ ÖZELLİKLERİ

Bir iktisadi analizde, analiz edilecek olan verilerin doğrusallık göstermesi önemlidir. Doğrusallık göstermeyen ve birim kök içeren verilerin olduğu parametreler arasında yapılacak olan ilişkisel tarama analizleri yalancı sonuçlar verecektir (Granger, 1978). İktisadi değerlerde ise genellikle doğrusallık nadir görülmekte olup, logaritmik değerler üzerinden analizler yapılmaktadır (Örnek ve Işık, ty). Bu nedenle çalışmada öncelikle verilerin ve parametrelerin birim kök içerip içermedikleri araştırılmış, daha sonra birim kök içeren veriler için logaritmik dönüşümler alınmış ve serinin durağan olması sağlanmıştır.

Çalışmada verilerin birim kök içerip içermediği ve duranlığı (stationary) Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller (ADF)) (Dickey ve Fuller 1981) birim kök testi ile değerlendirilmiştir. E-views programında Schwarz Info Kriteri varsayılan olarak gecikme uzunluğunu 13 lag olarak belirlemekte ve McKinnon değeri ile diğer ekonometrik indikatörler üzerinden, H_0 hipotezini sınamaktadır.

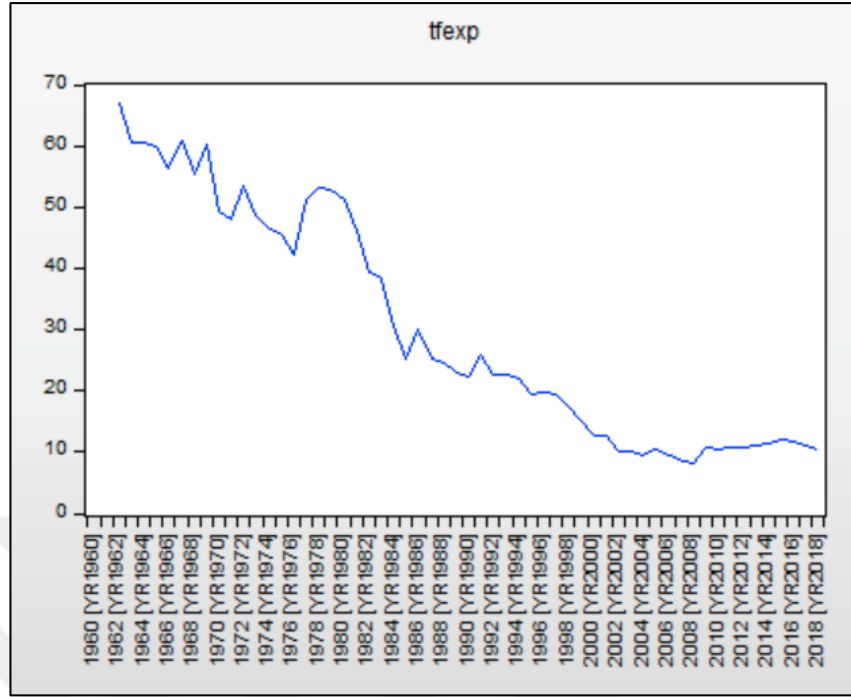
H_0 : Seride birim kök sorunu vardır (durağan değildir)

H_1 : Seride birim kök sorunu yoktur (durağandır)

Çalışmada TFEXP, TFIMP ve UFEXP verileri fark işlemine tabi tutularak durağan hale getirilmiş ve verilerin birim kök içermediği yapılan ADF Birim Kök Sınaması testinden görülmüştür ($P < 0,05$, H_0 reddedilebilir).

Bu değişkenler için zaman serisi dağılım grafiği ve ADF birim kök test sonuçları Şekil 5.1-Şekil 5.3 ve Tablo 5.3-Tablo 5.5 arasında ifade edilmiştir.

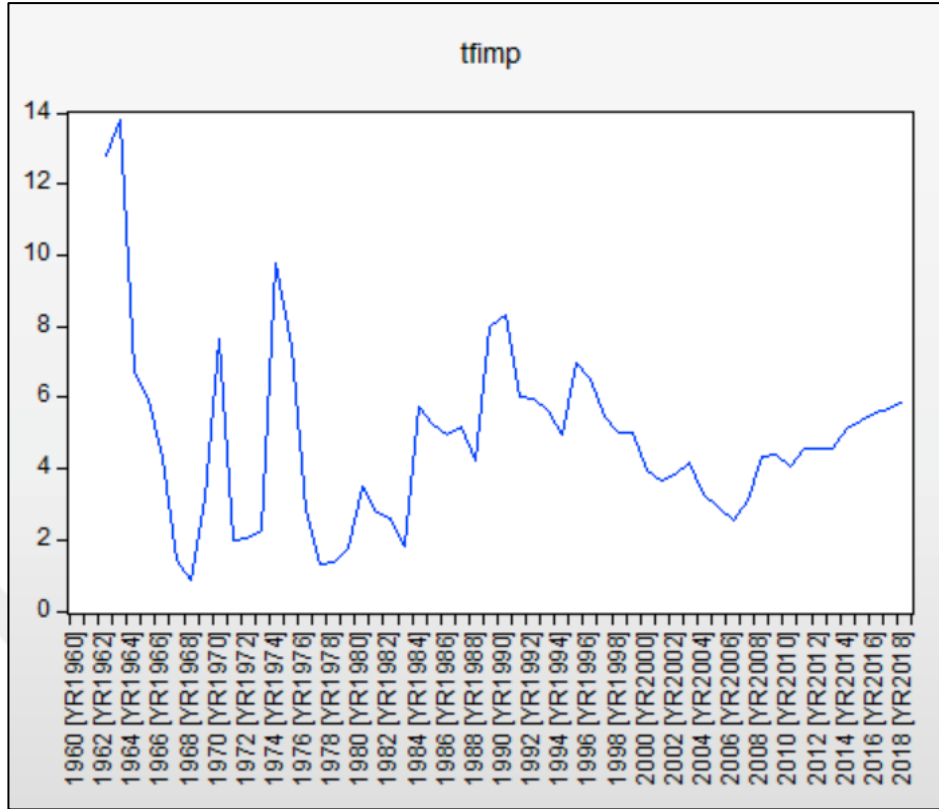
Şekil 5.1. TFEXP düzey verilerin zaman serisi grafikleri

Tablo 5.2. TFEXP Augmented Dickey Fuller-ADF test değerleri

		FARKFARKTFEXP		FARKFARKTFEXP	
		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
		t-İstatistiği	P Olasılık	t-İstatistiği	P Olasılık
Augmented Dickey-Fuller test istatistiği değerleri		-1.086.493	0.0000	-1.889746	0.6466
Test critical values:	1% level***	-2.609.324		-4.130526	
	5% level**	-1.947.119		-3.492149	
	10% level*	-1.612.867		-3.174802	

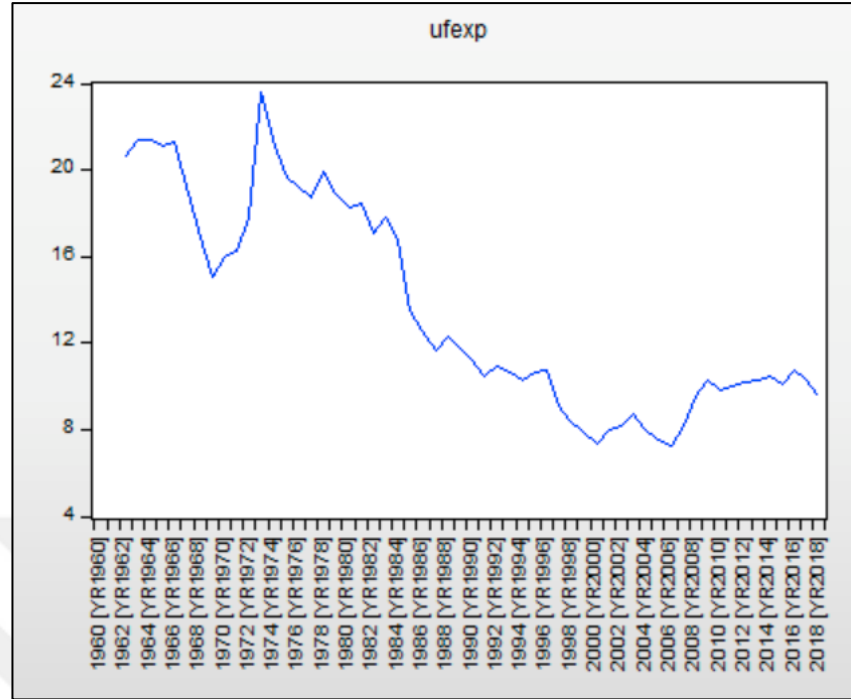
Şekil 5.2. TFIMP düzey verilerin zaman serisi grafikleri

Tablo 5.3. TFIMP Augmented Dickey Fuller-ADF test değerleri

		FARKFARKTFIMP		FARKFARKTFIMP	
		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
		t-İstatistiği	P Olasılık	t-İstatistiği	P Olasılık
Augmented Dickey-Fuller test istatistiği değerleri		-7.385.265	0.0000	-4.472640	0.0038
Test critical values:	1% level***	-2.618.579		-4.130526	
	5% level**	-1.948.495		-3.492149	
	10% level*	-1.612.135		-3.174802	

Şekil 5.3. UFEXP düzey verilerin zaman serisi grafikleri

Tablo 5.4. UFEXP Augmented Dickey Fuller-ADF test değerleri

		FARKFARKUFEXP		FARKFARKUFEXP	
		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
		t-İstatistiği	P Olasılık	t-İstatistiği	P Olasılık
Augmented Dickey-Fuller test istatistiği değerleri		-6.727.117	0.0000	-1.737458	0.7212
Test critical values:	1% level***	-2.611.094		-4.130526	
	5% level**	-1.947.381		-3.492149	
	10% level*	-1.612.725		-3.174802	

Birim kök testi sonuçlarına göre TFEXP, TFIMP ve UFEXP verilerinin dağılımı birim kök içermektedir ve durağan değildir. Bunun dışındaki değişkenler birim kök içermemekte olup, durağandır. VAR modeli, regresyon ve nedensellik de dahil olmak üzere tüm analizlerde, değişkenlerin ikinci farkları alınarak durağan seriler üzerinden analizler gerçekleştirilmiş, bu sayede birim kök içeren ve durağan olmayan serilerin analizde sahte sonuçlar vermesi engellenmiştir.

5.3 KULLANILAN MODEL VE YÖNTEM

İkiden fazla değişkenin bir arada değerlendirildiği ve etki büyüklükleri bilinmeyen değişkenler arasında ekonometrik analiz yapılırken, eşanlı denklem sistemlerine ihtiyaç vardır. Vektör Otoregresyon (VAR) modeli, içsel değerlerin modelin içinde ve dışsal değerlerin dışında olarak eşanlı değerlendirildiği, önceden bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yerine içsel ve dışsal ayrımın yapıldığı bir yöntem olarak bu gereksinimlere yanıt veren ve sıklıkla kullanılan bir modeldir. VAR modeli denkleminde değişkenler hata terimleri ile birlikte iki grupta, aşağıdaki denklem sistemi ile ifade edilmektedir (Kök ve Uyğur, 2014, s. 6).

$$\begin{aligned} Y_t &= \alpha + \sum_{j=1}^m \beta_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_j X_{t-j} + \varepsilon_{1t} \\ X_t &= \alpha + \sum_{j=1}^m \theta_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \vartheta_j X_{t-j} + \varepsilon_{2t} \end{aligned}$$

Denklemden her bir değişken için hata payları verilerek; X parametresinin gecikmeli değerlerinin Y parametresini ve Y parametresinin gecikmeli değerleri X parametresini belirlediği bir denklem sistemi söz konusudur. VAR modeli için yapılan Johansen model seçimi analizi sonuçları Tablo 5.6, Tablo 5.7 ve Tablo 5.8’de sunulmuştur.

Tablo 5.5. Johansen Model Seçimi

No. of CEs	No Trend Log Likelihood	No Trend	No Trend	Trend	Trend
0	-3.735.031	-3.735.031	-3.734.927	-3.734.927	-3.734.118
1	-3.429.308	-3.427.290	-3.427.212	-3.421.933	-3.421.137
2	-3.250.485	-3.248.110	-3.248.035	-3.242.135	-3.241.715
3	-3.147.359	-3.144.984	-3.144.984	-3.139.035	-3.139.035
Akaike Information Criteria by Rank and Model					
0	15.05781	15.05781	15.17280	15.17280	15.28507
1	14.11272	14.14342	14.22005	14.23821	14.31207
2	13.65571	13.72350	13.76167	13.81590	13.85275
	Log Likelihood				
3	13.48984*	13.59609	13.59609	13.68860	13.68860
Schwarz Criteria by Rank and Model					
0	15.73324	15.73324	15.96080	15.96080	16.18564
1	15.01330	15.08152	15.23319	15.28887	15.43778
2	14.78143*	14.92427	14.99996	15.12924	15.20361
3	14.84071	15.05953	15.05953	15.26460	15.26460

Tablo 5.6. Johansen Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-3.048.343	NA	7.16e+41	136.1041	136.6662	136.3137
1	-2.736.329	416.0190	5.98e+39	130.9480	139.3790	134.0910
2	-2.230.048	360.0223*	1.26e+35*	117.1577*	133.4578*	123.2342*

Tablo 5.7. Johansen Testi sonuçları

Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue		Critical Value	Prob.**
None *	0.691446	117.5342	24.27596	0.0000
At most 1 *	0.497309	56.38966	12.32090	0.0000
At most 2 *	0.327422	20.62514	4.129906	0.0000
Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.691446	61.14456	17.79730	0.0000
At most 1 *	0.497309	35.76453	11.22480	0.0000
At most 2 *	0.327422	20.62514	4.129906	0.0000
FARKFARKTFEXP	FARKFARKTFIMP	FARKFARKUFEXP		
0.190123	1.180544	0.067695		
0.820809	0.191795	0.749253		
-0.403989	-0.087089	1.665375		
D(FARKFARKTFEXP)	-1.240.953	-2.501.998	1.000455	
D(FARKFARKTFIMP)	-2.019.312	1.211072	0.021751	
D(FARKFARKUFEXP)	-0.330932	-0.515860	-0.733952	
1 Cointegrating Equation(s):	Log likelihood	-3.429.308		
FARKFARKTFEXP	FARKFARKTFIMP	FARKFARKUFEXP		
1.000000	6.209377	0.356059		
	(0.58298)	(0.95683)		
D(FARKFARKTFEXP)	-0.235933			
	(0.11454)			
D(FARKFARKTFIMP)	-0.383917			
	(0.06190)			
D(FARKFARKUFEXP)	-0.062918			
	(0.04232)			
2 Cointegrating Equation(s):	Log likelihood	-3.250.485		
FARKFARKTFEXP	FARKFARKTFIMP	FARKFARKUFEXP		
1.000000	0.000000	0.934593		
		(0.34820)		
0.000000	1.000000	-0.093171		
		(0.16936)		
D(FARKFARKTFEXP)	-2.289.597	-1.944.871		
	(0.39860)	(0.56583)		
D(FARKFARKTFIMP)	0.610142	-2.151.609		
	(0.22829)	(0.32406)		
D(FARKFARKUFEXP)	-0.486341	-0.489619		
	(0.17598)	(0.24981)		

Johansen gecikme uzunluğu testi sonuçlarına göre LR testi sonuçları optimum gecikme uzunluğunun 2 olduğunu göstermektedir. Johansen en uygun model olarak model 3 uygulanmıştır. Son kestirim hatası (FPE), Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwartz bilgi kriteri (SC) ve Hannan-Quinn bilgi kriteri göstergeleri de, en uygun gecikme uzunluğunun 2 olduğunu göstermektedir. Yapılan Johansen Eşbütünleşme testi sonucunda toplam üç adet eşbütünleşme denklemi kurulmuş, söz konusu verilerin uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisine sahip olduğu görülmüştür (Bkz.Tablo 5.8).

5.4 KORELASYON VE VAR MODELİ SONUÇLARI

Herhangi iki ya da daha fazla değişkenin ilişkisel tarama ve ekonometrik model analizlerinde, analizde kullanılacak olan parametrelerin otokorelasyon ve eşbütünleşmelerinin yanında, birbirleri ile arasındaki etkileşim (cointegration) önemlidir. Herhangi bir değişkene etki ettiği düşünülen parametrelerin birbiri arasındaki etkileşimi, regresyon analizi sonuçlarının etki düzeyini yükseltmekte ve yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Bu nedenle değişkenler arasında da korelasyon düzeylerin incelenmesi gerekir. Araştırma değişkenleri arasındaki korelasyon analizi sonuçları Tablo 5.9’da sunulmuştur.

Tablo 5.8. Araştırma değişkenleri arasındaki korelasyon analizi sonuçları

	FARKFARKTFEXP	FARKFARKTFIMP	FARKFARKUFEXP
FARKFARKTFEXP	1	-0.01589490340513833	-0.08020984643744314
FARKFARKTFIMP	-0.01589490340513833	1	-0.2765895916296815
FARKFARKUFEXP	-0.08020984643744314	-0.2765895916296815	1

Korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, Türkiye Gıda İhracatı ile Türkiye Gıda İthalatı ve ABD Gıda İhracatı arasında negatif korelasyon ilişkisi olduğu, Türkiye Gıda İhracatı arttığında Türkiye Gıda İthalatının %1,58 azaldığı ve ABD Gıda İhracatının ise %8,02 azaldığı görülmektedir. Bu nedenle özellikle Amerika’nın gıda ihracatını arttırması Türkiye’nin Gıda ithalatında %27,65 düşüşe sebep olmaktadır. Türkiye’nin tarımsal hammadde ithalatının bağımlı değişken olduğu LSD regresyon analizi sonuçları Tablo 5.10’da verilmiştir.

Tablo 5.9. Türkiye’nin tarımsal hammadde ithalatının bağımlı değişken olduğu LSD regresyon analizi sonuçları

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FARKFARKTAGRI	-1.043.925	0.843381	-1.237.786	0.2240
FARKFARKTEXP	-0.102282	0.162307	-0.630175	0.5327
<i>FARKFARKTFEXP</i>	<i>-0.514998</i>	<i>0.130934</i>	<i>-3.933.276</i>	<i>0.0004*</i>
FARKFARKTFIMP	-0.686218	0.269788	-2.543.545	0.0155
FARKFARKTIMP	0.004931	0.179868	0.027414	0.9783
FARKFARKUAGRE	-1.062.362	1.429.392	-0.743226	0.4623
FARKFARKUAGRI	-0.661769	2.859.222	-0.231451	0.8183
FARKFARKUEXP	0.771952	1.460.521	0.528545	0.6005
FARKFARKUFEXP	1.061.077	0.475680	2.230.651	0.0322*
FARKFARKUFIMP	-1.099.669	1.605.031	-0.685138	0.4978
FARKFARKUIMP	-0.657631	1.021.755	-0.643628	0.5240
C	0.166756	0.515813	0.323289	0.7484
R-squared	0.573920	Mean dependent var	0.008524	
Adjusted R-squared	0.440009	S.D. dependent var	4.669.560	
S.E. of regression	3.494.351	Akaike info criterion	5.556.011	
Sum squared resid	4.273.672	Schwarz criterion	6.028.389	
Log likelihood	-1.185.663	Hannan-Quinn criter.	5.733.770	
F-statistic	4.285.832	Durbin-Watson stat	3.218.421	
Prob(F-statistic)	0.000466			

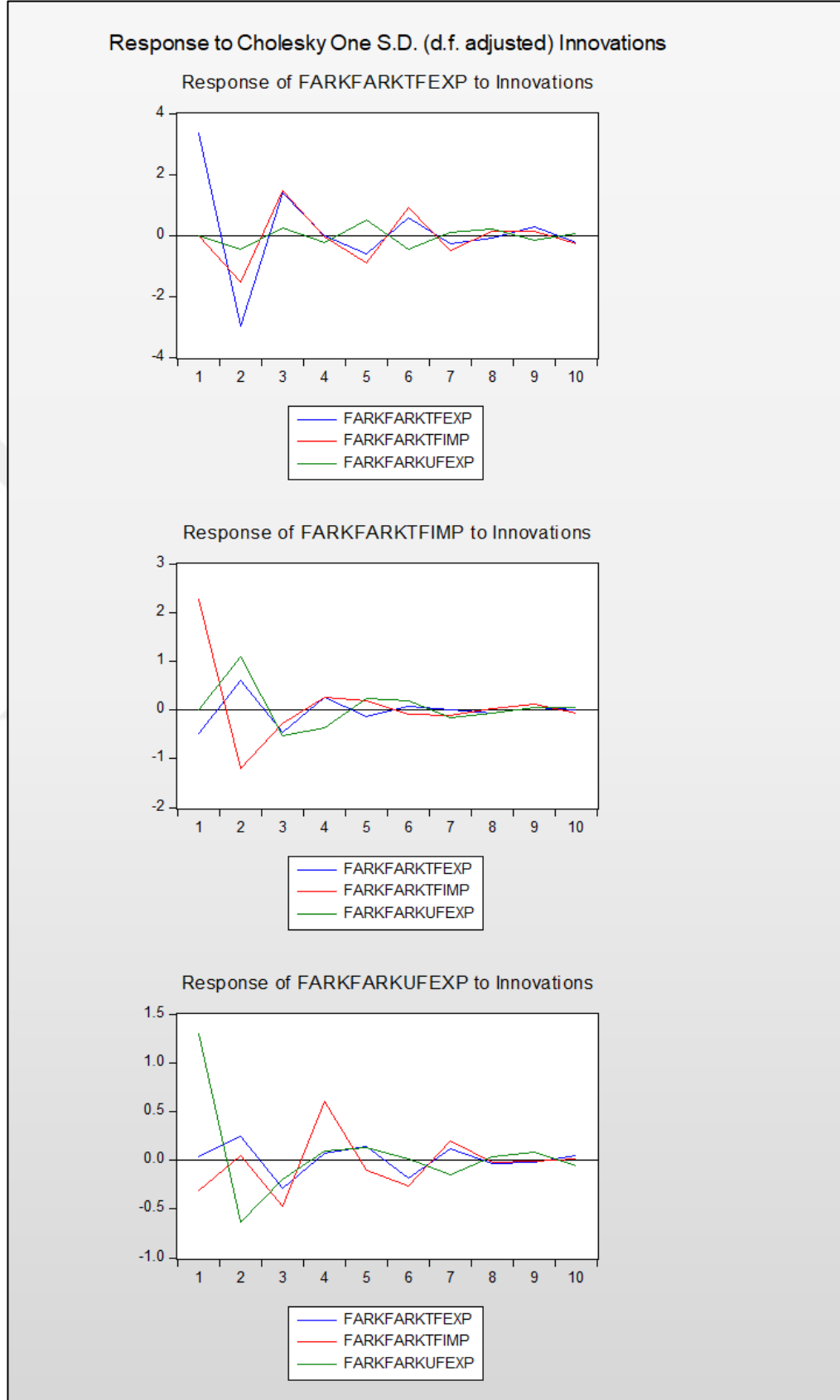
Regresyon analizi sonuçlarına göre TFEXP ve UFEXP parametreleri TAGRE değişkenini anlamlı derecede yordamaktadır. Diğer bir ifadeyle Türkiye’nin gıda ihracatı ve ABD’nin gıda ihracatının, Türkiye’nin tarımsal hammadde ihracatı üzerinde belirleyici ve anlamlı yordayıcı etkisi vardır. Modelin açıklama gücü (Ayarlanmış R^2 :0.440) %44.0 olup, model tüm varyansın %44’ünü açıklamaktadır. F istatistiği, Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwartz bilgi kriteri (SC), Durbin Watson istatistiği ve Hannan-Quinn bilgi kriteri göstergeleri de, modelin açıklama gücünün anlamlı olduğunu göstermektedir.

5.5 ETKİ-TEPKİ ANALİZİ SONUÇLARI

Etki-tepki analizleri, bir parametrede meydana gelebilecek olan bir ani değişim ya da şok olgusunun standart hata kadar meydana geldiğinde, diğer değişkenlerde hangi etkiyi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Etki-tepki analizinde adından da anlaşılacağı gibi, bir SD birimlik etki karşısındaki parametrelerin vermiş oldukları tepki değerlendirilmektedir. TFEXP, TFIMP ve UFEXP parametreleri için etki-tepki analizi sonuçları Şekil 5.4'te verilmiştir.

Şekil 5.4. TFEXP, TFIMP ve UFEXP parametreleri için etki-tepki analizi sonuçları

TFEXP değişkenine bir SD birimlik etki görüldüğünde, bunun TFIMP ve UFEXP üzerinde yaklaşık yedi yıllık bir etkisi keskin şekilde görülmekte, etki daha sonra küçük dalgalarla sönümlenmektedir.

TFIMP değişkenindeki bir SD birimlik değişim ise altı yıllık etki gösterirken, ilk üç yıllık etki oldukça büyüktür. Bu durumda etkiye verilen tepkiyi 1-3 yıl ile 3-6 yıl olmak üzere iki farklı düzeyde olduğu görülmektedir.

UFEXP değişkenindeki bir SD birimlik değişim ise diğer parametrelere göre daha yıkıcı olup, etkisi yaklaşık 8 yıl boyunca devam etmektedir. 8-10. yıllar arasında da düşük düzeyde de olsa, tepki devam etmektedir.

5.6 NEDENSELLİK TESTİ SONUÇLARI

TFEXP, TFIMP ve UFEXP parametreleri için VAR modelinde anlamlı çıkan ve etki-tepki analizinde bu etkinin düzeyleri görüldükten sonra, bu ilişkilerin nedensellikten kaynaklanıp kaynaklanmadığını incelemek için Granger Nedensellik testi yapılmıştır. TFEXP, TFIMP ve UFEXP parametreleri için nedensellik testi sonuçları Tablo 5.11’de sunulmuştur.

Tablo 5.10. TFEXP, TFIMP ve UFEXP parametreleri için nedensellik testi sonuçları

Dependent variable: FARKFARKTFEXP			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
FARKFARKTFIMP	13.96932	2	0.0009
FARKFARKUFEXP	2.472149	2	0.2905
All	14.17509	4	0.0068
Dependent variable: FARKFARKTFIMP			
FARKFARKTFEXP	5.006722	2	0.0818
FARKFARKUFEXP	14.71751	2	0.0006
All	16.13314	4	0.0028
Dependent variable: FARKFARKUFEXP			
FARKFARKTFEXP	3.619077	2	0.1637
FARKFARKTFIMP	9.300548	2	0.0096
All	19.95025	4	

Nedensellik testi sonuçlarına göre TFIMP parametresi TFEXP parametresinin nedenselidir ve ilişki anlamlıdır. Yine UFEXP parametresi TFIMP parametresinin nedenselidir ve ilişki anlamlıdır. Bunun dışındaki nedensellik testi sonuçları anlamlı çıkmamıştır. Dolayısıyla Türkiye’de gıda ithalatı, gıda ihracatının nedenselidir ve ABD’nin gıda ihracatı, Türkiye’nin gıda ithalatının nedenselidir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Türkiye - ABD karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin 1960 ve 2018 yılları arasında sektörel etkisinin üretim faktörlerindeki değişimler ve dış ticaret verileri üzerinden analizini kapsamaktadır.

Türkiye ve ABD ilişkilerinin yoğunlaştığı zaman dilimi 1947 yılında Truman Doktrini ile başlayan dönemdir. Truman Doktrini ile başlayan ilişkiler günümüze kadar zaman zaman dalgalanmalı bir iletişim süreci şeklinde devam etmiştir. Bu ilişkilerin yapısal ve bölgesel olarak farklı birçok şekilde etkileri de bazen olumlu bazen de olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Türkiye, 1923 - 1930 yılları arasındaki dış politikasını, Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde batılı devletlerle kurduğu ilişkilerdeki sorunların çözülmesi konusunda belirlemeye çalışmakla geçirmiştir.

ABD'nin 20 Nisan 1917 tarihinde Almanya'ya karşı savaş ilan etmesiyle diplomatik ilişkiler kesilmiş ve ilişkiler karşılıklı uzlaşma tutumu ile 11 Şubat 1927 tarihinde tekrardan onarılmış ve II. Dünya Savaşı'na kadar ilişkiler normal düzeyde devam etmiştir. Bu durum ABD'nin benimsediği dış politikanın “yalnızcılık” tutumu üzerine olduğu şeklinde değerlendirilebilmektedir.

Türkiye ve ABD'nin zaman zaman stratejik ortaklık olarak görülen ve bazen de aralarında yaşanan gerginlikler nedeni ile iyice kopma noktasına gelen ilişkilerinin başlangıç zamanı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem gösterilebilir.

1947 yılında Türk ve Amerikan İlişkileri, Truman Doktorini kapsamında Türkiye'ye yapılan ekonomik ve askeri yardım ve akabinde 1948 yılında Marshall yardımları ile güç kazanmış, 1950'lerde Kore Savaşı ile “dostluk” haline dönüşmüştür.

1952 yılında Türk - Amerikan ilişkileri Türkiye'nin Nato'ya katılımı ile müttefiklik halini almıştır. Ancak Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üyeliği, bu devletlerin karşılıklı ilişkilerinin düzeyinin inişli ve çıkışlı olmasına engel olmamıştır.

Kronolojik olarak incelendiğinde; 1960 yılında Johnson Mektubu, 1970 yılında afyon üretimi, 1974 yılında yaşanan Kıbrıs Harekatı'na bağlı olarak ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan ambargo, 2003 yılında oylanan 1 Mart tezkeresi ve Süleymaniye'de yaşanan Türk subayların kafalarına çuval geçirilmesi hadisesi gibi problemler, Türkiye ve ABD ilişkilerinde ciddi sorunlu dönemlerin yaşanmasına yol açan önemli olaylardan bazılarıdır.

2017 yılına kadar dalgalı ancak belli bir sakinlik düzeyinde ilerleyen ilişkiler, 2017 yılında “vize krizi” ile tekrar sarsılmıştır. 8 Ekim 2017 yılında ABD, konsolosluk çalışanı Metin Topuz'un tutuklanmasının akabinde, Türkiye için yapılan başvuruları süresiz bir şekilde askıya almıştır. Türkiye de bu duruma misilleme yapmış, ABD için yapılan başvuruları askıya almıştır. Vize konusunda yaşanan bu kriz, diplomatik bağlamda en kapsamlı yaptırım olarak değerlendirilmektedir. Dönemin ABD büyükelçisi ve Türkiye dışişleri bakanına göre bu olayın daha önce bir emsali yaşanmamıştır. Bu karar ile on binlerce kişi mağdur olmuştur.

Kronolojik olarak Türkiye ile ABD ilişkileri incelendiği zaman, ikili ilişkilerin değişken bir seyir izlemesinin pek çok farklı etkisi olmuştur. Türkiye ekonomisi bu süreçte daima olumsuz etkilenmiş ve ABD ile yaşanan en ufak krizlerde bile etki altında kalmıştır.

Çalışmada 1960- 2018 yılları arasındaki Türkiye'nin tarımsal ithalatı üzerinde ABD tarımsal ithalat-ihracat, toplam ithalat-ihracat ve gıda ithalat-ihracat değerlerinin etkisi incelenerek, bu değişkenler üzerinde yöntem bakımından ilişkiler çok yönlü olarak ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkisel taramanın, vektör otoregresyon ve nedensellik yöntemleri bir arada ve ilgili değişkenler çerçevesinde kullanılarak analiz edilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'nin tarımsal ithalatı üzerinde ABD tarımsal ithalat-ihracat, toplam ithalat-ihracat ve gıda ithalat-ihracat değerlerinin etkisi incelenmiştir. Çalışmada Dünya Bankasının her bir ülke için vermiş olduğu istatistiklerden “Tarımsal Hammadde İhracatı”, Tarımsal Hammadde İthalatı”, “Toplam İthalat”, “Gıda İthalatı”, “Gıda İhracatı”, “Mal ve Hizmet İhracatı” ve “Toplam İhracat” değerleri, Vektör Otoregresyon (VAR) modeli ile incelenmiştir. Bu modelin önemi, değişkenlerin sadece rakamsal büyüklüklerine göre bağımlı ve bağımsız değişkenlerin belirlenerek ilişkisel tarama analizinin yapılmasının yerine, değişkenleri içsel ve dışsal olmak üzere belirlemesi ve her bir parametrenin vektörel olarak yönünü tayin edebilmesidir. Aslında Multivariate (çok değişkenli) analizin içsel ve dışsal değişkenlerinin kendi içerisindeki olasılıklarını da değerlendiren VAR modelde, değişkenlerin etki büyüklükleri yönlerine göre tayin edilmektedir.

Ekonometrik çalışmalarda doğrusal değişimin her zaman görülmesi söz konusu olmayabilir. Hatta literatürde yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde, çoğunlukla otokorelasyon ve birim kök değerlerinin analizlerde sonuçları etkileyebileceği, bu nedenle logaritmik dönüşümlerinin alınması gerektiği görülmektedir. Bunun pek çok nedeni olmakla birlikte, Asimetrik Bilgi Teorisi başta olmak üzere, ekonomik ya da iktisadi değişkenlerin çoğunlukla monetarist paniklerine göre şekillendiği, insanların tüketim, yatırım, harcama gibi konularının makroekonomik göstergeler üzerinde belirleyici olduğu, bu nedenle de iktisadi göstergelerde insan davranışlarının belirsizliğinin parametrelere birim kök ya da durağan olmayan seriler biçiminde yansıdığı ifade edilebilir. Bu nedenle çalışmada kullanılan verilerin birim köklerinin yapılmasının ardından, ekonometrik bağlanım çözümlemelerinde değişkenlerin durağanlığı alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle çalışmada elde edilen sonuçların bu insan hareketlerinin belirsizliğinden ileri gelen sapmaları en az düzeyde içerdiği ifade edilebilir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar incelendiğinde, TFEXP ve UFEXP parametreleri TAGRE değişkenini anlamlı derecede yordamaktadır. Bu sonuç, Türkiye'nin gıda ihracatı ile ABD'nin gıda ihracatının, Türkiye'nin tarımsal hammadde ihracatı üzerinde belirleyici etkisinin olduğunu göstermektedir. Model tüm varyansın %44'ünü açıklamakta olup, oldukça önemli bir orandır. Bu noktada, Türkiye'nin tarımsal hammadde ihracatı

üzerinde yine Türkiye'nin gıda ihracatının etkisinin anlamlı olması beklenen bir sonuçtur. Öte yandan ABD'nin gıda ihracatının Türkiye'nin tarımsal hammadde ihracatı üzerinde etkili olması, Türkiye'nin gıda ve tarım ihracatının ABD ekonomisi ve özellikle dolar kuruna bağlı olduğunu göstermektedir. Nitekim Türkiye'nin Rusya, İran, Irak gibi komşu ülkelere dahi yapmış olduğu tüm ithalat ve ihracat kalemlerinde, başat para birimi olarak Dolar kullanılmaktadır. Her ne kadar son yıllarda yerel para birimlerine geçiş üzerinde çalışmalar olsa da, günümüzde hala ABD Doları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de baskın olarak piyasada etkisini göstermektedir.

Etki-Tepki analizleri, birbiri ile ilişkili bulunan değişkenler arasındaki verilen etkiye karşı görülen tepkiyi göstermektedir. Analizde bir SD birimlik değişimin, ilişkili parametrelerde meydana getireceği değişim incelenmektedir. Türkiye'nin gıda ihracatında bir SD birimlik etki görüldüğünde, bunun Türkiye gıda ithalatı ve ABD'nin gıda ihracatı üzerinde yaklaşık yedi yıllık bir etkisi keskin şekilde görülmektedir. Yani Türkiye'nin gıda ihracatındaki değişim, yedi yıl boyunca ithalatını ve ABD'nin ihracatını etkilemektedir. Türkiye gıda ithalatı değişkenindeki bir SD birimlik değişim ise altı yıllık etki göstermektedir. ABD'nin gıda ihracatındaki bir SD birimlik değişim ise yaklaşık 8 yıl boyunca hem Türkiye'nin gıda ithalatına, hem de gıda ihracatına etki göstermektedir. Dolayısıyla ABD'nin gıda ihracatı, ülkemizde gıdanın ithalat ve ihracatı üzerinde önemli etkiye sahiptir. ABD'nin tüm dünyaya olan gıda ihracatı arttıkça dünyada gıda piyasasının dengesinin değiştiğini ve bunun da gerek Dolar, gerekse üretim bakımından tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de etkisinin görüldüğü ifade edilebilir.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin gıda ithalat ve ihracatı arasında nedensellik ilişkisi beklenen bir ilişkiyken, ABD'nin gıda ihracatı nedensel anlamlı biçimde Türkiye'nin gıda ithalatının nedenselidir. Aslında bu bulgu, sadece Dolar değil, ABD'nin gıda üretiminde de dünya piyasasında etkili bir aktör olduğunu, Türkiye'nin de bundan etkilendiğini göstermektedir. Son yıllarda ABD'nin çeşitli bölgelerinden gelen çekirdek, ceviz gibi gıda ürünlerinin üzerine basında yapılan tartışmalar ve tarımla ilgili çalışmalarda da, bu durumun görüldüğü ifade edilebilir. Örneğin Türkiye'de düşük ve orta gelir grubuna hitap eden, genişçe bir kesimin alışveriş yaptığı indirim marketlerinde bile söz konusu indirim marketlerinin markası olan ancak ABD menşei ceviz, çekirdek

ve mısır gibi ürünler bulunmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, ABD sadece Dolar para biriminin ithalat-ihracat ve dış ticarete belirleyici rolünden ileri gelen değil, buna ilave olarak üretim ve ihracat yoluyla da gıda piyasaları üzerinde etkilidir. Bu etki ülkemizde de görülmektedir.

Çalışmada öneri olarak ileri araştırmalar ve kamu yöneticilerine bir dizi öneriler getirilebilir. Çalışma önceki çalışmalardan farklı olarak tarımsal hammadde, gıda, mal ve hizmet ile toplam ithalat-ihracat değerlerini her iki ülke arasında ele almış ve yöntem bakımından ilişkileri çok yönlü değerlendirmiştir. Dolayısıyla ileri çalışmalarda da, yine Vektör Otokorelasyon Modeli başta olmak üzere, değişkenleri bir arada değerlendiren modellerle, özellikle döviz kurunun etkisi başta olmak üzere, yeni değişkenler eklenerek araştırma kapsamı geliştirilebilir.

Kamu yönetimi ve tarımsal otoriteye verilebilecek en önemli öneri ise tarımsal ithalat ve ihracatın dışa bağımlılık düzeyinin iyi bir şekilde analiz edilmesidir. Aslında ABD dolarının piyasalar üzerinde belirleyici rolünün olması nedeniyle, birçok çalışma ve alan uygulamasında, salt gerçekler göz ardı edilebilmektedir. Dünya genelinde gıda ithalat ve ihracatındaki değişimler sadece döviz kuru üzerinden değil, iyi bir şekilde planlanan üretim yöntemi ve ürün segmentasyonundan ileri gelmektedir. Bu nedenle bu alanda sürekli AR-GE desteği verecek ve ürünlerin fiyat, piyasa arz-talep dengelerini değerlendirerek bunları tarımsal üreticilerle paylaşacak birimlere ihtiyaç vardır.

R.F., ENGLE and W.J. GRANGER, "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", *Econometrica*, 55, 1992, pp.255 - 276.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Amitai ETZIONI (1962). *World Politics, A Paradigm For The Study Of Political Unication*, Cambridge, Lexington Books, 27
- David Robertson (1972). *Uluslararası Ticaret Politikası, Uluslararası Ticaret Politikası*, İstanbul, Ak Yayınları, 59
- DEUTSCH, Karl W. (2001) *Contending Theories of International Relations, Political Community and the North Atlantic Area*, New York, Princeton University, 510
- Emin Türk (1991). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Entegrasyon Teorisi*, Bursa, Ezgi Yayınları, 5
- Emin Ertürk (2001) *Uluslararası İktisat Uluslararası Ticaret Politikası* İstanbul Alfa Yayınları, 158
- Ernst B. HAAS (1958). *The Uniting of Europe, The Uniting of Europe*, California, Stanford University Press, 33-41
- Erol Manisalı (1971). *Uluslararası Ekonomik Gümrük Birliği ve Dinamik Entegrasyon Teorisi*, İstanbul, İ.Ü.Yay.No:1694, İktisat Fak.Yay.No:299, İktisadi Gelişme Enstitüsü Yay.No:21, 22
- Fusun Türkmen (2012). *Türkiye ABD İlişkileri*, İstanbul, Timaş Yayınları, s. 68-72
- John A. Kroll (1993). *The Complexity of Interdependence*, International Studies Quarterly, California, Univ of California LA Center, 322-323
- Jagdish Bhagwati (2004). *In Defense of Globalization*, New York, Oxford University, s. 47-50, 50-57
- Joseph S. NYE (1971). *Peace in Parts, Integration and Conflict in Regional Organization*, Boston, Brown and Company, s.26-27, s.71-127
- Joseph Nye, Robert O. , Keohane (2002) *Power and Governance in A Partially Globalized World, Power and Governance in A Partially Globalized World*, New York, Routledge, s.27-29
- Kenneth N. Waltz (1970). *The Myth of National Interdependence, The International Corporation: A Symposium*, Cambridge, MIT Press, s.212

- Nye, J. S. (2003). Amerikan Gücünün Paradoksu: Dünyanın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz. *İstanbul, Literatür Yayıncılık s.107.*
- Prof. Dr. Yakup Kepenek, Prof. Dr. Nurhan Yentürk (2011). Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Remzi Kitapevi, s. 21
- Pulat, A. (2018). Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Açısından Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri: 2002-2014. *İran Çalışmaları Dergisi, 1(2), 93-114.*
- Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye (2000). Power and Interdependence in the Information Age, *Foreign Affairs, Cilt 77, No 5, s. 87, New York, Routledge*
- Savrul, B.K. , Özel, H.A. , Kılıç, C. (2013) ‘‘Osmanlı’nın Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi’’, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, s.55-78.*
- Stephen Meyer, ‘‘The Sources and Prospects of Gorbachev’s New Political Thinking on Security’’, *International Security, Cilt 13, Fall 1979, s. 124-63.*
- Steve Chan (1984). International Relations in Perspective, *International Relations in Perspective, New York, Macmillan, s.235*
- Tayyar Arı (2002). Uluslararası İlişkiler Teorileri, *Uluslararası İlişkilerde İşbirliğini Açıklayan Teoriler, İstanbul, Alfa Yayınları, 410 – 527*
- Tayyar Arı (2004). Uluslararası İlişkiler Teorileri, *Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık, İstanbul Alfa Yayınları, 402-422*
- Tomris Yılmaz (1985). Teoride ve Uygulamada Ekonomik Entegrasyon, İstanbul, Can Matbaa, 55-83

Sürekli Yayınlar

- Akçadağ Alagöz, E. (2017). Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Ab-Çin İlişkileri. *International Journal Of Social Inquiry*, 9(2).
- Bölme, S. M. (2012). Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(34), s. 79.
- Çağrı Erhan (Ekim – Aralık 2001). AÜSBF Dergisi, ABD Ulusal Güvenlik Anlayışı, s. 27- 30
- Çalışma İlişkileri Dergisi, Yrd. Doç. Dr. A. Can Bakkalcı, Nilüfer Argın *Yabancı Yatırımların İşgücü Piyasalarını Uyarma Süreci Kapsamında Dış Ticaretin İçselleştirilmesi*, Ocak 2011, Cilt 4, Sayı 1, Sayfa: 77
- Demiryol, T. (2018). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık Ve Sınırları. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 17(4).
- Durmuş, R. (2011). Geçmişten Günümüze Türk Amerikan İlişkileri. *Yayın Tarihi*, 13., s. 57-77
- Dündar KÖK, M. Emre UYGUR (2014). Finansal Piyasalarda Fiyat Etkileşimi: BİST 100 ve Seçilmiş Finansal Göstergeler İçin VAR Analizi, FİNANSAL PİYASALARDA FİYAT ETKİLEŞİMİ: VAR ANALİZİ, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, s.6
- Ediger, V. Ş. (2008). Yeni Yüzyılın Enerji Güvenliğinde Karşılıklı Bağımlılık Bir Zaruret. *Doğal Gaz Dergisi*, 132(2008), 62.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-Abd İlişkilerinde Truman Doktrini Ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), s.106.
- Friedman, G. (2010). *The next 100 years: a forecast for the 21st century*. Anchor s.249.
- Güler, Y. (2004). Iı. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950). *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2) s. 211,.
- Gürkaynak, M., & Yalçiner, S. (2009). Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık Ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(23), 72-92.
- İnan, Ş. & Kaynak, M. A. (2016). HAŞHAŞTA (Papaver Somniferum L.) Bazı Tarımsal Özellikler İle Yağ Ve Morfin Miktarının Belirlenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(1), s.92.

- Joseph E. Stiglitz (2003). The Roaring Nineties: A New History of the World's Most Prosperous Decade, New York, W.W. Northon & Company, s. 62-63
- Keohane, R. O., & Joseph, N. Y. E. (2015). Güç Ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 79-104.
- Muharrem Gürkaynak, Serhan Yalçiner (2009). *Uluslararası İlişkiler Dergisi, Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, s.73-92
- Oliver, J. K. (1982). The Balance of Power Heritage of “Interdependence” and “Traditionalism”. *International Studies Quarterly*, 26(3), 373-396.
- Özcan, B. ve Özçelebi, O. (2013) ‘İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi?’, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:20, Sayı:1, s.1-14.
- Öztürk, M. (2010). I. Körfez Savaşı’ndan (1990-91)-11 Eylül Sürecine ABD’nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, 19, 1-27.
- Öztürk, S. ve Özyakışır, D. (2005) ‘Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi’, *Mevzuat Dergisi*, Sayı:94, s.1-20.
- Takım, A. (2011) ‘Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları’, *Maliye Dergisi*, Sayı 160, S.154-176.
- Ural, S., & Topçu, İ. (2016). Soğuk Savaş Dönemi Türk Basınında Sovyet Tehdidi. *Journal of International Social Research*, 9(44) , s.103-115.

Diğer yayınlar

- Atmaca, A. Ö. (2011). Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri. *Ortadoğu Etütleri*, 3(1), 157-192.
- Koç, G. (2015). *Türkiye Ekonomisi 1980-2010: Dışa Açılma, Dış Ticaret, Büyüme, İşsizlik*, s.87.
https://www.researchgate.net/publication/281178687_Turkiye_Ekonomisi_1980-2010_Disa_Acilma_Dis_Ticaret_Buyume_Issizlik
- Rukiye Eroğlu (24.1.2014) Karşılıklı Bağımlılık- (Interdependence) *Tuic Akademi*
<http://www.tuicakademi.org/karsilikli-bagimlilik-interdependence/>
- Semin, A. (2011). Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı. *Bilge Strateji*, 3(5), 179-204.
- Şahin, H. (2002). *Johnson mektubu: Türk-ABD ilişkilerini değiştiren olayın perde arkası* (Vol. 25). Gendaş, s.119.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2008). 18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi. *Avrasya Etüdleri*, 34(2), s. 92-107.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019).Türkiye- ABD Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- T.C. Ticaret Bakanlığı (17 Aralık 2019). Türkiye ile Ticaret ,<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-amerika/kolombiya/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>
- Topal, A. (2012). İsrail'in Gazze Ablukası Ve Mavi Marmara Saldırısı=(Israeli Blockade Of Gaza And The Attack On Mavi Marmara). *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 32(1), 103-154.